

УВОД

У ИСТОРИЈУ СЛОВЕНСКИХ ПРАВА

проф. Др. Ф. Тарановски

* * *

UVOD

U ISTORIJU SLOVENSKIH PRAVA

prof. Dr. F. Taranovski

ПРОФ. Др. Ф. ТАРАНОВСКИ

F. Taranowski

УВОД

У ИСТОРИЈУ СЛОВЕНСКИХ ПРАВА

ИД. БР.
743

БЕОГРАД
ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ГЕЦЕ КОНА
1, Кнез Михаилова 1.
1922.

М. В. бр. 743

ДЕО ПРВИ

Теоријски основи историје права

ГЛАВА I.

Историјско изучавање права пре историјске правне школе.

Историјско изучавање права почиње тек у XVI веку. Дотле се у развоју правних наука у Европи није осећала потреба за постављање историјских проблема у њиховој области.

Римска јуриспруденција, од које правна наука европске културе води порекло, бавила се је само непосредним стварањем права и његовим догматичким обрађивањем. Услед тога римски правници нису ни осећали потребу, да нарочито истражују историју правних одредаба и уставова. Истина, у Институцијама (Гаја и Јустинијана) и у Дигестама среташе се каткад посебна историјска излагања, али сва она имају карактер случајности и не одликују се ни ширином, ни дубином историјског познавања, нити тачношћу ни сигурношћу, а најмање истинитошћу наведених факата. Обдарени генијалним историјским чулом и смислом римски правници радили су на стварању права у строго историјском духу, али нису јуриспруденцији поставили за задатак историјско изучавање права.

Од XI века почиње се у Западној Европи изучавање римског права. Чита се *Corpus iuris civilis* и тежи се усвајању његове садржине у намери да се његове одредбе примене у судској пракси. И с обзиром на овакав практичан циљ, изучавање *Corporis iuris civilis* ограничава се само на објашњавање текста Јустинијановог Зборника. Објашњавања појединих места из текста звала су се глосе, што је дало име оној школи правника, која су се бавила усвајањем и објашњавањем римског права. Они су се звали глосаторима. *Школа глоса-*

шора одржала се је до половине XIII века. Начини њеног фрагментарног (у одломцима) и казуистичког (с обзиром на конкретне случајеве) тумачења римског права одржали су се око два и по века, а у половини XIII века претрпели су извесну промену. За више од два века била се нагомилала велика множина глоса, које су разнолико и често и противуречно тумачиле Јустинијанов Зборник. Била је, дакле, наступила неопходна потреба, да се испитају ова разна мишљења и да се утврди опште миљење научника (*communis opinio doctorum*). Сем тога, у мери у којој је расла практична примена римског права у судовима, осећала се је потреба, да се римске правне одредбе подесе особинама средњевековног живота. Оба ова задатка била су постигнута нарочитим објашњењем глоса, односно коментарима ових. Нова врста правничког научног рада, дала је и ново име његовим представницима. После глосатора дошли су постглосатори или коментатори, који су наставили егзегетички начин изучавања римског права све до XVI века.

И глосатори, а нарочито коментатори нису се ограничавали само на тумачење појединих места текста, него су у тако званим сумама (*summae*) давали и више мање систематска излагања и прегледе читавих фрагмената па и већих одељака, састављених из неколико фрагмената, посвећених једноме истоме предмету. Ове суме давале су догматичку конструкцију римских правних одредаба и њихово прилагођавање потребама свога доба. Сва ова радња била је догматичка и компликована елементима политике права, који су се изражавали у прилагођавању римског права новим приликама. У радњи глосатора и коментатора није било места за историјско изучавање права, као што га није било ни у римској јуриспруденцији. Одсуство интереса према историјском изучавању права лежало је не само у нарочитој потреби тадашње јуриспруденције, него и у општем правцу средњевековних назора.

Основна особина средњевековног погледа на свет је догматизам. Догматизам прима истину, дату ван њега и сав рад разума своди на усвајање оне истине, на извођење посебних ставова из ње и на подвођење нових појава под њу, појава, које непрестани покрет и развитак живота износи пред човека. Догматизам не зна за самостално истраживање појава, он не поставља питање, којим се је путем дошло до оних основних ставова, који су примљени као истина и који се исповедају као догмат. Средњим веком владала су три извора истине, који су давали садржину разним странама средњевековног погледа на свет, и то религији, философији и правној свести. Та три извора били су: Свето Писмо, Аристотел и римско право у Јустинијановом Зборнику. Највећи непосредни ауторитет имао је први од наведених извора услед свог по-

станка и надахнућа од Бога; она друга два добила су тек од првог своје признање и освештање. Основно учење Аристотелово о унутрашњој тежњи свих ствари ка извесном одређеном циљу подударало се, по мишљењу средњевековних мислилаца, са телеолошким (циљним) схватањем света у Светом Писму, према коме је живот васељене постепенa тежња к циљу, који је постављен од Божанског Провиђења. Ово подударање било је довољно па да се прими сва Аристотелова философија и да се прилагоди Божанској истини Светог Писма. У процесу развитка човечанства, који је у намери Божанског Провиђења ради припремања људи за „Божији Град“ (*Civitas Dei* блаженог Аугустина), било је одређено место и за земаљске (световне) државе. Задатак последњих био је уједињене људи, њихово дисциплинирање и поучавање правичности у циљу припреме за пријем више Божанске правде. Између осталих земаљских (световних) држава нарочито се издвајало римско царство, које је ујединило свет, помагало брзом ширењу јеванђелске проповеди и стварало најсавршенији систем права, који је могла црква примити. Као одблесак закона, које је сам Бог урезао у срца људи, римско је право добило важност непроменљивог извора земаљске правде.

У духу тог општег догматизма развијала се у средњем веку и правна наука. На *Corpus iuris civilis* гледало се као на таблицу истинитог закона. Није се постављало питање о томе, како су биле изражене правне одредбе, садржане у Јустинијановом Зборнику. Оне су биле примане без испитивања и сва умна напрезања била су управљена само на то, да се усвоје и њихова садржина протумачи. Историјски проблем није се ни истицао.

Шеснаести век уноси у обрађивање правне науке битне промене. Ове су промене биле изазване општим културним покретом оног доба, покретом познатим под именом препорођаја (*renaissance*). То је био препорођај античке културе у смислу њеног критичког изучавања по првобитним изворима, обраћања к старини с намером усвајања начина њезиног стварања и примене његове у даљем стварању културе. И у средњем веку се је човечанство користило плодовима античке културе, али су се њима користили као варвари и робље, којима је пало у руке богато наслеђе просвећене госпoде. Материјалне и духовне производе, који су заостали цели од класичне старине, прилагођавали су подмиривању потреба свога живота, не бавећи се тиме, како су настали ови производи, и не дајући себи труда, да њиховим проучавањем изађу на пут самосталнога стварања. Претварали су незнабожачке храмове у хришћанске цркве и извајане идоле Минерве у свештене кипове Мадоне; употребљавали су у разговору и у писању вулгарну латинштину; подешавали су *Corpus iuris*

civilis потреbaма грађанског промета и судова. Вршено је грубо техничко експлоатисање добијеног наслеђа из прошлости, али стваралачки дух старинске културе остао је неогоненут и непознат. Препорођај је био духовно ослобођење средње-вековне Европе предаском од варварског искоришћавања производа античке културе ка слободном приклањању пред њеним стваралачким генијем. Ово приклањање прабено је било тежњом, да се расветли суштина овог генија и да се изучавањем класичне старине испита у њој тајна културног стварања. Општи преврат у умовима у добу препорођаја показао се и у правној науци.

Глосатори и коментатори били су римски привржени римском праву. Сва њихова делатност сводила се на марљиво тумачење речи и фрагмената (одломака). Од појединости и подробности нису видели општи систем, нити долазили до његових руководних начела. Није им ни на памет падало да поставе питање, како су постале и како су склопљене те савршене и складне одредбе, које су римски правници извлачили из животне грађе правних односа. Истина да је ради почетног усвајања римског права било потребно и за извесно доста дуго време и довољно то фрагментарно тумачење *Cognitio iuris civilis*, којим су се бавили глосатори и коментатори. Па ипак морао је наступити тренутак, у коме се подобно обрађивање правне науке показало недовољно. Стално понављање истога и у фрагментима и у глосама завело је правну науку. Захтеви новог живота и многостручност његовог грађанског промета поставили су потребу самосталног стварања права. Није више било довољно да се влада готовим формулама римског права; било је неопходно да се открију начини правничке конструкције, помоћу којих су римски правници стварали своје формуле и налазили за њих толико савршени израз. Посебни задатак, који се постављао пред правну науку био је у стицају са општим културним задатком доба препорођаја.

Италија је била постојбина и главно поље рада глосатора и коментатора; отуда се је утицај тих школа распростро и у друге земље европског континента. И препорођај наука и уметности постао је у Италији и отуда се је развио и проширио по целој Европи. Примена идеја препорођаја на правне науке пак била је дело Француске. Два француска правника из XVI века: Кујације (лат. Cuiacius, франц. Cuias) и Донеа (лат. Donellus, франц. Doneau) обновили су правну науку и ставили на чело нове правничке школе, познате под називом француске (по месту њена постанка) или елегантне (по извршности методе обрађивања права) школе.

Француски правници XVI века збацили су са себе јарам средњевековне глосе и, идући за општим покретом препоро-

ђаја, обратили су се непосредно словеницима римског права. Њихов први задатак био је, да црпу из чистог извора класичне културе. Према томе они су се пре свега бавили успостављањем у критичком издању сигурног аутентичног текста Јустинијановог Зборника, који је био онакажен од средње-вековних преписивача. За тим је био измењен и сам однос к тексту. Престало је да се гледа на текст као на неку од памтивека непокретну таблицу закона; напротив, почео се је текст сматрати као дело човечијих руку, које на себи носи трагове његове постепене израде. Према томе новом погледу било је потпуно наравно, да се научни правници приме историјског истраживања оних поступних слојева, од којих је била састављена садржина Јустинијанова Зборника. У тим случајевима прикупљени су и ређају се закони (*leges*), сенатске одлуке (*senatus consulta*), решења народних скупшттина (*plebiscita*), судска пракса, одговори правника (*responsa praedentium*), царске уредбе (*constitutiones principis*). Истражујући све те разноврсне и разновремене правне одредбе, упознали су се са државним, породичним и привредним уређењем оне друштвене средине, у којој се римско право стварало и на коју се оно обзирало при установљавању својих прописа. Осветљено таквим историјским изучавањем објашњавање текста је постало дубље. Оно се више није ограничавало на тумачење формалног смисла правних одредаба, него је тежило да открије њихов унутрашњи животни смисао. Сем тога на објашњењу текста научни рад правника није се више заустављао, него је ишао даље и управљао се на то, да среди поједине правне одредбе у једном систему, који би се базирао на неколико руководних начела и био би складан у свима својим деловима. Критика текста, његово историјско објашњавање и систематско сређивање правне грађе то су били нови начини научног обрађивања права. Они су добили назив француске методе (*mos docendi gallicus*), која је заменила претходну италијанску методу (*mos docendi italicus*), т. ј. методу глосатора и коментатора. Ова француска метода није само помагала бољем разумевању римског права, него је у исто време отворила перспективу за самостално стварање права, јер је омогућила да се продре у унутрашњу, тако рећи, лабораторију римског правног духа, која је могла послужити као образац, достојан подражавања.

У наведеном покрету правних наука у XVI веку нас на овом месту нарочито занима постанак и развитак историјског изучавања права. Оно је, као што смо видели, постало из потребе догматичке јуриспруденције за историјско тумачење правних одредаба, почевши од закона XII таблица па до времена инкорпорације под Јустинијаном. С друге стране тражили су да открију истинити смисао и значај оних државних

установа, судског поретка, привредних и у опште животних односа, на које се обзиру садржани у Јустинијановом Зборнику правни прописи. Истраживања прве врсте чинила су историју закона, или историју права (*historia legum*, *historia iuris*). Истраживања друге врсте чинила су засебну научну дисциплину, и то т. з. *правне старине* (*antiquitates iuris*, *Rechtshaltertümer*). Правне старине представљају собом потпуну аналогију са општим старинама (*antiquitates*), или т. з. реалијама (*realia*), које су исто тако биле истакнуте од научног препорођаја у филолошкој области. У доба препорођаја филолози нису се више задовољавали практичним знањем обичне латинштине, него су почели тежити да изуче класичне језике латински и грчки, непосредно по класичним писцима. Сретали су код последњих читав низ специјалних речи и израза, филолози нису се више задовољавали њиховим традиционим формалним преводом, него су почели тражити њихов истинити, оригинерни и стварни смисао. За проналажење баш оваког смисла били су приморани да по свим приступачним изворима изуче оне стварне односе, који су одговарали тим или оним речима и изразима код класичних писаца. На тај су начин постале филолошке старине или реалије. На један исти начин постале су и правне старине као стварни коментар за правне споменике.

Нови правац, изнесен француском школом, био је усвојен у Немачкој и добио је тамо подробну и систематску обраду. У Немачкој створила се у XVII веку стручна књижевност на пољу историје права и правних старина и обе те дисциплине су постале предметом предавања на немачким универзитетима.

Историјско интересовање изазвано је у оно доба код правника не само дубљим изучавањем римског права. К исто време је побуђивала правнике и тежња за сазнањем националног права, која је свуда ојачала баш у XVI веку. На рувенинама феудализма се подигле и почетком XVI столећа дефинитивно се склопиле националне државе новог века. Од стране правника постављао се задатак, да се нове политичке формације обуку у правне форме па дакле да се обради дисциплина државног права. Нове су се државне установе развиле путем пресека у току векова. Као њихова правна подлога јављају се обичаји, прецеденти и само у мањој мери закони, који су због државних односа били издавани у развојно време и одвојени су између себе дугим међувременом. За констатацију незапамћених обичаја и за спајање разбацаних прецедената и разновремених закона требало је да се правници обрате историјском истраживању, јер само је на тај начин било могуће да се установи догма позитивног државног права. Нове националне државе су тежиле да затру трагове своје некадашње потчињености према Свештеној Римској Царевини

+ отк. мет. ефикасности негату

и да обезбеде потпуну политичку самосталност. Према тој тежњи државна власт је барем официјелно избакивала римско право из грађанског промета и бринула се о развоју националног грађанског права. Национално пак грађанско право је се састојало поглавито из правних обичаја, чије је порекло спадало у незапамћену старину. Дакле обрада националног права није могла да изиђе на крај без историјског истраживања. На тај начин поред историје и старина римског права постепено се образовале историја и старине националних права. Те су дисциплине створиле за себе, нарочито у Немачкој, стручну књижевност и биле су уведене у систем предавања на правним факултетима немачких универзитета.

Изазвана потреба догматичке јуриспруденције историја је права представљала собом поглавито један хронолошки преглед поступне смене закона и правних обичаја те се дакле јављала као једна врста правних летописа. У најбољем случају она се уздизала до прагматичког схватања историје па је тада пружала неко објашњење забележених хронолошких промена у праву, изведених из практичних замисли законодаваца. Правне старине нису имале карактер једне летописне историје. Њихов се задатак састојао у томе, да се пружи слика правног живота оног доба, у које је спадао дотични правни споменик, коментариран у старинама. Старине су биле једна врста историје само у том смислу, што су се бавиле прошлошћу и шта више давном прошлошћу. Али њихов начин расправљања није био историјски, јер су оне сликале прошлост у стању мировања. Према томе се правне старине излагале не у хронолошкој поступности, него у поретку тога или оног догматичког система као стварни коментар за његове поједине делове.

Историјско изучавање права, које је било истакнуто догматичком јуриспруденцијом XVI века и ојачало у XVII веку, састало се на овоме путу с новим правцем правне науке, који се образовао у XVII веку, и то са школом природног права. Пита се, како се утицај последње огледао у научној развојној историји права.

Приципијелни однос школе природних права према историјској је негативан. Историја није сасвим улазила у састав теоријског проблема, постављеног од школе природног права, и није била привлачена за решавање практичних задатака, којим је та школа служила. У духу рационалистичког и математичког погледа на свет школа је природног права тежила да пронађе непроменљиве законе друштвене равнотеже, које је сматрала исто тако непокретним, као и закон свештене тежине. Теоријско је интересовање школе било исцрпљено социјалном статиком (учењем о равнотежи у стању мировања). Школа није сасвим постављала питања из социјалне

сво

динамике (учења о кретању), дакле историја није могла да уђе у састав њеног теоријског проблема. У практичном погледу је школа природног права тежила да изрази и једини разумни правни систем и да га уведе у човечанство. Разумно је природно право било признато за универсално, дакле обавезно за све народе без обзира на оне особине, према којима се народи разликују између себе у прошлости и у садашњости. Прошлост није била ни мало занимљива за школу природног права. Она је спадала у оно време, које је претходило установљивању разумних правних начела, и због тога се сматрала као један низ човечијих заблуда, проузрокованих незнањем код једних људи и несавесношћу код других. Изучавање тих заблуда не представља никакав интереса па и нема смисла, јер пут разума је један а сазнаје се из самог разума, а не посредством посматрања емпиричких скитања по лажним неразумним путевима.

Ипак, не гледећи на право негирање историзма, школа природног права показала се од посредног позитивног утицаја на развитак историје права.

Најпре се и у историји права огледао општи значај школе природног права, који се састојао у томе, што је та школа јуриспруденцију извела из уског догматичког оквира и прва је поставила самостални теоријски проблем о научном сазнању права. Историја права је, као што знамо, служила догматичким циљевима. Пошто је школа природног права ослободила јуриспруденцију од искључивог владања догматике, и историја права је постала слободна од потчињености према догматици па је стекла самосталност. Занемарујући историја права још није била свесна о особинама свога самосталног задатка, али већ се за њу откривала могућност развића у томе правцу, па и то је већ био један значајни корак напред.

Затим, од великог значаја за оживљавање интереса према историјском изучавању права било је учење школе природног права о постајању друштва. Школа природног права изводила је друштво из уговора. Друштвени уговор је у суштини био једна рационална математичка формула за комбинацију и равнотежу индивидуалних интереса. Он је био истакнут не као факат, него баш као теоријска формула, која има да објасни факат заједничког људског живота у друштву. Али тако су сматрале друштвени уговор само врховне вође школе, који су потпуно свесно разбировали рационалистичку методу сазнања. Редовне пак присталице школе нису дотеривале до такве висине и, као што се то готово увек догађа ученицима, вулгаризовали су мисли својих учитеља. Сматрали су првобитни друштвени уговор као један историјски факат, који се само догодио врло давно па због тога није од њега остало правог трага. Треба да се тај факат успостави на основу по-

средних података, који постоје. На тај је начин постајало живо и јако интересовање према историјском изучавању дакле, првобитне, исконске старине. У оно првобитно време, коме је претходило само једно природно стање, кад су људи живели без икаквог друштвеног уређења, био је постављен истинити темељ друштвеном поретку. Човечија природа није још онда била изопачена те се дакле првобитно друштвено уређење базирало на природним разумним основама. Да се те основе сазнају, неопходно је да се помоћу историјског истраживања успостави слика најглавнијег првобитног друштвеног уређења. Пошто она буде успостављена, неопходно је затим да се изјасни, дали су се те основе одржале у садашњости, или нису. Ако нису, онда постаје потреба да се изјасни, чиме је било проузроковано изопачавање првобитних основа. Подмиривање те потребе може да буде постигнуто само путем поступног изучавања прошлости од првобитног времена до наших дана. На тај начин под посредним утицајем школе природног права подизало се интересовање према историјском изучавању и стварало се особито схватање историјског процеса, као одржавања или изопачавања у току векова исконских и истинитих друштвених и правних начела. Баш у таквом духу радили су на историји права, нарочито државног, немачки и поглавито француски правници XVII—XVIII века.

Као што смо горе забележили, школа је природног права кидала окове искључивог догматизма, којим је у току векова била окована јуриспруденција, и на тај је начин омогућавала да се у науци права постави самостални теоријски, дакле и историјски проблем. Последњи је био изнесен још у доба цветања школе природног права. Овака смела замисао је припадала познатом филозофу Лајбницу. Он је видео у историји дејство закона непрекидног кретања, и у његовим очима је садашњост била пуњена процлошћу и тешка будућношћу (le présent est chargé du passé et gros de l'avenir). Према таквом гледишту историја је нарочито занимала Лајбница, као јединствени пут за проналажење смисла садашњости и као руководни конач за предвиђање будућности. Историјски се процес представљао Лајбницу не као скуп случајних догађаја, него као једна врста поступног развитка извесних начела, која су подложна постепеном остваривању. Једном речи Лајбниц је прозирао идеју еволуције, која, ма да није била од њега разговетно одређена, ипак је јако престизала како фактичку, тако и прагматичку историографију оног доба. Лајбниц је своје опште историјско схватање применио на јуриспруденцију и нацртао је широки програм обрађивања историје права. Дотично је учење било изложено од Лајбница у расправи: *Nova methodus descendae docendaeque jurisprudentiae*

(Нова метода за проучавање и предавање јуриспруденције), која је била састављена још у пишичевој младости и изашла је на свет 1667. г. У овој расправи било је одређено за историјску јуриспруденцију или за историју права потпуно самостално место, равноправно са догматичком јуриспруденцијом и с доктрином природног права. Као задатак историјске јуриспруденције Лајбниц је сматрао не механичко бележење хронолошког ређања закона и правних обичаја, него разјашњавање историјског развика права.

Лајбниц је разликовао *унутрашњу* и *спољашњу историју права*. Прва, вели Лајбниц, улази у саму суштину јуриспруденције, а друга служи за њу као допуна и помоћно средство. Унутрашња историја права излаже права различитих народа, а спољашња се јавља као неопходна помоћ за разумевање оних правних промена, које проналази унутрашња историја права.

Унутрашња историја права може да обухвати све познате народе и државе или да се усредреди само на једном народу и једној држави. Лајбницову пажњу подједнако је привлачила како прва, тако и друга могућност. Тако, он је изражавао сажаљевање да су изгубљени класични радови Аристотела и Теофраста, у којима су били скупљени подаци, односно политичког и правног уређења различитих старинских народа; и сматрао је као неопходно потребан за своје доба рад у овом правцу. Одредивши задатке унутрашње историје права, Лајбниц затим у горе наведеној својој расправи указује, где могу да буду нађени подаци односно позитивног права различитих историјских народа и држава. При томе он поступно спомиње Мојсијеве законе, египатске, перске, скитске правне установе, право грчко и римско, варварске законе, папске хрисовуље, галски законик, саксонски Ландрехт и Вејхбилд, пољске статуте, пруски законски зборник, италијанске, саксонске, угарске правне обичаје; све то завршује примедбом, да се подобних података може прикупити велико мноштво. Лајбниц је обећао да од свих тих података састави једно „законско позориште“ (*theatrum legale*), где по свим правним одељцима морале су да буду наведене установе свију народа, свију места и свију времена. То обећање није било испуњено; ипак оно заслужује да буде у историји науке обележено као једна изврсна за своје време помисао о свеопштој историји права. Поред свеопште историје права Лајбниц је сматрао као неопходно потребно да се обради и засебна историја права појединих народа и нарочито је говорио о последњој с обзиром на римско право. Пошто је Лајбниц био незадовољан савременим му стањем историјског обрађивања римског права, он је изјавио жељу, да се тачно и подробно укаже све, што се постепено уводило решењима народних

скупштина, сенатским одлукама, преторским едиктима и царским уредбама, и да се на тај начин изјасне све промене, преко којих је римско право дошло до свога коначног стања.

К унутрашњој историји права треба, вели Лајбниц, да се привлачи и спољашња историја. Последња, строго говорећи, не улази у састав јуриспруденције; то је само једна помоћна за јуриспруденцију дисциплина; то није специјална историја права, него општа историја, привлачна за разумевање (*ad intelligendum*) права. У својој методолошкој расправи Лајбниц се не ограничава на апстрактну тезу, према којој је историјско знање неопходно потребно за разумевање права, него објашњава своју мисао конкретно и указује, који баш одељак историје служи за разумевање сваке од најважнијих правних грана. При томе се показује, да је римска историја потребна за разумевање грађанског права, црквена — за канонско право, средњовековна — за феудално право, и историја новог века — за државно право. Наведено конкретно објашњење открива за нас истинити смисао онога, што је Лајбниц разумевао под спољашњом историјом права. Очеvidно је, да је филозоф као задатак спољашње историје права сматрао изучавање оних непосредних историјских прилика, у којима се је тај или онај правни систем образовао и развијао. Ако се постарамо да спољашњу историју права спојимо са унутрашњом, онда се њихов узајамни однос представља по Лајбницову учењу овако. Унутрашња историја права констатује непрекидан ланац правних промена, посматраних усамљено (изолирано) без обзира на остале стране друштвеног живота. Спољашња историја права спаја те промене са целокупним историјским животом и на тај начин доводи нас до разумевања права преко изучавања спољашње средине његова развика.

Наведени Лајбницови погледи потпуно се разликају с антиисторизмом рационалистичког правца у тадашњој јуриспруденцији, тако да савременици нису били у стању да их, као што треба, оцене, ни чак да их разаберу. Требало је готово целог столећа, да ти погледи привуку пажњу правника и да утичу на даљи развика историјске јуриспруденције, чији су задатци од великог филозофа били постављени толико широко. Сама Лајбницова расправа о новој методи изучавања права била је у фоку дугог времена мало позната. Тек њено друго издање, које је било издано 1748. г. од Христиана Волфа, проширило се као што треба и добило је признање од стране научних правника. Тај препорођај историјског погледа Лајбница чинио је један нови ступањ у развика историјског изучавања права. Ново издање Лајбницевог расправе је изашло на свет једне исте године са издањем чувеног политичког дела Монтескија: „О духу закона“ (*De l'Esprit des*

lois, 1748), koje je isto tako u značajnoj mери pomoglo da se savlada antiistorizam škole природног права и да се историјски елементи засади у науци права.

Монтескије је ступио у политичкој теорији као новатор. Његово се новаторство манифестовало у методолошкој области. На место дедуктивне методе рационалистичког учења о праву и о држави Монтескије је изнео посматрање и дакле радио је не на аксиомама разума, него на емпиричким подацима политичког и правног уређења различитих народа. Посматрање је довело Монтескија до закључка, да је постојање разноврсних државних и правних установа изазвано не заблудама разума, као што је сматрала школа природног права, него објективним приликама оне средине, у којој те установе постају и дејствују. Закони, учи Монтескије, зависе од физичких својстава краја, од његове климе, од каквоће земљишта, од географског положаја и величине државне области (територије), од начина живота земљорадничких, ловачких или сточарских народа, од степена слободе, допуштене државним уређењем, од религије, од народних склоности, од степена имућности становништва, од његове количине, од трговине, од нарави и обичаја. Наведена зависност закона од услова спољашње средине јавља се као неминовна, тако да практично стварање у области права мора да води и о њој рачуна. „Закони“, вели Монтескије, „морају бити потпуно својствени народу, за који су створени, тако да треба сматрати као највећу случајност, ако установе једног народа могу да буду zgodne за други народ“. Дакле, у место јединог апсолутног идеала разумног права, на чему је радила школа природног права, Монтескије је прогласио принцип релативитета свију политичких и правних установа. Са гледишта овог релативитета сваки позитивни правни систем има извесну рационалну подлогу и заслужује да буде изучен с обзиром на услове оне средине, која га је створила. Антиисторизму школе природног права био је задат ударац, у рационалистичким погледима правника појавио се пролом и откривао се простор за историјско схватање права.

Кидајући везу са рационалистичким антиисторизмом, Монтескије сам није израдио једну завршену историјску концепцију! *Дух Закона* јеи зазвао прелом у теоријским погледима правника и политичких теоретичара, расчистио је пут за нове погледе, али их није дефинитивно формулисао. Као свака прелазна појава, *Дух Закона* представља собом једну компликовану комбинацију старог с новим. Проглашујући релативност правних и државних установа у обзир на услове оне средине, где су установе постале и развиле се, Монтескије иступа као пионир нових историјских погледа. Али поред тога он је проповедао, да законодавац може да мане и не-

+ замисао

достатке правних и политичких установа, изазване условима спољашње средине, поправи и да установи државно-правно уређење, које се узвишава над културним нивоом спољашње средине. Та проповед снада у стари рационализам са његовом вером у свемоћ просвећеног законодавства. Услови спољашње средине, од којих закони зависе, представљали се Монтескију у непокретном стању и према томе нису толико објашњавали развитак права, колико су у напред одређивали истинита правна начела за један дати крај. Због тога Монтескије је обраћао нарочиту пажњу на однос закона према њиховом првобитном пореклу и био је склон, да њихову потону историју сматра као одржавање или изопачавање исконских основа. У томе се опет манифестује стара рационалистичка тенденција и познато нам већ оно објашњавање историје, које се изводило из теорије друштеног уговора. Не гледећи на такву зависност од савремених му погледа, ипак је Монтескије у своме *Духу Закона* пружио несумњиве елементе новог историјског схватања права. Те је елементе изјавио у најважнијем одељку *Духа Закона*, и то посвећеном уставном уређењу Енглеске и народном представништву. Монтескије је Енглеско уставно уређење сматрао као најбоље обезбеђење слободе, као ону највишу тачку, коју правни развитак може да постигне. Та слободна влада, по Монтескијеву мишљењу, води порекло од далеке старине. Тај прекрасни систем је, вели Монтескије, био пронађен у германским шумама, одакле су Енглези извели идеју своје државне владе. Зачела се слободна влада у германским шумама у облику непосредне демократије. Пошто су се германски народи распрострајили по опширним областима освојене од њих Римске Царевине, непосредне народне скупштине су постале немогуће и морале су престати. Није ипак ишчезнула код слободољубивих Германца свест, да је неопходно потребно да народ сам расправља друштвене послове. Начело учешћа народа у власти се одржало, само је примило нови облик, који је одговарао новим условима спољашње средине, поглавито, повећању државне територије. Као тај нови облик дошло је сталешко представништво. Државно уређење средњовековних монархија, у коме се владалачка власт комбиновала са сталешким представништвом, Монтескије назива „готском владом“ (*gouvernement gotlique*). Готска се влада карактерише код Монтескија као мешовити облик државног уређења, где се комбинују монархијски, аристократски и демократски елементи. Та влада је у себи садржавала семена за даљи развитак на путу обезбеђења слободе. Баш одатле се у току времена развило енглеско уставно уређење, које је дошло до организације народног представништва у дому комуна, али је сачувало праве трагове готске владе у аристократском дому лордова. Дакле видимо, да је

у Духу Закона устанављена извесна схема поступног развика слободне владе. Та схема разликује три еволуциона ступња: непосредну демократију, сталешко представничтво и народно представничтво комбиновано са непосредним учешћем аристократског елемента у законодавној власти. Узимајући то у обзир, треба признати, да у Духу Закона има неке представе о еволуцији облика владе, у чему се манифестују елементи новог историјског схватања права.

Лајбницево и Монтескијево идеје су продрле у јуриспруденцију и изазвале су тамо јако и самостално интересовање према историјском изучавању права. Наведени се утицај манифестовао у Гетингенској школи правника у другој половини XVIII века. Угледни представници те школе били су: публицист (стручњак у области јавног права) Јохан Стефан Питер и цивилист (стручњак у области грађанског права) Густав Хуго.

Нарочито се бавећи државним правом Свештене Римске Царевине Немачког Народа, Питер се у исто време бавио и царевинском историјом, јер му је она била потребна за догматичко конструисање државног права, које, као што већ знамо, није могло да изиђе на крај без помоћи историје. Посредством историјског истраживања Питер је проналазио и тумачио организационе државне законе, објашњавао јавно-правне обичаје и констатовао прецеденте, на којима се базирало тадашње државно уређење. У својим методолошким радовима, нарочито, у познатом већ нам (в. горе стран. 29.) „Новом опиту правне енциклопедије и методологије“ (1767. г.) Питер се ослободио од погледа на историју права само као на средство за догматичку конструкцију и узвисио се до схватања самосталног историјског порекла у науци права. Он је подједнако био незадовољан и школом природног права, нарочито њевим дегенерисањем у филозофији права Христиана Волфа, и уским практичним догматизмом. Он је очекивао да се наука права обнови успостављањем историозофских погледа Лајбница. Идући за њима, Питер је историју сматрао не као просто ређање закона, који су један другог укидали, него као прагматички спојену смену правних система. Сваки од тих правних система базирао се на различним принципима, који су одговарали општим условима свога доба. За решавање таквог компликованог задатка историјско истраживање мора да прође неколико ступња. Најпре треба да се констатује фактичка историја права, и то —, какве су правне норме дејствовале у различна времена. Затим треба да буде прагматички обрађена политичка историја, која има да објасни све промене државног уређења. Најзад, треба да се целокупно позитивно право прошлости објасни на основу укупних услова државног живота различитих епоха. Идући

за Монтескијем, Питер је изражавао жељу, да историјска јуриспруденција обрати пажњу на права свију народа и свију времена, да констатује између њих узајамну везу и да одреди разлике, изазване разликом у клими, религији, наравима и т. п.

Лајбницево—Питерово схватање задатака историје права било је даље развијено од Густава Хугоа. Као цивилист, Хуго је нарочито био незадовољан уским практичним догматизмом, који је у његовој струци царовао са већом снагом, него у науци државног права. Цивилисти су историју права и правне старине сматрали искључиво као једно средство за тумачење права; Хуго је тражио да се изучи поступни развика римског права у његовој историјској особености (специфичности) и независно од непосредних практичних циљева. Може се казати, да је његова девиза у томе погледу био позив: „на траг до Лајбница“. Није бадава, што је у првој свесци предузетог од Хугоа 1791. г. часописа *Civilistisches Magazin* био наштампан превод (с латинског језика на немачки) најважнијих делова Лајбницевог расправе, која се препоручивала као образац научне правне методологије. На историзам су Хугоа натеривали не само теоријски захтеви науке права, него и извесне побуде политичког карактера. Имамо овде у виду конзервативну реакцију, изазвану навалом политичког радикализма, који је предходно француској револуцији и означио њене прве кораке. Пошто се политички радикализам базирао на идејама природног права, потпуно је разумљиво да је конзервативна струја тражила да се ослони на историју.

Хуго је категорички одбацио теорију о уговорном постајању права и разложно је доказивао, да свако законодавно стварање ни мало није ни јединствени, ни главни облик правног развика. Он је на предње поље истакао творачку улогу обичаја и упоређивао је историјски развика права с непроизвољним развика језика и нарави (*moeurs, Sitten*). Он није сматрао процес правног развика као нешто самотно, него је мислио, да је правни поредак код сваког народа опредељен спољашњим приликама народног живота.

Ј. Ст. Питер и Густав Хуго су значајно покренули напред питање о историјском изучавању права и припремили су појављање самосталне историјске правне школе. У томе послу они су полазили од Лајбницевог и Монтескијевог идеја. Заслужује пажњу то, што је Гетингенска школа узела у обзир плодносно Лајбницево мисао о спољашњој историји права, која има да изучи дотичну спољашњу средину и да овим путем објасни правне промене, констатоване унутрашњом историјом. Та се мисао огледа у учењу Питера о зависности правног развика од свих осталих услова државног живота и у учењу Густава Хугоа о меродавном значају спољашњих при-

лика историјског живота народног за образовање правног покрета. Усвојивши наведену Лајбницову мисао Гетингенска школа није ипак усвојила његову терминологију. Питер никако не спомиње деобу историје права на унутрашњу и спољашњу. Хуго наводи ту деобу, али је њој приписао потпуно другојачији смисао. Под спољашњом историјом он је разумео историју извора права, а под унутрашњом — историју правних установа. Дакле, Хуго је подесио Лајбницове термине традиционом противстављању правних старина и историје права, па при томе је претворио правне старине из реалног коментарија за догму у самосталну историјску дисциплину. Установљено од Хугоа разликовање спољашње и унутрашње историје права одржало се до наших дана.

Кључевност. — А. Стојановић, *Методи развојности права и њихово значење* (Методи развојности права и њихово значење юриста од глосаторов до краја XVIII ст., 1862. г.; Stinzing—Landsberg, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, I Abt. 1880, II Abt. 1884, III Abt. 1898—1910; П. И. Новгородцев, *Историческая школа юристов, ее происхождение и судьба*, 1896 г., глава I; Ф. В. Тарановскиј, *Юридический метод в государственной науке, очерк развития его в Германии*, 1904 г., глава III; Theodor Taranovsky, *Leibnitz und die sogenannte unsere Rechtsgeschichte*, *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte*, XXVII, Germ. Abt., 1906; Ф. В. Тарановскиј, *Догматика положительного государственного права во Франции при старом порядке*, 1911 г., глава VIII; Н. Н. Алексеев, *Науки общественныя и естественныя въ историческомъ взаимной ношеніи ихъ методовъ*, часть I, 1912 г., отд. I и II; Ф. В. Тарановскиј, *Заметки о Монтестье*, 1913 г. (Юрид. записки, кн. I)

244
№ 4-923

ГЛАВА II.

Историјска правна школа и даљи развитак историјског изучавања права у позитивизму.

Историјска је школа правника постала у сукобу са школом природног права на пољу законодавне политике. Школа је природног права тежила да изради један разумни правни систем и да га установи у човечанству. Признавала је разумно природно право за универсално, једнако обавезно за све народе без обзира на њихово различито историјско наслеђе и на особине, према којима се поједини народи разликују између себе у садашњости. Ова се начела школе остваривала у Француској. Француска се револуција представљала као радикално уништавање читаве дотадашње старине и као самостално конструисање потпуно новог реда на основу рационалистичке теорије. Затим и Наполеонови ратови су за неке савременике изгледали као универсално проширивање револуционих правних начела.

Против таквог универсализма, праћеног освајањем и грозном перспективом светске (универсалне) монархије, по-

дигла се немачка мисао. Руска је победа над Наполеоном омогућила ослобођење Немачке. На тај је начин била уклоњена од Немачке опасност освајања и политичког постојања. Али је још остала за њу опасност културног постојања или барем заробљавања. Та је последња опасност угрожавала у пређашњем облику универсализма у области законодавства.

Као један од најважнијих производа велике француске револуције на пољу правног стварања јавио се Грађански Законик (Code civil), који је дошпије био назван по имену великог француског цара. Потпуно слободан и триумфујући трећи сталеж је у новом законнику добио врло савршени за своје време израз и потврду своје економске превлаге и свога социјалног првенства. Због тога су радо постављали Наполеонов Законик на степен „писаног разума“ (ratio scripta) новог доба па према томе су мислили, да тај Законик безусловно заслужује да буде проширен по свим местима и да буде примењен на све народе. Силом оружја је нови Законик био уведен у свим крајевима, освојеним од Наполеона, у појединости у немачким областима Рајског Савеза. Силом „разума“ школе природног права он је могао да буде драговољно усвојен и реципиран од целе Немачке. Збиља 1814 г. немачки правник Тибо (Tibaut), присталица школе природног права, иступио је са предлогом (у нарочитој расправи: Ueber die Nothwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechtes für Deutschland), да се укине историјски партикуларизам немачки у области приватног права и да се изради један општи грађански законик за целу Немачку. Овај законик мора да се базира на општим за цело човечанство захтевима срца, расутка (Verstand) и разума (Vernunft). Као што видимо, Тибојев је предлог био обележен рационализмом школе природног права и њеном универсалном, космополитичком тенденцијом. Дакле потпуно је разумљиво да је Тибојев предлог узбунио све поборнике самосталног националног развитка за Немачку. Они су високо ценили па због тога би радо примили унификациону тенденцију, која се манифестовала у предлогу општег грађанског законика. Ипак нису могли на тај предлог пристати, јер се бојали, како ће предлог бити остварен средствима школе природног права. „Разумно“ грађанско право, које би нацртали тадашњи вођи научне јуриспруденције за заједничку немачку отаџбину, показао би се у самој ствари као ништа друго до понављање француског Грађанског Законика, већ од школе природног права одобреног. На тај начин је остваривање Тибојева предлога угрожавало Немачкој неким културним заробљавањем од стране француске правничке мисли. Немачки националисти нису хтели да се баш то допусти. Као најбоље средство за уклањање галоманске опасности би вредило, ако би грађанска кодифи-

кација била одузета од присталица школе природног права па би била предала у руке представника позитивног догматизма. Последњи се бавили не само римским правом. Почињући од XVII века, обрађивали су и догму партикуларних правних система немачких. Ипак та обрада није могла да се сматра као довољна за решавање кодифиционог проблема. Немачки правни догматичари нису у својим радовима обухватили целу дотичну грађу, нису, као што је требало, одвојили самоникло немачко право од реципираног римског, нису начинили од партикуларних правних система једно опште немачко право, најзад су били далеко од оног *sui generis* савршенства конструкције и систематике, које су постигле научне претече Наполеонова Законика у Француској. Пошто немачка научна јуриспруденција није била доста спремна, немачки се националисти потпуно одрекли мисли да саставе један општи грађански законик за Немачку. Баш у таквом је смислу одговорио на Тибојев предлог познати научни правник *Карло Фридрих Савињи* (Karl Friedrich Savigny). Савињев је одговор сачињавао целу расправу под насловом: *О позиву нашег доба за законодавство и за науку права* (Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, 1814). Савињи је одбацио Тибојев предлог из разлога, што није сматрао савремену му немачку науку права као спремно за кодификациони ред. Нарочито је Савињи претресао питање, у каквом стању право постаје способно за кодификацију. Тај је претрес довео Савиња до нових погледа на развитак права. Изведени одатле закључци показали се важни и независни од конкретних прилика, које су их изазвале, па су поставили темељ за *нову правну школу и њо историјску*.

У првобитној епоси историје, учио је Савињи, право већ има један одређени карактер, својствен баш датом народу, налик тога, као што су од најдавијих времена обележени исто тако потпуно одређеним карактером народни језик, народне нарави, и политичко уређење народно. Све те појаве не постоје засебно и усамљено, него представљају собом силе и сфере дејства једног народа. По својој природи су оне непрекидно везане између себе и само у очима истраживаоца иступају као поједине појаве. У једну целину их једини *заједничко народно убеђење, подједнаки осећај укућашњих неопходности, заједничка народна свест*. Неминовно постојање баш те заједничке народне свести искључује саму мисао о случајном постанку или о произвољном установљавању права. Право се налази у органској вези са народним карактером и са народном суштином. Заједно са народом право се развија, заједно са народом и умире.

У животном процесу права, који се подудара са животним процесом народа, Савињи разликује три основна ста-

дијума. На првобитном ступњу развитка право живи у целокупној, тако рећи, недељивој народној свести. Оно је онда одређено непосредно правима, веровањима и убеђењима народне масе; испољава се у облику разноврсних симболичких делања; то је, вели Савињи, једно *наравно право* (natürliches Recht) *народно*. Наравно (натурално) право овде означава, да је оно постало органски, као неки живаљ, и да је његова садржина народу урођена. Наведена својства су управо противна вештачком и рационалном карактеру т. з. природног права (Naturrecht). Наравно народно право подлежи даљем развитку, развитку органском, одакле су искључене самовоља и нарочита намера (ohne eigentliche Willkühr und Absicht) и које се креће *помоћу укућашњих сила, које дејствују у тишини* (durch innere stillwirkende Kräfte). Пошто у току времена животни односи постају компликованији, у праву се појављује и расте специфички технички елемент. За неговање тога техничког елемента потребно је нарочито стручно знање. За подмирење те потребе образује се класа стручних правника. Под тим утицајем процес правног развитка ступа у други стадиум, и то стадиум т. з. *научног права* (gelehrtes Recht). У овом стадиуму право има двоструки живот. С једне стране право живи као један део целокупног народног живота, јер никад не престаје да буде саставни део народног живота. С друге стране право живи као посебна наука обрађивана од стручних правника. Наведени двоструки живот не уноси ипак у процес правног развитка ни измишљотине, ни самовоље. И научно право на крају крајева потиче од једног јединог извора права, — од народне свести. Научни се правници појављују само као кондензатори и доносиоци народно правне свести. Благодарени наарегутој стручној осетљивости, они чују глас народне свести. Ослањајући се на своје стручно искуство, они знају да опазе указивања народне правне свести и да изведу из њих надлежне правне одредбе, које би одговарале компликованим животним односима. Све то морају да чине стручни правници, јер профани нису више у стању да разабере компликовани друштвени промет и да га подведу под заповести сопствене правне свести. Вршећи наведену функцију, стручни правници помажу да се народна правна свест најпуније и најбоље манифестује у судству и у законодавству. Наука права прерађује сирову грађу, коју црпи из дубине народне правне свести и њу претвара у систематски ред појмова, који постижу математичку тачност и сигурност. После тога пошто је наведени процес научног права потпуно завршен, правни живот ступа у трећи и коначни стадиум свога развитка, који може да буде назван *стадиум кодификације*. Пуно и бујно цветање научног права доноси онда озбиљне плодове. Кад су сва правна начела, која сачи-

њавају народну правnu свест, одатле изведена и стручно обрађена, онда доспева стање, згодно за кодификацију права једног датог народа. Законик се сам одваја од дрвета народног живота као његов зрео плод. Законик је кулминациона тачка у правном развиту народа. Као такав Законик има предопредељење да живи дуго после свога постанка. Он дуго служи као упутство у потоње епоке распадања народа и чак после смрти народа, који га је створио, прелази по наследству на друге народе.

Кроз наведени пут строгог и складног органског развитака прошло је римско право. Мирни је течај историјског развитака немачког права био повређен политичким парчећањем народа и рецесијом римског права. Та је повреда одвратила немачко право од правог развитака, искривила је његов историјски пут, али га није лишила способности за даље органско растење. То последње захтева нарочиту марљиву радњу научних правника, управљену на дефинитивно присвајање реципираног римског права и на прераду свих партикуларних правних система у једно опште немачко право. Ради таквог стања ствари Савињи је сматрао као позив за своје време не кодификацију, него претходну научну обраду домаћег права. Да би та обрада била успешна, он је њу базирао на историјском изучавању. Смерајући, да се његове идеје прошире, Савињи је засновао нарочити часопис за историјску науку права (*Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*). У првој свесци тога часописа (1815 г.) налази се програмни редакциони чланак, написан од самог Савиња. Наведени чланак садржава основне погледе новог научног правца, који је добио назив *историјске правне школе* (*historische Rechtschule*).

Савињи своди сва разнолика научна мишљења, која су постојала код правника оног времена, на две основне школе. Једна од тих школа може да буде названа историјска. За другу не може да буде пронађен један позитивни назив, јер она, јављајући се као противност прве, иступа у разноликим и узајамно противоречним облицима и манифестује се било као природно право, било као филозофија права, било као здрави смисао човечији. Пошто ипак цела та школа има једно негативно обележје, заједничко за све њене правце, Савињи назива њу неисторијском школом. За неисторијску школу историја је само скуп моралних и политичких примера, које садашњи нараштај може да искористи на овај или онај начин за своје циљеве. Друкчије сматра исту ствар историјска школа. Према њеном погледу нема појединог и апсолутног човечијег бића: што се на први поглед представља као поједино, то је у самој ствари само један део неке више целине. Тако, неопходно је потребно, да се поједини човек сматра

као члан породице, народа, државе, да се поједина епоха народне историје сматра као наставак и развитак претходних времена. Другојачији поглед је јединостран, и, ако се зацари искључиво, постане врло штодљив. Поједина епоха не доноси са собом и за себе неки нови свет, него врши свој посао у непрекидном јединству са целом прошлошћу. Због тога свака епоха мора да призна да постоји нешто историјски дато. Ти објективни историјски подаци су у исто време и неопходни, и слободни. Они су слободни, јер не зависе од самовоље садашњости. Они су слободни, јер нису изазвани икаквом личном самовољом (на пример заповешћу господара своје робљу), него су потекли из више природе народа, као једне целине, која стално постоји и развија се. Са таквог гледишта историја престаје да буде само скуп примера и постаје јединствени пут за истинито сазнање нашег садашњег стања. Што је историјски дато, то господари над нама. Нисмо у стању да то променимо и, ако негирамо његову важност, онда сами себе варамо. Ко тако себе вара и мисли, да оствари своју самовољу тамо, где је могућа само виша слобода развитака из народне природе, онај сам уништава своја најбоља потраживања. Он је роб, који уображава, да је краљ, кад би међутим могао да буде слободан човек. Одсуство историзма и тежњу да се све гради наново Савињи поставља у везу са индивидуализмом политичких теорија, које су све изводиле из поједине усамљене личности а игнорисале живот и самостални развитак друштвене целине. Он ту тежњу назива такође историјским егоизмом поједине епохе. Баш на таквом историјском егоизму саграђена су сва разнолика учења неисторијске правне школе. Напротив историјска школа сматра позитивну правну грађу као нешто, што је додесено целокупном прошлошћу народа, као нешто, што је изашло не из ма чије самовоље, која је случајно била баш таква па би исто тако случајно могла да буде другојачија, него из саме унутрашње суштине народа и из његове историје.

Остваривања програма нове историјске правне школе припио се сам Савињи и његов најближи друг и сарадник *Духија*, који је много помогао за изјашњавање теоријских основа школе. Око вођа се скупили ученици и присталице и сачинили су многобројно особље школе, која је царовала у науци права пола столећа у своје почетном облику, па онда је променена остала и даље и врши свој утицај и до данашњих дана.

То ново, што је историјска школа донела у науку права, може да буда сведено на следеће четири основне тезе: 1) она је донела идеју о еволуцији права; 2) приписала је тој еволуцији спиритуалистички карактер, јер је изводила постанак и развитак права из заједничке народне свести, коју

je bila određena od Puxte kao *narodni duh* (Volksgeist); 3) ona je priznala pravo za proizvod isključivo nacionalnog razvitka i polazila je od duhovne samostalnosti svakog pojedinog naroda; 4) karakterisala je proces pravnog razvitka kao jedan bezbolestan i miran proces, koji se kreće pomoću unutrašnjih sila narodnog duha, koje dejuju u tišini.

U navedenim osnovnim tezama istorijske škole ogleda se *uticaj romantizma*, i to romantičkog shvatanja istorijskog procesa. Romantizam predstavља sobom idejnu reakciju prve četvrtine XIX stoleća protiv prethodnog racionalizma prosvetnog veka i izazvane od njega revolucije. Prosvetni je vek propovedao slobodno stvaranje pomoću razuma i revolucionarnu akciju, t. j. potpuno uklanjanje sa prošlosti i sasvim novo uređenje društvenog života. Međutim, romantizam je postavio ideju organskog razvitka i neproizvoljne evolucije društvenih načela, nasleđenih od daleke prošlosti. Ta su tradicionalna načela bila priznata za razumna. Za racionaliste prosvetnog veka razumno je bilo ono, što se izvodilo pravom dedukcijom iz rođenih aksiomata subjektivnog razuma čovečijeg. Kad su pak romantiци govorili, da je nešto razumno, onda su oni imali u vidu ne podudaranje sa zaključcima subjektivnog razuma, nego neposredno manifestovanje objektivnog razuma. Dakle, istorijska društvena načela su razumna zbog toga, jer u osnovu društvenog procesa leži objektivni razum, koji sačinjava sakrivenu duhovnu podlogu društvenog života i društvenog razvitka. Postignuće tih duhovnih načela je moguće ne putem rasuđivanja (rezonovanja), nego putem mističkog prodiranja u tajne života. Kako za stvaranje, tako i za pronalazanje unutrašnjeg duhovnog smisla života neophodno je potrebna jedna tesna, gotovo zaključena duhovna sredina. Za takvu sredinu romantiци su prizivali pojedini narod, kao jednu društvenu grupu, koja je cilj sama za sebe. Da kod naroda postoji duhovna veza i duhovno jedinstvo, o tome сведочи poseban narodni jezik, kao izraz duhovne samostalnosti. Protiv universalizma prosvetnog veka romantizam je istaknuo narodnost, kao sredinu i činioца društvenog razvitka. Tražeći da samonikla načela narodnog duha budu pronaljena, romantiци se obratili srednjem veku. Baš u srednjem veku pojedini su narodi živeli dosta usamljeno i dosta slobodno, tako da njihove samonikle i originalne duhovne sile nisu bile izopачivane ni od uticaja tuđe narodnosti, niti od samopole njihovih vladalaca, odvojenih od rođenog zemljišta i sklonih na racionalističku ideologiju. Zadatak je dakle istorika da uspostavi iskonska samonikla duhovna načela narodna u njihovoj potpunoj čistoti. Nema sumnje, da tako shvaćen od romantika istorizam se podudaraо sa pred-

stavom istorika XVIII veka, da početno društveno stanje unapred određuje daљи процес društvenog razvitka. Iпак se razlika sastojala u tome, što su istorici prosvetnog veka pripisivali početnom društvenom uređenju karakter slobodnog i svesnog individualnog stvaranja, a romantiци su u њemu videli manifestaciju objektivnog razuma, kolektivnog narodnog duha pa su otkrivali његов mistički smisao ne pomoću rasuđivanja (rezonovanja), nego posredstvom intuicije. Успостављање заборављене и изгубљене прошлости занимало је романтике много више, него крет и развитак, који су довели друштво од давне прошлости до садашњег стања и који упућују садашњост на нову будућност. Савињи је имао и манифестовао више правог историјског чула. Према томе и створена од њега школа управо је одредила пристojно место и за идеју о органском преласку од једног еволуционог стања на друго. Ипак се романтички утицај на историјску науку изразио у њеном искључиво спиритуалистичком и националистичком схватању еволуције, такође и у њеном тврђењу да је процес правног разvitka miran и безболестан.

Донесена од историјске школе идеја о органском развоју права постала је једна трајна тековина науке права. Све пак остало учење о карактеру правне еволуције, развијено историјском школом у духу романтизма, није било оправдано научном критиком па због тога је било напуштено и замењено другојачијим погледима, више утемељеним и више позитивним.

Прву промену у теоријској конструкцији историјске школе унео је *Hegel* (двадесетих година XIX stoleća), који је veštackи комбиновао романтичке погледе са историјском ствариошћу и са многоликошћу историјског живота.

Своје историозофске погледе Hegel је упрaviо на широко поље светске (универзалне) историје. Као покретач историје иступа код Hegela не народни дух (Volksgeist), него *светски дух* (Weltgeist), дух целог човечанства. У њему су положени почетци свију почетака и načela свију načela. Светска историја представља собом постепenu и поступну еманципацију светског духа. Човечанство не може да од једном прими сва велика блага светског духа. Због тога светски дух открива своју садржину у светској историји постепено и поступно преко извесних неопходних и неминовних еволуционих стадиума. Сваки од тих стадиума истиче на предње поље светске историје један одређени народ, чији дух садржи у себи ону највишу манифестацију светског духа, која је у опште приступачна за човечанство једне date епохе.

Откривање садржине светског духа у историји врши се по једном одређеном закону. Закон светског историјског крета је закон objektivnog светског духа. Закон objektivnog свет-

ског духа је истоветан са законом човечијег разума, јер разум човечији је само одблесак светског разума или духа. Дакле постоји у васнони један јединствени закон разума, или логички закон, према коме ради и објективни разум светски, и субјективни разум човечији. Тај општи закон логички (може се рећи панлогички закон) има код Хегела дијалектички карактер. То означава, да се наведени закон изражава у противстављању и поступној смени противречних начела (тезе и антитезе), која се затим мире у коначном јединству (синтези). На дијалектичком се закону базира према Хегелу и развитак светске (универсалне) историје. И светска историја налик мисли иде преко противречности (тезе и антитезе) ка коначном истинитом стању (синтези). Дијалектичке противречности су у процесу мисли апстрактна суђења. У историјском процесу истоветне се противречности испољавају као интереси и страсти људске. Те конкретне стварне противречности могу да буду савладане не мирним расуђивањем (резоновањем), него борбом између представника различитих супротних интереса. Дакле светска историја ни мало није један миран еволуциони процес, који не би требао напрегнутог рада људског. Напротив, она се креће путем борбе између противречних људских интереса и постиже њихову синтезу, т. ј. слогу, посредством тешког рада људског.

За непосредну конкретну средину, у којој се остварује план светске (универсалне) историје (Weltgeschichte), Хегел је признавао државу и створено од ње право. Због тога су Хегелови историозофски погледи били од непосредног утицаја на историју права. Хегелова филозофија историје је попустила и поправила учење историјске правне школе у два тачкама, и то: 1) она је извела правни развитак из уског оквира национализма на широко поље светске историје, и 2) она је заменила хипотезу о мирном развоју права помоћу унутрашњих сила, које дејствују у тишини, учењем о развоју права преко противречности посредством помирења противречних интереса, који се боре. Обе су наведене Хегелове тезе одговарале емпиричким подацима у већој мери, него дотичне тезе историјске школе, па због тога се јавиле као један корак унапред у научном развоју историје права. Ипак треба забележити, да је од битног значаја у том погледу била само друга од наведених теза. Напротив прва је теза лако била тако истумачена, да је њен новаторски значај био готово потпуно уклоњен. Ствар је у томе, што је на појединим степенима развоја светског духа Хегел истицао народни дух. Према томе су историчари почели да траже за сваку епоху светске историје један одређени народ, који би могао да буде признат за најнапреднији. Тај се народ сматрао као носилац универсалне светске културе и лако се претварао у неки

владачки народ (Herrscher Volk). Такво становиште не само није уклањало уски тенденциозни национализам, него је га и неговало и поткрепљивало.

Поправљајући историјску школу у неким појединим тачкама, Хегелова филозофија историје подржавала је у њеној основној тези, и то у тврђењу о спиритуалистичком карактеру правне еволуције. Поглед на то основно питање променио се тек у другој половини XIX столећа.

Битно важан догађај, који је био од великог значаја за схватање права и његове историје, била је револуција 1848. године. Она је очигледно показала, да правно одређење положаја личности не одговара њеном стварном положају у друштвеном и државном животу. Она је испољила социјално ишпање као нешто, што је било сакривено и за спољашњих правних и политичких форума па се изненада показало. Ово је изненађење потресло правнике и политичаре. Одатле је научна мисао почела тежити да објасни нови факат, који пре није опазила нити разумела. Предузет у томе правцу научни рад створио је нове социјалне и економске системе од Огиста Конта, Лоренца Штајна и Карла Маркса³⁾. Ма да се наведени системи битно између себе разликују, ипак имају нешто заједничко. То се заједничко састоји у позитивном правцу мисли, који је спроведен код свих наведених система, и у социјалном схватању права. Због тога може нам се допустити, да забележимо само опште закључке, који могу да буду изведени из наведеног позитивног и социјалног правца. Имамо у виду оне закључке, који су били од значаја нарочито за историјско изучавање права. Да прегледамо те закључке.

Као први закључак јавља се признање да су све стране друштвеног живота узајамно везане између себе и узајамно једна на другу утичу. Према томе право не сме да буде изучавано ни усамљено (изолирано), нити у вези са производима само духовне културе, као што су језик, нарави (moers, Sitten), религија. Право има да буде истраживано у вези са свима странама друштвеног живота, и у томе броју у вези са материјалним, привредним или економским односима.

³⁾ *Auguste Comte, Cours de philosophie positive*, 6 свезака, прво издање 1830—1842. године (социјална физика или социјалологија се почиње од четврте свеске); *Lorenz von Stein, Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich von 1789. bis auf unsere Tage*, 3 свеске, Leipzig 1850. (општи се теоријски закључци налазе у опшћерном уводу, који заузима значајни део прве свеске); *Karl Marx, Zur Kritik der politischen Oekonomie*, 1859; *Das Kapital*. — Социјално-лошки погледи Огиста Конта по времену претходе 1848. години. Они представљају собом генијално предвиђање оне противречности, која је била сакривена код индивидуалистичке концепције државног живота и која се потпуно очигледно објелодавила тек 1848. године. Утицај Огиста Конта на историјску науку се манифестовао у другој половини XIX столећа.

Као други закључак треба забележити признање, да између појединаца постоје везе, које постају независно од правног регулисања и принудног дејства од стране државне власти. То су друштвене везе у ужем смислу. Ове укупне везе сачињавају друштво (у ужем смислу) и друштвено уређење, које се противставља држави и јавном поретку. Друштвене везе и друштвено уређење су изазвани дејством животних интереса појединаца. Јединство интереса једини појединце у посебне групе, или друштвене класе, које се опет противстављају једна другој па се разликују према разлици групних интереса.

Трећи закључак се састоји у томе, што је било истакнуто тврђење, да као најпростији елемент, на коме се друштвене везе базирају, важе привредне или економске прилике. Дотични услови производње, а услед тога и поделе економских добара јављају се као основни узрок, који с једне стране изазива јединство интереса између појединаца и с друге стране противставља противречне интересе различитих група појединаца. На тај начин постају друштвене класе и диференцирају се између себе. Диференциране друштвене класе ступају у различите комбинације њихових узајамних интереса. Баш те комбинације стварају заједнички друштвени живот и опредељују организацију државне власти и правни поредак.

Најзад, четврти закључак спада потпуно у област методологије. Према учењу позитивне филозофије посматрање је било признато за јединствену методу историјског истраживања. Због тога је из објашњења историјских појава било искључено све, што не потиче из посматрања емпиријских факата, него се базира искључиво на априорним претпоставкама. Дотле су били искључени и такви метафизички појмови, као што су народни дух (Völkgeist историјске школе) и светски дух (Hegelov Weltgeist). На место спиритуалистичког схватања историјског развоја права дошло је његово материјалистичко схватање у условима спољашње друштвене средине.

Сва су наведена начела била уведена у стручну област историје права од познатог немачког правника Рудолфа од Јеринга (Rudolf von Jhering). Он је устао против романтичне идеологије, која је царовала код историјске правне школе, оборно је ту идеологију и засновао је и утемељио реалистичко и социолошко схватање историјског развоја права.

Јеринг је почео рушење метафизичке идеологије историјске правне школе од питања о искључиво националном карактеру процеса постанка и развоја права. Дотичним погледима историјске школе на ту ствар је јако противречно факт рецензије римског права у Немачкој. Савиња је ту про-

тивречност укљонио посредством следећег расуђивања (резоновања): Право се развија из народног духа, али није свим народима пошло за руком да развију своје право на тај нормални мирни органски начин. Таква је нарочита срећа била дата Римљанима; дакле њихово је право чисто органски производ једног народног духа. Немачки је народ био лишен такве могућности и морао је да реципира туђе право. Али он је реципирао један толико чисти производ строго националног развоја, као што је римско право. Благодарети томе, немачки народ није изгубио способност за даље развиће свога сопственог националног права. Дабоме у наведеном расуђивању (резоновању) има врло јаке тенденције; ипак је оно стварало формални излаз из противречности између теорија о искључиво националном карактеру правног развоја и емпиријских података из историје немачког права. Али и овај је излаз могао да вреди само у толико, у колико се непоколебљиво одржавала теза о искључиво националном карактеру развоја римског права. Требало је само да се докаже неправилност те последње тезе; онда би се коначно рушило цело учење историјске школе о народном духу. Баш је то Јеринг учинио у своме делу: „Дух римског права“ (Geist des römischen Rechts, auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung, 3 Theile, 4 Bände, 1852.—1865. г.). У њему је Јеринг очигледно показао да се велика и изврсна вредност римског права састоји не у бајати искључивом националном карактеру његова развоја. Напротив, римско је право постало велико због тога, јер је примило у себе правне елементе других народа, са којима су се Римљани налазили у економском и грађанском промету. Римско је jus gentium било онај резервоар, где се скупљали реципирани страни правни елементи, који су затим долазили у општи систем римског грађанског права. Под духом права Јеринг је разумео не народни дух, не исконски извор права, који би се према историјској школи морао налазити само у непроменљивој народној правној свести, него све укупне силе, које су изазвале јединство и однајање једног правног организма. Значајну улогу између тих сила он је приписивао међународном саобраћају, који проузрокује у правном развоју утицај једног народа на друге. Потоња су историјска истраживања у правној области потврдила Јерингове погледе и дефинитивно оборила учење историјске школе о искључиво националном развоју права.

У истом „Духу римског права“, истражујући поступне стадијуме његова развоја, Јеринг је испољио да није правилна још друга теза историјске школе, и то теза о произвољном и несвесном раширењу права. Помоћу анализе читавог низа римских правних установа Јеринг је показао, да се развојак права не креће поступном дедукцијом из исконских правних

начела, која су сакривена у народном духу, него целисходном радњом људском која је управљена на подмиривање животних потреба у конкретним приликама економског и друштвеног промета. Право не постоји само за себе, него служи као средство за регулисање друштвених односа и за обезбеђење мирног уживања културних добара.

Назад у својој познатој расправи „Борба за право“ (Der Kampf um's Recht, 1872. г.; има и српског превода) Јеринг је управо своју критику на оно тврђење историјске школе, према коме је развитак права не само произвољан, него и потпуно миран, јер се врши под утицајем унутрашњих сила, које дејствују у тишини.

Историјска је школа упоређивала развитак права са растењем биљке или са примењивањем граматичких правила, која долазе мирно, полако и неприметно. Такво је упоређивање било могуће, јер историјска школа је сматрала право као апстрактну норму правичности, која постепено открива своју садржину са логичком доследношћу и без обзира на стварне животне прилике. Пошто је анализа унутрашње садржине права обелоданила, да право не постоји само за себе, него има у циљу да обезбеди уживање добара и да на тај начин подмири интересе појединаца и друштвених група, дакле је неминовно да се развитак права има да постави у везу са развитком индивидуалних интереса и интереса друштвених група. У самој ствари би било наивно, ако би смо претпоставили, да су одредба давног римског права, која би овлашћивала повериоца да прода у робство дужника, који не плати дуг, или право сопственика на виндикацију постале на један истоветан начин, као што је постало граматичко правило да предлог „с“ управља инструменталом. Не може бити сумње да подлогу за обе наведене правне одредбе са чињавају реални друштвени интереси, који су тражили обезбеђење сопствености ради сигурности економског промета. Исто тако не може бити сумње да је подмирење наведених интереса било постигнуто тек путем компромиса између представника различног имовинског стања.

Кад је постављено питање о промени ма какве одредбе постојећег права, у друштву постају барем две странке: једна тражи да се постојеће право одржи без промене, друга жели да се постојеће право промени и да дође неко ново правно регулисање дотичне ствари. Првој странци припадају сви они, чији су интереси доста обезбеђени од постојећег правног поретка. Другој странци припадају сви они, чије интересе постојеће право доста не обезбеђује или шта више сасвим не узима у рачун. Такво стање побуђује дотична лица или дотичне групе лица (друштвене класе) да потраже издање нове правне норме, која би одговарала њиховим интересима. Пошто

су неминовне две странке, дакле неминовна је и борба између њих. Из ове борбе, из сукоба противуречних интереса постаје ново право. Оно већином не подмирује управо и потпуно ни један од интереса, који се борили, него налик тога, што посматрамо у паралелограму сила, иде по дијогонали, по некој средњој линији компромиса, т.ј. споразума и слоге између противуречних интереса, који су се борили.

Тако се врши процес промене права у садашњости пред нашим очима; као такав исти он се нама представља у целом току историјског времена, приступачног за документално истраживање. Као јединствено уточиште за романтичку теорију о мирном неузнемираном развоју права остаје само преисторијско доба, које није приступачно за документално истраживање, време постанка и почетног образовања права. Ипак то уточиште једва може да буде признато за сигурно. Сама мисао о оштром противставању првобитног доба историјском времену врло је блиска вери у „златан век“ незапамћене старине па због тога не заслужује да буде усвојена. О непознатом треба да се суди по аналогiji са познатим. Обрнуто не би било правилно. Аналогija са развојем права у приступачно за истраживање историјско време и већа психолошка вероватност то су меродавни разлози са којих Јеринг претпоставља, да је постанак права, као и рођење човека, по општем правилу праћено порођајним напорима и мукама.

Теорија о развоју права путем борбе интереса различитих друштвених класа поставила је историјско изучавање права на социолошко земљиште чврсто и плодно. У једном од Јерингових дела, издатом тек после његове смрти (Entwicklungsgeschichte des römischen Rechts, 1894), писац позива правнике, да објашњавају правни развитак не само из унутрашње његове садржине, него и са гледишта оног утицаја, који је вршен од спољашњег света. Као спољашњи и за право прави свет (die juristische Aussenwelt) долази она социјална средина, у којој и под чијим дејством постају и развијају се правне норме и установе. Социолошко схватање и изучавање правне еволуције вреди за историју права и досад.

Књижевност. — П. П. Новгородцев, Историческая школа юристов, ее происхождение и судьба, 1896; E. Landsberg, Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft, III. Abt. II. Halbband, 1910; E. Fueter, Geschichte der neueren Historiographie, 1911., V—VI Bücher; Heinrich Kunow, Die Marxsche Geschichte, — Gesellschafts und Staatstheorie. Grundzüge der Marxschen Soziologie, I Band, Berlin, 1920. II Bd. 1921.; Pierre de Tourton, Les principes philosophiques de l'histoire du droit, Lausanne — Paris, 1908—1919; Я. В. Снеговский, Историческая школа юристов, Юридический Вестник, 1914. г.; Жаксјин Перу, Један поглед на еволуционистичку правну школу, Глас, 1907, св. LXXXIV, стр. 122—267.

ГЛАВА III.

Задатак и метода историје права.

У другој половини, тачније седамдесетих година XIX столећа, зацарио се у историји права позитивизам, који у својој основи траје и до сада. *Позитивизам је продро у историју права двојаким путем: непосредно из свог првог извора, који се јавио у Француској, а развио у енглеској науци, и посредно преко нарочитог прерађивања, које је позитивизам добио у немачкој правничкој науци.* Непосредни први извор позитивизма је филозофија Огиста Конта (Auguste Comte), која га је створила и логика Мила (John Stuart Mill), која га је пречистила и затим распрострла у научном свету.

У друштвеним наукама је позитивизам непосредно изазвао постанак социологије, која се образовала на позив Конта и према Миловим методолошким прописима. Најпре и највише радили су на социологији енглески и америкашки научници, за њима су пошли Французи и тек доцније прихватили су се овог рада Немци. Под утицајем социологије историци права почели су да сматрају своју струку као један специјални део социологије и на тај начин увели су у историју права позитивно схватање њеног научног задатка и научне методе. Никад и нигде у својим делима није се Јеринг позивао ни на Конта, нити на Мила, шта више никад није помињао позитивизам, као засебан научни правац. Па ипак ни за кога, ко добро и темељно зна Јерингова дела, не може бити сумње, да сав научни рад Јерингов није био ништа друго, него засађивање позитивизма на поље правних наука. Јеринг је прихватио сав онај дух позитивизма, који је испуњавао научну атмосферу његова доба. Код Јеринга сретамо утицај и трагове и Кантове позитивне филозофије, и Милове индуктивне логике, и Спенсерове социологије, и Дарвинова схватања еволуције, као борбе за опстанак, и других појава општег позитивног покрета. Јеринг је применио сва та начела позитивне мисли на изучавање права. На тај начин заменио је метафизички појам духа права као неке иманентне идеје, позитивним схватањем духа права, као резултата развитка човечијег интелекта и психолошких особености народа; обратио је пажњу на саобраћај међу народима и њихово узајамно дружење, као на плодносно прилике израђивања права; разликовао је националне и универзалне елементе у праву и према томе оценио је, као што треба, и искористио упоредну методу изучавања права; истакао је циљ у праву, као свесно и намерно прилагођавање стварања права условима социјалне средине; напослетку је завршио своја испитивања позивом на истраживање генетичке историје права (Entwicklungsgeschichte des Rechts),

1 имао закључке (4 делова)
2 који је: *Аугуст Конта*

која мора да се наслони на изучавање спољашњег света према праву (der juristischen Aussenwelt). Савременици Јерингови и потоњи правници могли су црпети и у ствари су црпели позитивне погледе на своју стручну област из Јерингова учења. Као извор позитивизма за историју права Јерингово је учење вредило најпре и највише у Немачкој, Француској и енглеској историци права користили су се непосредно Контовом филозофијом, Миловом логиком и изведеном из њих социологијом. Тек у последње време француски правници воде рачуна о Јеринговом учењу и сматрају га за науку права као специфичну, готово оригиналну појаву позитивизма; при томе често заборављају, ма како то било чудновато, на свој домаћи, у истини оригинални и самоникли извор позитивизма. С друге стране, немачки правници исто тако у последње време не задовољавају се Јеринговим учењем и теже непосредним француско-енглеским изворима позитивизма. Ова се тежња показала у прогласу 1904. год. Јенске научне утакмице на тему о односима између права с једне и природног наслеђа и природног одабирања с друге стране. У руској науци права, која се у словенском свету највише бавила гносеолошким и методолошким питањима, дејствовале су обе горе наведене струје позитивизма. Француско-енглески позитивизам је имао у Русији присталица у особи Максима Ковалевског, познатог у научном свету социолога и упоредног историка права, Василија Сергејевића и Феодора Леонтовића, најбољих представника историје руског права. За Јерингом су пошли у Русији Сергеје Муромцев, дубоки зналац историје римског права, и Никола Каркунов, искусни стручњак на пољу државног права и писац једне ваљане „Опште теорије права“, која је преведена на француски и енглески језик и сматра се од западно-европских правничких теоретичара као најбољи израз позитивног погледа на право. Познати словенском научном свету историк словенских права руски научник Феодор Зигел уједино је у својим гносеолошким и методолошким погледима и француско-енглески позитивизам и Јерингово учење.

Ма какви били путеви, којима је позитивизам продро у историју права, и ма какви били облици, у којима се он ту испољава, може се рећи, да позитивизам у историји права представља собом доста једноставно учење и да позитивно схватање задатка и методе историје права траје у опште и сада. За многе историке-правнике то схватање вреди без икаквих битних промена. *Поред тих чистих позитивиста има у последње време и таквих историка права, који сумњају у пошћиву правилност позитивизма и мисле, да у погледу на особине друштвених појава и њиховог историјског развитка мора општа позитивна метода да се удеси боље и*

друкчије, него што су то učinili Огист Конт и његове присталице у историји права. *Прави позитивизам једних, кришћанске поправке и допуне других карактеристично садашње научно стање историје права.* Да бисмо могли разговетно разабрати те струје научне мисли, треба да претресемо основе позитивне социологије и методологије у друштвеним наукама и њихову критику.

Кад је позитивизам изашао из творачких руку Огиста Конта и био објављен у штампи (1830.—1842. год.), имао је да у области друштвених наука обори рационализам школе природног права, који је Конт сматрао као метафизичко стање друштвене науке, намеравајући да га замени позитивним стањем.

За нас сад изгледа чудновато, да је Огист Конт држао баш рационализам школе природних права за актуелно стање савремене му друштвене науке и због тога за свога правог противника.

Против и на место тога рационализма јавила се већ у оно време и политичка доктрина и историографија реакције, и романтизам и историјска школа правника и најзад филозофија објективног идеализма. Завста је било тако, али све то видимо ми тек сад у правилној историјској перспективи. У оно пак време, кад је Конт стварао свој филозофски систем и упознавао с њим своје пријатеље у приватним предавањима у своје стану, ствар је изгледала друкчије. Политичка доктрина и историографија реакције па и романтизам тек су се развијали и били су релативно безначајни факти с погледом на моћну струју рационализма, која је трајала од почетка XVII века и, ма да је у току велике француске револуције претрпела кризу, ипак се није још коначно предала. Историјска школа правника била је један провинцијални догађај у стручној области науке права. Она је постала много значајнија и добила је нарочити углед тек, кад се тешње удружила са идеалистичком филозофијом, што се десило доцније. О објективном идеализму и у опште о немачкој филозофији Конт није водио рачуна, можда није њу ни познавао. Хегел, који је имао највише утицаја на друштвене науке, био је прави Контов савременик и појавио се са својим најважнијим радом за друштвене науке (филозофијом историје) двадесетих година, т. ј. кад је и Конт излагао свој већ завршени филозофски систем пријатељима, и, без сумње, после тога, кад је Конт установио за себе *hygiène cétébrale*, према којој је престао читати и изучавати друге мислиоце. Дакле пред Контом је остајао рационализам школе природног права, с којим се он и борио. Била је за то и објективна основа. Рационализам је још вредео у теорији права и државе чувајући догматички и, ако је згодно, метафизички карактер

који му је XVIII столеће придало. Критичко тумачење рационалистичких конструкција права у нормативном смислу, постављено од Емануела Канта, постало је разумљиво много доцније. А у време Контова рада метафизичко учење Канта о праву и држави сливало се у једну слику са старом школом природног права.

Конт се борио, дакле, с рационализмом школе природног права, истичући позитивно схватање друштвених појава у замену за рационалистичку теорију права и државе. Као што смо поменули, позитивизам је коначно ушао у област историје права тек седамдесетих година. За време од рационализма школе природног права до позитивизма историја права поднела је и историјску школу правника и моћни утицај идеалистичке филозофије, која је учврстила и поткрепила и саму историјску школу. Због тога морамо да сматрамо позитивизам у историји права као струју, која се јавила да смени идеализам. Дакле, да бисмо могли разабрати значај позитивизма за историју права, морамо се претходно зауставити на улози идеализма у развоју наше науке.

Идеализам (тачније *објективни идеализам*) је био такав правац филозофске мисли, који је полазио од метафизичког признања објективног бића идеја и сматрао је светски процес као остваривање тих идеја. Идеализам је ујединио рационализам са извесним делом емпиризма. Рационалистички елемент идеалистичке филозофије се састојао у априорном установљавању идеја, којима се признаје објективно биће; емпирички пак елемент идеалистичке филозофије показује се у томе, што се дејство метафизичких идеја открива посматрањем реалних конкретних појава.

Идеалистичка филозофија је полазила од априорних идеја. Она је то наследила од рационализма, али је у даљем раду отишла од правог пута претходнога правца. Рационализам је ишао путем дедукције од првих априорних аксиома. Докле се дедуктивна демонстративна метода примењивала на ону област, која је и породила, на име математику, дотле је њена правилност и плодност била потпуно несумњива. Али, кад су је применили на сазнање биолошких и социјалних појава, тада се обелоданило, да она није погодна за ове области. У овим областима наш разум нема очигледне истине или аксиоме, од којих би могао дедуцирати. Уместо правих аксиома за полазне тачке узимана су таква становишта, која нису била критички испитана, већ су добивана случајним посматрањем или су црпена из подсвесног знања (сублиминалне свести) па и из Божанског Откровења. Недостатак потребне критике у почетку расуђивања (резоновања) водио је при коначном извођењу к самовољи. Идеалистичка је филозофија помогла, да се наведени недостатак рационализма

уклони. Она се одрекла полазних аксиома и установљавала је метафизичке идеје само као коначни циљ светског процеса. Према томе почела је да се користи посматрањем појава, које је имало да открије у њима постепено остваривање метафизичких идеја. У току извесног времена идеалистичка је филозофија много помагала сређивању, уопштавању (генерализању) и дотичном објашњавању оних конкретних знања, која су добивана путем посматрања. Пошто се пак количина конкретних знања увећавала, а расло је при томе и логичко искуство посматрања, почела се испољавати логичка самовоља многих идеалистичких конструкција, јер су им емпирички факти противуречили. То исто посматрање, коме је идеалистичка филозофија допустила да уђе у састав њене методе, задало је овој филозофији тешки ударац.

Посматрање је имало у идеалистичкој филозофији потчињену улогу. Његова се функција сводила на показивање у фактима дејства оних идеја, које су се установљавале пре посматрања а priori. Примењивање посматрања, допуштеног само у циљу да оправда априорне тезе, довело је ипак последицама, које су прелазиле међе одређеног задатка. Факти, констатовани посматрањем, нису се смештали у оквир априорних идеја. Наравно појављивало се питање: шта треба да се логички претпостави, да ли сведоџба факата или тврђење априорних идеја. Васпитана посматрањем научна мисао почела је тежити томе, да се факат претпостави априорној идеји. Настао је свакако критички однос према метафизичкој идеји, која не обухвата факта, већ им често противуречи. Почела се тражити довољна основа, по којој би се признавало објективно биће метафизичких идеја. Нашло се, да овде нема никаквих доказа, да се све оснива не на знању, него на вери. Одавде је излазио тај несумњиви закључак, да метафизичке идеје подлеже искључењу из области знања и да за објашњење факата треба да се траже други путеви. Природне науке постепено су се одрекле, да објасне метафизичку суштину појава, и прекинуле су везу са телеолошким погледом на свет, т. ј. са објашњењем светског процеса с гледишта коначног циља.

Крза идеалистичке филозофије у науци права била је изазвана још и посебним узроцима, који су потекли из стварних прилика државног и правног живота. На крају четрдесетих година XIX столећа у Западној Европи сазрело је социјално питање. Ово се питање јавило потпуно изненада за идеалистичку теорију права, која је тада царовала; она га није предвидела и, кад га је сусрела очи у очи, није била у стању да га објасни. Идеалистичка теорија права је признавала као коначни циљ правног развитка остваривање идеје природног права о једнакости свих појединаца пред законом

и о обезбеђењу слободе личности. Наведено гледиште објашњавало је много у дотадашњем развиту права и у појединости потпуно је одговарало ономе покрету, који је почео од велике француске револуције и ишао на то, да се укину разноврсне сталешке повластице и да се појединој личности допусти право на самосталан развитак у привредном и духовном погледу. Али овај покрет није још успео да дође до свога логичког свршетка, а већ се открио његов недостатак. Правна једнакост се није ни изблиза показала истоветна са фактичком једнакошћу, она није уклонила економску нити другу разлику између појединаца. Правна једнакост и слобода стварале су само могућност за стварну једнакост и слободу; остваривање ове могућности зависило је од других узрока. Све се то манифестовало у фактима друштвеног живота. Из тих факата су извели, да не може метафизичка идеја права да буде призната као коначни циљ правног развитка, и да објашњење овог развитка треба да се тражи изван међа идеалистичке филозофије. На тај начин за науку права уопште и за историју права у појединости отворно се пут позитивизму, који је прогласио, да одбацује све метафизичке, априорне идеје и да објашњење развитка изводи искључиво из изучавања факата.

Значај позитивизма се састојао у томе, што је он тачно одредио објекат сазнања, показао је сврху, прикључио га за човечији разум у области научне мисли, и установио је оне начине, помоћу којих се та сврха може да постигне. На основу негативног искуства, које је пружала идеалистичка филозофија, позитивизам је одбацио коначни циљ развитка и признао је појаве као јединствени објекат сазнања. Као сврху сазнања позитивизам је истакао установљивање једноликих односа између појава или њихових закона; закони су једнолики односи, који се у једнаким приликама понављају између појава са објективном неопходношћу. Што се тиче метода сазнања, позитивна је филозофија саставила своју методу од двају одавно познатих средстава: посматрања и расуђивања (резоновања). Новина, коју је позитивизам унео у методологију, састоји се у успешном комбиновању наведених методолошких начина (l'usage bien combiné du raisonnement et de l'observation) за посебне науке према особинама оних појава, које свака посебна наука изучава. У изучавању друштвених појава, за које је Конт одредио нарочиту науку, — социјалну физику или социологију, посматрање или индукција мора да претходи расуђивању (резоновању) или дедуцији. Пошто се специфично обележје друштвених појава састоји у непрекидном утицају претходних нараштаја на потоње, посматрање, које се примењује на друштвене појаве, може бити само историјско посматрање. Помоћу историјског посматрања и на њему засноване индукције добивају се емпи-

рички закони друштвених појава. Претварање емпиричких закона у научне или природне законе друштвених појава, постиже се проверавањем помоћу дедукције, која на тај начин у социологији иде за индукцијом и има да потврди њене претходне резултате. Индуктивно изучавање друштвених појава је потпуно разумљиво и јасно. Што се пак тиче питања дедукције, потребне за проналазак природних закона, ствар стоји другачије, јер овде ничу велике сумње. Ове се сумње односе на почетно питање о полазној тачци за дедукцију. Математика, као права област дедуктивне методе, полази у својим дедукцијама од аксиома. Социологија не располаже нарочитим аксиомама. Због тога је Конт узео као полазну тачку за дедукције у социологији научне истине, добивене у биологији, која према Контовој класификацији наука непосредно претходи социологији. Потоња научна критика је показала, да они податци биологије, које је Конт искористио као полазне тачке за социолошку дедукцију, нису ни мало имали карактер научних истина. Мил је успоставио самостални значај психологије (коју је Конт избацио из реда наука) и истакао, да се полазне тачке за социолошку дедукцију имају да позајме из психологије, и то специјално из карактерологије (из науке о човечијем карактеру). Али и Милов покушај није био успешнији од Контовога. Ни биологија, ни психологија нису дотерале дотле, да би могле социологији пружити сигурне тачне полазне тезе за дедукцију. Због тога је социологија била приморана да се ограничи на емпиричке законе.

Ако се обратимо непосредно на питање, које нас нарочито занима, на име на питање о утицају позитивизма на историју права, морамо дакле најпре имати на уму, да је позитивизам потпуно утврдио искључиву важност историјске методе за научно сазнање друштвених, специјално правних појава. Још је идеализам истакао историју, као прави пут за разумевање друштвеног живота, али идеалистичка филозофија је изводила историзам из својства метафизичке идеје, коју је сматрала као прикривену суштину јавног друштвеног процеса. Објективна идеја може да се усвоји човечанством само постепено, због тога се и остваривање објективне идеје у друштвеном животу врши постепено. Сходно, дакле томе и сазнање друштвеног живота може да буде само историјско. Позитивизам је утврдио безусловну потребу историјске методе на емпиричким особинама друштвених појава. Он је показао, да је битни знак друштвених појава непрестани утицај претходних нараштаја на потоње. Услед тога представио је друштвени процес као непрекидни низ историјских филијација.¹ Од онда је историја признања за основно средство

¹ формуло средство

него шта више и социална статика сазнају се у историјском кретању.

Дакле, позитивизам је утврдио историјску методу за друштвене појаве као нарочиту врсту посматрања. Ово још не значи, да је он утврдио положај историје у опште и историје права у појединости као посебних наука. Напротив, у Контовом позитивизму социологија је потпуно апсорбирала историју. Историја се почела да сматра само као грађа за социологију, као скупљање и описивање података, које тек социологија може да искористи. Што се тиче историје права посебице, то је она са целом науком права исто тако, као и политичка економија и остале специјалне друштвене науке, потпуно одбачена, јер је Конт, на основу свога учења о consensus² у друштвених појава, негирао могућност изучавања посебних страна друштвеног живота у појединим специјалним наукама и признавао је само једну недељиву социологију. Наука је савладала ову крајност Контовога погледа. Политичка економија, наука права и друге специјалне друштвене науке остале су при својој давнашњој надлежности у својим законитим областима. Сачувала се исто тако и историја права. Али, из учења о consensus² у друштвених појава наука је извела за себе важни закључак, да се развитак права мора изучавати не усамљено (изолирано), — као што се дешавало пре, него с обзиром на све остале друштвене појаве. Изучавање правног развитка мора се наслањати и на спољашњу историју права (historia iuris externa), истакнуту од Лајбница, чију мисао нису разумели ни савременици му, нити потоњи правници; и на спољашњи свет за право (die juristische Aussenwelt), као што је Јеринг формулисао за правнике идеју consensus² у друштвених појава. Да ли је историја у опште и историја права у појединости само грађа за социологију или има самосталне задатке, то ћемо питање расправљати мало доцније. Сад ћемо пак наставити преглед утицаја, који је позитивизам имао на историјско схватање права.

Позитивизам је утврдио схватање друштвеног процеса као еволуције. Заиста идеја еволуције, као што и сам њен назив, каже, била је истакнута пре позитивизма од идеалистичке филозофије у њеној борби са рационализмом (B. Franz von Baader, Ueber den Evolutionismus und Revolutionismus, 1834., Sammtliche Werke, VI. Bd.; Leipzig, 1854., s. 73—108). У идеалистичкој филозофији еволуција се сматрала као еманација³ метафизичке идеје, која се схвата више интуицијом.⁴ Конт је тежио да учврсти идеју еволуције на емпирији, јер је изводио друштвену еволуцију из стварних својстава друштвених појава. У даљем развиту идеја еволуција се придружила природним наукама највише преко Дарвиновог учења о постанку врста. Услед тога је постало једино реалистичко и управо

³ из мб. ² социално

материјалистичко схватање еволуције, као природног процеса, заједничког за све, па према томе и за друштвене појаве. Нећемо одмах испитивати правилност наведеног Контовог становишта и последњег схватања еволуције. За нас је доста, ако забележимо, да је позитивизам поткрепио идеју еволуције с друге стране, него што је то чинио идеализам. Призната од два противна правца идеја еволуције је постала јача и претворила се у стално власништво науке. Под утицајем позитивизма историја права је коначно усвојила идеју еволуције и применила је на своју област.

Позитивизам је из објашњења еволуције изабацио сваку телеологију и еволуцију сматра као један узрочни процес. Узрочност се разуме у позитивизму као природна механичка узрочност, која дејствује према законима кретања и искључује сваку човечију самовољу, па доследно томе и слободу воље као узрок sui generis. Одатле је постао детерминизам у погледу на друштвене појаве. Узрочност је непроменљива и због тога нове конкретне манифестације понављају се у аналогним приликама. Непроменљиви узрочни односи између појава су њихови закони. Својства тих закона, од математике до социологије, подједнака су. У овом смислу сазнају се у социологији *природни закони друштвених појава*. Наведено схватање узрочности и природних закона еволуције потпуно је ушло у позитивну историју права.

Као што већ знамо, у области друштвених појава не проналазе се научни закони, већ се добијају само емпирички закони. Такво стање оцењује се од разних позитивиста различито. Присталице Контова и Милова позитивизма мисле, да одсуство тачних научних закона у друштвеним наукама означава само њихово привремено стање, и надају се, да ће се са развитком друштвене науке добити основе за дедукцију, помоћу које ће се емпирички закони претворити у тачне научне законе. Позитивисти, који мисле више критички, немају такве наде, али не истражују нове путеве и задовољавају се емпиричким законима, јер и они омогућавају предвиђање будућих друштвених појава, ма да не тачно, али бар приближно. Постоји најзад још једна струја позитивне социолошке мисли, која има свој особити начин за проналазак научних закона друштвених појава. То је *економски материјализам*. Провистичући од Карла Маркса, он није прави производ Кантова учења, али се с њим педудара у основним погледима на објекат и задатак изучавања друштвених појава, и у том се случају јавља као позитивизам. Економски материјализам полази од посматрања и помоћу њега добија емпиричке законе еволуције. Као средство за испитивање емпиричких закона и за њихово претварање у научне законе, економски материјализам је признао и узео Хегелов дијалектички закон

+ наука о одређености (от којег све у свету мора да буде одређено, са својом неопходношћу)

еволуције. Ако се узрочне промене друштвених појава подударају са дијалектичким током развитка кроз противречности, онда економски материјализам признаје тим променама карактер апсолутне неопходности и налази, да се у њима манифестује научни природни закон еволуције.

Не можемо признати одсуство природних научних закона у друштвеним наукама за њихово привремено стање и надајти се, да ће се развитком друштвених наука добити основе за дедукцију, помоћу којих ће се емпирички закони претворити у тачне научне законе. Дедукција је нарочита метода математике. Дедуктивно испитивање емпиричких закона није ништа друго, до примењивање математике на индуктивни уопштавање (генерализање), када се индуктивни податци облаче у математичке формуле. Такво примењивање је могуће само тамо, где имамо посла са односима количине или с таквим односима квалитета, који могу да се претворе у количину. Где пак не може све да се изрази у количини, у броју, тамо више нема тачних научних закона. У таквом се стању налазе најважнији делови биологије, а нарочито област биогенетичких појава, које су најближе друштвеним појавама. У области друштвених појава имамо посла углавном са таквим односима квалитета, који се не могу да измере и изброје и доследно томе не могу да се претворе у количину. Дакле, у друштвеним наукама *природни научни закони не могу да буду утврђени*.

Не можемо да се придружимо оним представницима позитивизма, који се задовољавају само емпиричким законима и не израже ништа више. Таква позиција није у ствари критичка, јер игнорише стварну кризу науке. Изабравши један пут истраживања, она се зауставља на половини тога пута и не испитује, да ли изабрани пут одговара потпуно својствима појава, које се истражују.

Не можемо да примимо ни онај излаз из наведене неприлике, на који је указала теорија економског материјализма. Хегелов дијалектички закон еволуције има смисла само у непосредној вези са панлогичким погледом на свет. Економски материјализам одбацује панлогизам, али чува дијалектички закон еволуције, лишивши га сваке основе. То је унутрашња противречност историозофије економског материјализма. Али, осим тога, дијалектички закон еволуције уопште није доказан нити је сигуран. Он је само једна хипотеза, и само по себи се разуме, да не може да послужи претварању емпиричких закона у тачне научне законе.

Па, пошто научни закони не могу да се добију за друштвену еволуцију помоћу узетих методолошких начина, мора се *изнова преиспитати само ишћење о особитости методе за друштвене науке*.

+ разлику одређености и неопходности

Идући за Контом, признајемо, да метода мора да се мења према особинама појава, које се истражују. Ради тога треба да се разумеју *особине друштвених појава*.

Још је Конт истакао као битан и специфични знак друштвених појава утицај претходних нараштаја на потоње, утицај, који се увек увеличава и јача. Овај се утицај разликује двојачко: биолошки и социолошки. У биолошком односу имамо физичко наслеђе, које се истражује у антропологији и етиологији и спада у природне науке. У социолошком односу имамо преношење од колена на колена онога, што човек сам ствара. Као резултат човечјих творевина добивају се *културне вредности*, међу којима се разликују материјалне, интелектуалне и моралне вредности. *То прикупљање културних вредности издваја социолошке појаве од биолошких*. Има заједничког живота и код животиња. Али, њихов је заједнички живот потпуно одређен физиолошким потребама и шта више физиолошким особинама. Нема код животиња културе, нема преношења културних вредности, нема према томе код њих друштвеног живота у правом смислу речи, као што га има код људи. Тако звани друштвени живот животиња спада потпуно у биологију и не пружа посебну грађу за социологију.

Кад људи стеку неку културну вредност, она увеличава њихову власт над природом, умножава њихове снаге, ствара нешто, чега није донде било, што превазилази сва претходна напрезања. Једном речи, у стварању културних вредности производ је већи него што је био рад око тога. *У историји културног развоја, са којим је истовештан развојак друштва, не вреди закон механичке узрочности*, према коме узрок изазива последицу (*causa aequat effectum*). *У друштвеним појавама последица превазилази узрок* (*effectus exsuperat causam*). Због тога закони механичке узрочности, изведени за природне појаве, не могу да се примене на друштвене појаве. И друштвене се појаве изучавају са гледишта узрочности, каузално. Само се та каузалност разликује од механичке каузалности и разуме се као генетичка веза друштвених појава.

Ниче питање, да ли каузално генетичко изучавање може да нас доведе до констатације закона друштвених појава у оном истом смислу, као што има закона у природним наукама.

Закон природних појава значи такав однос између појава, који се увек и неопходно понавља. Такав појам закона *може да се примени на друштвене појаве само делимиче*.

Има међу друштвеним појавама таквих узрочних односа, који се понављају као неизбежни и неопходни. На пример такви су односи међу формама брака и формама родитељске власти, међу насељеношћу краја и формама земљорадње,

међу војничком техником, уређењем војске и уређењем државе. Такви односи могу да се установљавају као природни закони у духу механичке узрочности и према правилима природних наука. Одређивањем тих закона бави се *социологија*, коју можемо да назовемо природном науком о човечјем друштву.

Развитак друштва у целисти оснива се, као што смо горе казали, на прираштају културних вредности и представља собом особити узрочни процес, у коме последица превазилази узрок. Због тога је *развијак друштва у целисти један процес, који се не понавља* и има свој особити, може се рећи, индивидуални карактер. *То је процес идиографичан*, као што каже Рикерт. *Идиографични процес друштвеног развоја изучава се у историји*. Историја истражује не природне законе понављања друштвених односа, него генетички развојак процеса, који се јавио један пут и није се понављао. Непонављање историјског развоја друштва доводи к томе, да што се тиче друштвених појава, време важи, као што је истакао модерни филозоф Бергсон, не квантитативно, него квалитативно. У генетичком развоју историје не могу да се установе закони механичке узрочности. Овде може само да се обелодани *извесна доследност ступњева развоја*, која би се разумела као неопходно потребна. Таква доследност не може да се одреди са гледишта саме узрочности. Она може да се добије тек *помоћу палеолошке оцене*.

Као критеријум за телеолошку оцену друштвеног развоја може да се узме само *трансценденцијално суђење* о тим вредностима, које се стварају у историји и испуњавају садржину културе.

Горе смо разликовали три врсте културних вредности, — материјалне, интелектуалне и моралне вредности. Првенство међу њима према важности припада моралним вредностима, јер материјалне и интелектуалне вредности су на крају крајева само средства за решење проблема о заједничком бићу људи, т. ј. моралног проблема.

Доследност у остваривању моралних задатака, која зависи од целокупног друштвеног живота, представља собом *законитост друштвеног развоја*. Тако схваћени закони друштвеног развоја имају сасвим специфични карактер и разликују се од природних закона механичке узрочности. Ми ћемо их назвати *социјалним законима*.

Основу за установљавање социјалних закона пружају нам ти емпирички закони генетичке узрочности, које изводимо из посматрања друштвених појава у њиховом историјском, еволутивном току. Емпиричке законе друштвених појава претварамо у научне социјалне законе помоћу дедукције, као што је учио Конт. Само, као полазну тачку за ову дедукцију

узимамо не биолошке податке, као што је то чинио Конт, и не математичке формуле, које нису могућне у оквиру друштвених појава, него *трансценденцијалне моралне идеје*, које служе за оцену историјских моралних вредности и важе као регулативне идеје друштвеног развитака.

Такво је схватање задатка и методе историје права, које, по нашем мишљењу, може да нам покаже излаз из научне кризе, изазване безобзирним позитивизмом. Неопходно је потребно, да се уклони једностраност позитивизма, као што је некад сам позитивизам уклонио једностраност идеалистичке филозофије.

Сви наведени погледи потичу из теорије историјског сазнања и представљају собом највиши врхунац историјске мисли. Редовни пак и битни рад историка и историка права састоји се најпре у томе, да се марљиво и тачно изузе факта. Није узалуд, што Туртулон у своме делу о филозофским начелима историје права назива истинитим оснивачима историјске науке скрупулозни приповедаче, критичаре, који посвећују све напоре своје логике и свога знања томе, да се установе чак до најмањих детаља фактички подаци неодољиве аутентичности. И то је истина, јер посматрање је основа историјског сазнања. Још идеалистичка филозофија истакла је посматрање, позитивизам га је утврдио, а савремена научна критичка филозофија га је поткрепила. Погрешна представа позитивизма о понављању историјског процеса каткад давала је повода за безобзирно уопштавање (генерализације), због чега се историјско посматрање изопачавало и свакако је било лишавано тачности. Призивање идиографичног карактера историјског процеса враћа историке на пут најмарљивијег, најстрожијег посматрања.

Књижевности. — Ф. Ф. Зигел, *История права*, Юридический Вѣстник, 1884 г., № 8—10 и 1886 г., № 4—6; *Paul Lacombe*, De l'histoire considérée comme science, 1894; *Neukamp*, Die Entwicklungsgeschichte des Rechts, 1 Bd.: Einleitung in eine Entwicklungsgeschichte des Rechts, 1895; *G. C. Lee*, Historical Jurisprudence. An Introduction to the Systematic Study of the Development of Law, 1900; *Pierre de Tourtoulon*, Les principes philosophiques de l'histoire du droit, Louzanne-Paris, 1908—1919; *Otto Fischer*, Ziel und Methode des rechtsgeschichtlichen Unterrichts, 1908; *Ludwig Kühlenbeck*, Die Entwicklungsgeschichte des Römischen Rechts, I, Band, 1910, Einleitung (S. 1—19); *Walter Andersen*, Der Wert der Rechtsgeschichte und ihre Grenzen, 1911; *Carl Kochne*, Ueber einen Versuch gegen die herrschende Wertung rechtshistorischer Forschungen, Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, VI, Band, 1912—1913; *Henri Berr*, La synthèse historique, 1911; *Heinrich Rickert*, Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft, 2-te Aufl., Tübingen, 1910; Б. А. Кистяковский, Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права, Москва, 1916 г., *H. Bergson* L' évolution créatrice; *Joseph Kohler*, Lehrbuch der Rechtsphilosophie, 2, Aufl., 1917.

ГЛАВА IV.

Предмет историје права.

Као што смо казали горе, историја права има да испита узрочни развитак права. У томе се састоји њен предмет. На тај начин изгледа, као да је потпуно сувишно да о предмету историје права поставимо још посебно питање. Али то није тако. У наведеном општем одговору на наше питање има две ствари, које захтевају ближе објашњење, и то, — „*право*“ и „*узроке*“ правног развитака. Морамо се на њима зауставити.

Кад говоримо о објашњењу тога, шта се овде треба да разуме под правом, не мислимо на апстрактну дефиницију права, него нас занима конкретни састав свих оних посебних појава, које спадају у круг историје права. С овом гледишта треба да најпре разликујемо *право* и политичке и друштвене *установе* (institutions). Установе постају у друштву прво фактички и тек постепено потпадају под правне одредбе. Историјски права има да истражи фактичку генезу *установа* па затим њихово постепено потчињавање праву. Што се тиче права, то у погледу њега историк права мора да разликује *норме* (одредбе) и *њихово остваривање у животи*. Правне норме (одредбе) историк налази у обичајима, у законима, у пракси судова и осталих државних и друштвених *установа*, и у науци права, у колико је она у то или оно доба призната као формалан извор права. Остваривање права у животу историк права сазнаје из праксе, па не само из праксе судова и осталих званичних *установа*, него и из правне праксе приватних лица, и то, — из њихових уговора и осталих правних *послова*, који сачињавају грађански правни промет. Осим тога историк права треба да обрати пажњу на праксу *praeter* и чак *contra legem*, такође из грађанске повреде права и шта више и на кривична дела. Све је то потребно да се сазна фактичко остваривање права у друштвеном животу. *Praxis praeter legem* и *contra legem*, као и повреда права имају за историка права још један важни значај: каткад оне сведоче, да извесне правне одредбе нису сасвим ушле у живот или су застареле. На тај начин у обилажењу и у повреди постојећег права једног датог доба историк права може да пронађе извесну промену у правној психици народној, за којом обично иде промена у правним обичајима и законима. Све такве *зачетке новог права у старом*, као и *преживљаје старог права у новом* историк права мора да испита. Наука права прошлости важи за историка права не само као извор права, него и као једна стручна вештина, помоћу које се право примењује на поједине односе реалног живота. Историјски права не сме да прође мимо *догматичке јуриспруденције*

оних епоха, које истражује. Он мора да је узме за тумачење реалног смисла права, у прошлости и за објашњење његова остваривања у животу. Осим позитивног права историк права мора да изучи *природно право* прошлости, — оне политичке и правне идеје, које су пређашњи нараштаји израђивали и за којима су тежили. Те су идеје биле од несумњивог утицаја на примењивање постојећег права и на стварање новог права. Због тога историк права мора да води о њима рачуна у општем току правне еволуције.

Право је само један део друштвеног живота. Поставља се једно питање, да ли може тај део да се одвоји од целости и да се изучава посебно. На то питање је Конт дао један негативан одговор. Према Конту, између свију појава друштвеног живота постоји таква непрекидна веза (*consensus-sacrasitas*) да ни једна од тих појава не може да се одвоји, тако да је истраживање друштвеног живота могуће само у његовој целости. Због тога је Конт призивао само једну недељиву социологију и одбацивао је ма какве поједине друштвене науке, као политичку економију, науку права и др. Такво Контново мишљење не може да се усвоји. Потпуно је тачно, да између свију друштвених појава постоји непрекидна узајамна веза и да све оне узајамно зависе једне од других. Одавде излази да свака класа друштвених појава мора да се истражује у вези са осталима. Али то ипак не значи, да се друштво има да истражује само у целости и да није могуће оделито истраживање посебних класа друштвених појава. *Consensus* између друштвених појава захтева само да се поједине класе друштвених појава изучавају увек у вези са осталима, али не смета да се процес истраживања појединих класа друштвених појава врши посебно. Посебно истраживање појединих класа друштвених појава је довољно образложено и поделом рада, која је неопходно потребна за успех сваког посла и оним нарочитим теоријским и практичним интересовањем, које изазивају извесне поједине врсте друштвених појава. Оба наведена разлога вреде у погледу правних појава. Посебне правне науке постоје већ читав низ векова и тим најбоље правдају свој опстанак. Према општем историјском, еволуционом схватању друштвених процеса потребна је и историја права. Она има право на свој властити непосредни објект, али га истражује не усамљено (изолирано), него у вези са осталим друштвеним појавама.

Consensus између друштвених појава утиче на узрочно објашњење друштвене еволуције. Пошто свака друштвена појава стоји у непрекидној вези са свима осталима, свака промена у једној класи друштвених појава праћена је дотичном променом у свима осталима. Друштвени живот је толико компликован и многостран, да истраживалац није у стању,

да заједно обухвати све његове стране. Због тога је природно, да истраживалац издваја једну одређену страну друштвеног живота, коју сматра као најважнију и као основну подлогу друштвеног процеса, и да према њој посматра и објашњава све остале стране. Та наравна тежња за олакшавањем посматрања и објашњавања изазвала је убеђење, да у друштву постоји *један основни елементарни*, који сачињава праву друштвену подлогу и делује као *основни чинилац и ефективни узрок* свију друштвених промена. Што се мора да сматра као такав основни друштвени елементар, о томе се у току научног развоја мишљења мењала.

Школа је природног права (XVII и XVIII века) мислила, да је право основа друштвеног живота. Та школа није знала за идеју друштвене еволуције па се није бавила историјским проблемом. Али у својим политичким предлозима рационалног друштвеног уређења она је постављала на прво место дотичну промену права, јер последња према њеном мишљењу проузрокује промену целог друштвеног живота. Исту су мисао развијали историци права XVII и XVIII века, уколико се нису задовољавали простим законским летописом, него се бавили прагматичком историјом права. Они су сматрали право као потпуно самоникли чинилац и основни ефективни узрок свију промена у друштвеном животу. Само Лајбниц још у XVII ст. није усвајао тај поглед и захтевао је да се историја права (названа од њега унутрашња историја права) објасни помоћу дејства спољашње друштвене средине (спољашње историје права, према његовој терминологији).

У XVIII столећу Минтенскије је категорички негирао, да је право основни ефективни узрок свију осталих друштвених појава, и напротив сматрао је право као производ географског и климатског положаја земљишта и материјалног и духовног стања становништва.

Историјска правна школа, која је прва увела учење о еволуцији права, дејствовала је у време и у духу идеалистичке филозофије. Према томе је постављала у основи друштвеног развоја идеје и признавала је као основни чинилац правног развоја народни дух. Заиста појам народног духа није био прецизно одређен и добијао је дакле различити значај. Сами су представници школе разумели народни дух било метафизички, било психолошки. У првом случају сматрали су као узрочни чинилац права неке објективне идеје, које сваки народ уноси у историју и изражава у своме историјском животу. У другом случају признавали су да узрочни развој права зависи од реалних психолошких особина сваког датог народа. Друго од наведених схватања је већ представљало прелазак од метафизичког гледишта на више реални

поглед и откривало је пут за проналажење узрочних чинилаца правног развитка у општем стварном стању народног живота, народне културе.

Према оснивачу позитивизма Огисту Конту промене у друштвеном животу зависе од промена у интелектуалном стању. Услед тога интелектуални развитак се сматра као главни и основни чинилац друштвене еволуције, чији је велики закон код Конта закон трију стања човечијег разума (митолошког, метафизичког и позитивног). Друштвено уређење сваког појединог доба изводи се из дотичног интелектуалног стања.

Од Карла Маркса је постала доктрина економског материјализма, која држи привредне односе за главни, чак јединствени ефективни чинилац друштвеног развитка и сматра све остале стране друштвеног живота као производ самониклог економског елемента. Само промене у економским односима (у производњи па доследно томе и у подели економских добара) од стварног су, ефективног значаја за социјалну еволуцију и проузрокују њено кретање. Право, као и морал, религија, наука и у опште цео духовни живот људски, су само надстрој (супраструктура, Ueberbau) на економском земљишту,

Горе наведена учења о чиниоцима и узроцима друштвеног развитка могу да се поделе на две групе. У једну спадају она учења, који признају један јединствени основни чинилац и ефективни узрок друштвене еволуције, у другу она учења, која виде у друштвеној еволуцији компликовану акцију од неколико чинилаца. Прва струја је позната под именом *монизма* (од грчког *μόνος*, што значи једини), друга може да се назове *плурализам* (од латинског *plures*, што значи неколико). У монизму се друже и немачки идеализам прве четвртине XIX столећа, и Контови погледи, и економски материјализам Карла Маркса. Сви они признају једин јединствени узрок друштвеног развитка и разилазе се само у томе, што једни признају искључиво идеални чинилац, било интелектуални, било морални, други — искључиво материјални чинилац, на име економику.

Плуралистички поглед на чиниоце и узроке друштвеног развитка налазимо код старих мислилаца, — Лајбница и Монтескија. К плурализму може се у извесној мери прибројити и историјска правна школа, јер су њени представници придавали народном духу толико широки и многострани смисао, да се он не може сматрати као нешто једино, него изгледа више као сума неколико разноврсних чинилаца.

Не можемо да усвојимо монистички поглед на узрочно објашњење друштвеног развитка, јер он је само субјективна конструкција истраживаоца, која се не правда објективним стањем ствари, у колико је оно приступачно за наше сазнање. Посматрање друштвених појава открива нам компликовано

+ јединица, чинилац

дејство разноврсних чинилаца и многих узрока. Могућно је да се на крају крајева сви ти чиниоци и сви ти узроци свODE на један јединствени чинилац, на један јединствени узрок. Разум може да допусти такву мисао, али није у стању да њу докаже и потврди. При оним средствима научног сазнања која се налазе на нашем расположењу, не можемо доћи до једног јединственог узрока. Монизам, ако и објективно постоји, није приступачан за наше сазнање. Због тога, да избегнемо самовољно и следствено погрешно упрошћену конструкцију, морамо да се у узрочном објашњењу друштвене еволуције држимо плурализма. У појединости морамо да изводимо развитак права из компликоване акције неколико чинилаца.

Између чинилаца, који дејствују на развитак права, може да се на прво место стави *економски чинилац*. Привредни рад има да подмири прве животне потребе и то потребе за храну, одело и стан. Услед тога привредни рад је први и најпростији елемент друштвеног живота, па дакле истраживалац може и мора да води о њему рачуна пре других чинилаца. Идеалистичка је филозофија игнорисала економски живот, а историјска правна школа није увидела специфичко и важно дејство економског чиниоца. Права заслуга економског материјализма састоји се у томе, што он је истакао значај економских односа и подигао њихово изучавање, меродавно за сазнање друштвеног процеса. Економски је материјализам опет погрешно у томе, што је претворио економику у један јединствени чинилац и један јединствени узрок социјалне еволуције па је при томе из економике створио неку самониклу „социјалну материју“, која иступа као једна врста новог метафизичког начела.

Поред економског рада треба да забележимо *војни рад*. Дуго је време рат био у човечијем друштву једна врста индустрије, помоћу које су људи добијали средства за опстанак. Према томе познати енглески социолог Херберт Спенсер разликује два типа друштвених заједница, и то војни тип и индустријални, од којих први у току еволуције претходи другом. У војним друштвеним заједницама војно уређење и војна техника значи толико, колико и економско уређење и економска техника, јер рат постоји тамо као једна врста привредног рада. Али и у индустријалним друштвеним заједницама војни посао се не напушта и врши се не само ради одбране, него и ради напада, помоћу чега се добијају материјалне, привредне користи. Индустријално друштво не искључује војни посао, само га поставља на споредно место. Као што видимо, војна техника и војна организација постаје важни чинилац друштвеног развитка.

За наведеним материјалним странама друштвеног живота иду његове *духовне стране*, в то, — религија, морал, наука, уметност, право. Све оне претпостављају и траже за свој развитак извесне претходне материјалне услове. Али ипак нису њихов непосредан производ и имају своју посебну доследност у развиту. Осим тога, духовни елементи друштвеног живота са своје стране утичу на материјалне елементе, на економику и на војне послове. Довољно је да укажемо утицај религијских прописа на организацију кредита у средњем веку и непрестани значај природних наука за војну технику. Исто тако и право није само производ економских односа, него у исто време утиче на те односе.

И материјалну, и духовну производњу друштвену омогућава онај *узајамни психолошки утицај*, који се установљава између појединаца у њиховом заједничком животу и изазива нарочите појаве социјалне психологије. Те социјалне психолошке појаве треба да се увек сматрају као један важни чинилац друштвеног живота и друштвене еволуције.

Све горе наведене најглавније стране друштвеног живота, и то, — социјална психика, економика, војна организација, политичко уређење, правни поредак, религија, морал, наука, — између себе су узајамно везане, и налазе се у узајамном *consensus'u*, о коме је говорио Коат, тако да промене у једној области друштвених појава неминуо су праћене дотичним променама у свима осталима. Не сме се казати, да су једне појаве друштвене чиниоци, узроци, а друге су само призводи, ефекти друштвеног развитака. Свима класама друштвених појава је подједнако својствено, да узајамно утичу једне на друге. Да се та истина прецизно изрази, научници (на пример, лозански професор Туртулон, замењује реч „узрок“ речју „узајамни утицај“ *influence réciproque*) карактеришу узајамни однос између друштвених појава том последњом речју. Посматрајући поједине друштвене појаве као апстрактне класе, не би смо могли казати, да су нарави (*mœurs, Sitten, mores*) узрок права или да је право узрок нарави. Обе класе постоје једна поред друге и дејствују једна на другу путем узајамног утицаја. Друштвена се еволуција састоји у томе, што се заједно мењају све стране друштвеног живота, све класе друштвених појава. Према томе само претходно стање друштва у целисти може се сматрати као узрок његове потоње промене. Посебни узроци, посебни чиниоци друштвеног развитака у самој ствари, т. ј. објективно, не постоје.

Ипак истраживачи говоре о посебним узроцима и чиниоцима социјалне еволуције. Такво разликовање посебних узрока и чинилаца изазвано је само субјективним разлозима. Наш разум није у стању да обухвати читав друштвени живот заједно. Он је приморан да једну живу целину анатомира, да

је подели на делове, који би били приступачни за изучавање. Пошто појам чиниоца има објективни карактер, изазван условима сазнања, квалификација извесне класе друштвених појава као чиниоца мора да се промени према правом објекту истраживања. Кад изучавамо историју права, сматрамо економику, војну организацију, морал и све друге класе друштвених појава као чиниоце правног развитака и право као њихов производ. Кад изучавамо економику, привредни односи постају за нас производ свију осталих друштвених појава, које тада сматрамо као чиниоце економске еволуције.

Књижевности. — Eugen Ehrlich, Grundlegung der Soziologie des Rechts, 1913; Pierre de Taurtaunon, Les principes philosophiques de l'histoire du droit, 1908—1919.

ГЛАВА V.

Деоба историје права на периоде.

Историјски процес, као и процес органског развитака је, налик на сваки процес кретања, састављен од непрекидног низа бесконачно малих промена. Те промене, као што се непосредно догађају, не могу да буду оважене од истраживача, ма како би он усавршавао средства и начине посматрања. Тек прогресивно раширене бесконачно малих промена омогућава, да истраживач од времена на време опази и констатује прикупљене крупније, па због тога знатне промене, које сведоче, да се процес развитака врши. Због тога посматрање еволуционог процеса долази нехотице као испрекидано те се дакле састоји у констатовању таквих момената, који, кад се упореде, очигледно испољавају промене, које су се догодиле, и на тај начин показују, да развитак, неопажен у својој непрекидности, у самој ствари постоји. Главни моменти одвојени су један од другог извесним размацама времена, који су више или мање дугачки, што зависи од својстава објекта, каквоће средстава и карактера начина посматрања. Према томе, при изучавању еволуционог процеса он треба да се подели на хронолошке делове већ у почетном стадијуму посматрања. Та је деоба неопходно потребна за просту констатацију факта, да има промена, које могу да буду опажене.

Дакле, посматрање еволуционог процеса неопходно и неминуо мора да буде испрекидано. Тај карактер посматрања и изазван од њега последице нарочито се очигледно манифестују у историјском изучавању. Овде имамо посла са прошлосту. Дакле не очекујемо главне моменте, него их избирамо између већ свршених факата, који се констатују на основу историјских извора.

У области историје права као главни еволуциони моменти служе разнолике појаве нормативних*) и правних факата, као што су поглавито прецеденти, закони, законци, акти судске и вансудске праксе, *secundum legem*, *praeter legem* и чак *contra legem*, аналогични акти опште државне праксе, најзад, повреде права и злочини, узурпациона делања, побуне и устанци, у колико се у тим противправним чињеницама манифестују борба новог права са старим и преокрети у колективној психици покорности према постојећем праву. Дабоме не може бити сумње, да као руководни моменти важе крупне владине реформе, државни ударци и народна дизања, или револуције одозго и одоздо.

Пошто су главни моменти установљени и постојање еволуционих промена констатовано, историк на основу тих података испрекиданог посматрања успоставља ток непрекидног развитка. Као што већ знамо, главни моменти су један од другог одвојени извесним размацама времена. Ти се размаци јављају као неке празнине у току развитка. Историк попуњава те празнине свима оним податцима о животу дотичног времена, које само може да изведе из извора. На тај начин он успоставља по могућности потпуну слику живота дотичног доба. У томе, као и у сваком животу могу да се разликују две стране, — и то, — извесна закљученост у границама садашњости и тежња за будућношћу. Та друга страна привлачи нарочиту пажњу историка, јер баш она служи за објашњење и попуњавање оних празнина, које одвајају један главни еволуциони моменат од другог. Према стању историјских извора не полази увек за руком, да споменуте празнине буду попуњене конкретним емпиричким податцима. Због оскудице дотичне грађе историк бива каткад приморан, да употреби неке изјаве општег карактера, и да каже, да се дотичне промене припремају „мало по мало“ и да се вршиле „постепено“. Такве изјаве често изазивају према себи ироничан однос од стране критичара историског сазнања. Због тога је неопходно потребно да подвучемо, да су горе споменуте изјаве према стању историјских извора изазиване нуждом и баш са гледишта теорије сазнања не заслужују ни најмању иронију. У њима се изражава само признање идеје о непрекидном карактеру еволуционог процеса. Истина је, да се та идеја у датим случајевима претпоставља *a priori*. Али то се може да допусти због тога, што у читавом низу других случајева та се иста идеја потврђује *a posteriori*. Пошто је непрекидни ток развитка на тај или онај начин успостављен, историк одбацује деобу на хронолошке делове, или периоде, према главним моментима,

*) Под нормативним фактима овде се разуме све, што установљава правне норме, докле изворе права према обичној терминологији.

јер је она за њега више непотребна, па доцније има посла са једноставним поступним низом еволуционих промена.

Да поступни низ промена иступи као један ток непрекидног еволуционог процеса, није довољно да се установи ређење тих промена. Неопходно је још потребно да се пронађе њихова узајамна зависност, и то узрочна веза између њих. Нећемо подробно претресати питање о узрочности у погледу историјских појава, јер смо већ о томе говорили горе. Довољно је, ако укажемо на специфични карактер историјске узрочности, који њу битно одликује од закона узрочности у природним наукама. Противност узрочног реда историјских појава једном истом реду природних појава састоји се у томе, што у погледу историјских појава узрок није једнак последици (*causa non aequal effectum*) на последица претпоставља узрок (*effectus exsuperat causam*), тако да последица, упоредно са узроком који је њу изазвао, увек доноси нешто веће. У такој се специфичној манифестацији начела узрочности изражава основна особина друштвене еволуције, схваћене у смислу стварања и прикупљања културних вредности.

Одабирањем главних момената, њиховим упоређивањем и сређивањем тим путем испољених еволуционих промена у једном узрочном реду остварује се само први задатак историјског изучавања, који се састоји у констатацији и у узрочном везивању еволуционих факата. За њим неопходно иде други задатак, који је управљен на проналажење смисла еволуционог процеса. Под проналажењем смисла историјског еволуционог процеса разумемо примењивање на њега оцењујућих суђења (*Werturteile*), која имају у виду да одреде и израчунају културне вредности, створене и прикупљене у току друштвене еволуције.

Провалажење смисла и добијено на тај начин разумевање еволуционог процеса постиже се путем констатовања *шачака окретања*, које показују да се ток развитка принципелно променио и да је ступио на нове путеве. Издајање тачака окретања доводи до нове деобе непрекидног еволуционог процеса на хронолошке делове, или на периоде. Та се деоба битно одликује од горе наведеног хронолошког парчетања еволуционог процеса према главним моментима знатних промена.

Почетно парчетање непрекидног развитка према главним моментима изазвано је техничким условима посматрања и одређује се, с једне стране, стањем средстава и начина посматрања, а с друге стране, својствима посматране грађе, на пример, карактером историјско-правних извора, њиховим обиљем или њиховом оскудицом, већим или мањим размацама времена, који одвајају један правни споменик од другог и т. п.

Деоба историјског процеса према тачкама окретања у развоју изазива се тежњом за разумевањем развоја и опредељује се, с једне стране, овим питањима, која истраживач поставља за установљени узрочни ред промена, а с друге стране, објективним својствима непосматране грађе, у појединости не историјско-правних извора, него самог еволуционог процеса, који је већ испољен на основу истражене грађе према изученим изворима.

Парчетање непрекидног историјског процеса на хронолошке делове, одвојене један од другог главним моментима, има један привремени карактер. Пошто њена техничка потреба мине, та се деоба одбацује, као што се растребе скеле, кад је грађевина свршена. Посматрање историјског процеса завршује се установљавањем непрекидног узрочног еволуционог реда, у коме више нема места за парчетање и деобу.

Управо противним цртама карактеришу се значај и удео деобе историјског процеса, која се врши за проналажење смисла развоја. Та деоба има не привремени, него завршни карактер. Она је управљена на установљавање поступних стадијума развоја, у чему се баш састоји коначни циљ историјског изучавања. Због тога, пошто је посматрање завршено, та се деоба не одбацује, него остаје као резултат целокупног изучавања. Та деоба представља собом једну формулу нашег схватања историјског процеса. Та пак формула вреди у границама, у којима се признају усвојени критеријуми научно-историјског расуђивања (резоновања) дотле, докле год сами ови критеријуми не буду подвргнути еволуционој промени.

Надамо се, да се из оног, што смо горе казали, разговетно изводи, колико су два наведена начина и облика периодизације разноврсна па због тога битно различна, тако да се њихова разноврсност и разлика између њих треба очигледно да подвуче, и да се означе различитим именима. Назовимо први начин и облик *техничком периодизацијом*, а други — *рационалном периодизацијом*. Први начин произлази од технике посматрања, други — од оног „расуђивања“ (резоновања, *raisonnement, ratiocinatio*), које иде за посматрањем, правилно се с њим комбинујући, и доводи нас баш до историјског сазнања.

Само рационална периодизација представља собом ону деобу, у којој се, према незаборављеном изразу угледног руског историка права Василија Сергејевића, састоји читав смисао историје, читава филозофија њенога тока и њених промена.

Шта се баш поставља у основу рационалне историјске периодизације? Према каквом обележју издвајају се тачке окретања у развоју и установљавају се поступни стадијуми еволуције?

Одговор се на то питање пружа у различитим областима историјског изучавања различан, што зависи од нарочитог гледишта, које је својствено свакој од тих области на по се. Историја материалне културе, економска историја, историја духовне културе, и то, — историја религије, цркве, филозофије, науке, уметности, права и т. д., свака од тих историјских дисциплина расправља једини историјски процес са свога нарочитог гледишта. С обзиром на то гледиште свака дакле установљава своје нарочите критеријуме за рационалну периодизацију. У историји права издвајање тачака окретања у развоју и установљавање еволуционих стадијума врше се с обзиром на *смену правних принципа (начела), меродавних за социални и политички живот*.

Правни принципи то су оне опште идеје, које се апстрахирају од емпиричке правне грађе. Оне се добијају путем индукције. Добивене служе као полазна тачка за систематизацију правне грађе у поретку дедуцирања свих посебних одредаба из неких општих начела. Такав је формални значај правних принципа. У материалном погледу правни принципи представљају собом решење основних проблема за правно регулисање заједничког живота човечијег. Као такви основни проблеми јављају се уређења односа између личности, друштва и политичке власти.

Сматрани са формалне стране, правни принципи истулају као логичке категорије правног мишљења и сазнања. Узети са материалне стране, правни принципи сачињавају моралне културне вредности, које се стварају у процесу историјског развоја права.

Докле год нас конкретна правна грађа индуцира (наводи) на једне исте принципе па се затим опет може из њих дедуцирати, имамо посла са јединим правним системом, са манифестовањем једине правне мисли, са дејством једних истих морално-културних вредности, па следствено са једним стадијумом правног развоја, дакле са једном периодом у историји права. Ако пак сретнемо правне норме и правне односе, који представљају собом разговетно знатне податке за нову индукцију и који више не могу да буду дедуцирани из начела, добивених пређашњим уопштавањем, онда треба да забележимо тачку окретања у развоју. На тај се начин констатује, да је наступила смена правних принципа, и издваја се нови стадијум у правној еволуцији, нова периода у историји права.

На први поглед може изгледати, да историци права, базирајући периодизацију на смену правних принципа, налазе последње готове у догматичкој јуриспруденцији прошлог доба, и да се на тај начин сама историја права претвара у историју права догматике. Таква представа није правилна.

+ *Заменивши се са следствено са обичајем.*

Догматичка јуриспруденција, која би била методички обрађена свесна својих задатака и која би формулисала опште правне принципе, долази у процесу правног развика тек доцкан и у току дугог времена у опште не постоји. Дакле, за најдавије периоде историк-правник не располаже готовом догматичком грађом, савременом епоси, која се изучава. Овде историк права треба да потпуно самостално уопштава конкретну правну грађу и да начини од ње један догматички правни систем, базирајући се на општим принципима, које сам треба да добије путем индукције. Али и у погледу оних епоха, у којима се догматичка јуриспруденција као што треба образовала и од којих је до нас дошла, рад историка-правника на установљавању правних принципа и на систематизацији права прошлости јавља се такође као самосталан.

Догматичка јуриспруденција има да служи практичном примењивању права у суду и у другим државним установима. Тежећи за званичним признањем својих конструкција у државним установима, догматичка се јуриспруденција за своје конструкције користи, ако не искључиво, то поглавито, грађом официјелног права и игнорише неофицијелно право^{*)} или га узима у обзир само у најнезначајним размерама. Служећи пракси, догматичка јуриспруденција оцењује правне норме и правне односе са гледишта њихове статичке, ако се тако може казати, а не динамичке ефикасности. За догматичара важи само то, што правна норма вреди и правни се однос употребљава сада у дато време. За њега је потпуно индеферентно питање о томе, да ли су та норма и тај однос остатак једног правног принципа, који је у опште застарео, или се напротив у њима зачиње нека нова културно-правна вредност, да ли они потичу из правних начела, која сачињавају, тако рећи, животни нерв и прави историјски смисао једне дате епохе, или представљају собом нешто, што за дато време вреди статички, али је у динамичком погледу потпуно неефикасно. Ма какав да је динамички значај извесних правних норма и правних односа, правник-догматичар обрађује их и систематизира са подједнаким интересовањем, које је одређено њиховом статичком ефикасношћу.[†] Због тога и они општи принципи, које правник-догматичар апстрахује од конкретне правне грађе свога доба, имају искључиво статички карактер. Шта више, ако правник-догматичар унесе у своје конструкције и у свој систем неки елемент динамичке оцене, она долази код њега врло несавршена и готово искључиво субјективна.

*) Официјелним правом називамо оно право, које је непосредно установљено или формално признато од стране државне власти. Неофицијелним правом називамо оно право, које вреди у друштву без много установљавања или формалног признања од стране државне власти.

† Смисао државности

Налазећи се у средишту догађаја, који бивају и не удаљен од њих на потребни размак историске перспективе, правник-догматичар није у стању да израчуна кретање, које се врши.

Наведена карактеристика догматичке јуриспруденције у довољној, као што се надамо, мери показује, да историк-правник не може да се задовољи готовим податцима правне догматике прошлости ни за циљеве посматрања, а још мање за циљеве проналажења смисла у историјском процесу правног развика. У процесу посматрања историк права не ограничава се само на официјелно право, него увек узима у обзир и неофицијелно право. Карактер и обим примењивања неофицијелног права, и тачка његова размимомлажења са официјелним правом, одређују истиниту животну снагу и ефикасну моћ официјелног права и у исто време показују, у колико још живи правна старина, укинута официјелним правом, и у колико расте правна новина, о којој официјелно право не води рачуна, али која ипак продире у правни саобраћај и трасира пут за будући развика и официјелног права. Потпуно је дакле разумљиво, да историк-правник пази на улогу и садржину неофицијелног права. У процесу проналажења смисла правне еволуције историк-правник се држи, као што се само по себи разуме, не статичког, него динамичког гледишта. При том он има посла не са могућим кретањем садашњости ка будућности, него са већ свршеним кретањем од прошлости ка садашњости. Дакле догматичка јуриспруденција прошлости не пружа историку критериум за суђење о тој прошлости. Она се јавља само као грађа за историско посматрање. Та грађа је врло ваљана, јер је врло важно да се сазна не само за правне норме и правне односе, који су постојали у тој или у оној епоси, него и то, како су их њихови савременици догматизирали, на какве су их опште правне принципе сводили, и какву су у тим принципима налазили морално-културну вредност за себе. Историк-правник води рачуна о догматичкој јуриспруденцији прошлог доба, као о правном знању те или оне епохе, упоређују је са непосредним фактима правног живота и тек на основу читаве историско-правне грађе, коју је изучио, самостално изводи оне правне принципе, чија смена образује тачке окретања у историји права.

Кретање и посматрање историјског процеса иде од прошлости ка садашњости, али проналажење смисла у њему и његово разумевање постиже се путем кретања сазнајуће мисли управо у обрнутом правцу. Историјско изучавање на крају крајева није ништа друго, до тражење у прошлости генезе и објашњења садашњости. Само полазећи од оне тачке, до које је историјско кретање дотерало за сада разумемо поступак тога кретања у прошлости. Само имајући у виду модерно стање, можемо да израчунамо, шта је у прошлости било ефи-

касно у динамичком погледу, а шта није било од таквог значаја. Тек, пошто будемо поставили такав рачун, прелазимо из области старина (antiquitates, Altertümer), које успостављају статичко стање те или оне епохе у свима детаљима са фотографском непокретношћу, на област историје, која представља развитак начела, ефикасних у динамичком погледу, са кинематографском живошћу.

Према томе, индуцирајући опште правне принципе из конкретне правне грађе прошлости, историк-правник уводи у круг појава, које подлеже уопштавању, не све податке историјско-правне грађе, него само оне, који су се показали као ефикасни у динамичком погледу. Тако постаје неки особити карактер правних принципа прошлости постављених од историка. Ова се особеност састоји у томе, што се правни принципи прошлости не формулишу другачије, до упоредо са правним принципима садашњости. Последње, као објекте за упоређивање, узима историк-правник не само из догматичке јуриспруденције у ужем смислу ове речи, него и из шире области, посвећене испољавању целокупног стања права и правне свести у савременом друштву. То је област, коју у последње време називају социолошком јуриспруденцијом или чак правном социологијом.

Оријентирање од прошлости на садашњост чини један неопходан пут за историјско сазнање. Али тај пут не мора да буде једини. Узет сам за себе он може да изазове две погрешке, од којих се једна састоји у признању садашњости за коначни циљ развитака, а друга — у претварању читаве емпиричке садржине садашњости у један апсолутни критериум за суђење.

Да се наведене погрешке избегну, оцена прошлости са гледишта садашњости мора да буде попуњена оценом њиховом са гледишта *опшће ваљаних* (allgemeingültig) *нормативних идеја*, меродавних за одређење оних истих основних проблема о односима између личности, друштва и политичке власти, који се у току историјског еволуционог процеса решавају према правним принципима, по чијој се смени разликују поступни еволуциони стадијуми или историјске периоде.

Путем оцене са гледишта опште ваљаних нормативних идеја еволуциони стадијуми, установљени посредством периодизације, постижу ону *моралну законитост*, својствену друштвеним наукама у којој се оно, што је дужио, комбинира са оним, што је нужно. Наведена оцена представља собом промену општег начина дедукције прилагођену особеностима друштвених наука, помоћу које се добивени индукцијом емпирички закони претварају у научне законе. Дакле, оцена са гледишта опште ваљаних нормативних идеја долази као дедукција за проверавање правилности претходних индуктивних уопштавања.

Користећи се дедукцијом само за проверавање претходних индуктивних уопштавања, не мислимо конструисати читав ток еволуције непосредно помоћу дедукције а priori. У самој ствари такво конструисање не може да буде спроведено. Из једне идеје могу да буду дедуциране само апстрактне тезе. Њихово емпиричко остваривање може да се замисли у облику различитих конкретних могућности. Која је баш од тих могућности постала један реални факат, то се решава непосредно у емпиричкој области и подаје се у историји, која се у суштини не понавља. Емпиричка садржина историје може да буде установљена само помоћу посматрања и индукције. Дедукција је у томе погледу немоћна. Она може само да провери претходна историјска уопштавања и да их снабде карактером моралне законитости.

Утврђени правни принципи прошлости чија је смена меродавна за издвајање еволуционих стадијума, формулишу се као што смо већ горе казали, упоредо са правним принципима садашњости. Отуда излази, да се *периодизација историје права*, израђена у једно дато време, *подвргава у току времена променама* у вези са изменама оних правних принципа савремености, са којима је она била упоредо конструисана. Такав закључак је несумњиво правилан. Свака принципиелна промена у процесу друштвеног развитака неминовно се огледа у историјском изучавању и то утиче на промену еволуционих стадијума, које историјско изучавање разликује у погледу њиховога трајања и њиховога карактера. Такве промене, које су се догађале у прошлости и морају да се очекују у будућности, не представљају собом нешто произвољно и случајно. Оне налазе за себе узрочно објашњење у својствима објекта друштвених наука, у идиографичном непонављању историјског процеса и у социалној функцији историјске науке. Друштвене појаве не могу да буду подвргнуте научној експериментацији већ допуштају само примену посматрања. У компликованој маси друштвених појава посматрач не онажа све њихове стране. Често их онажа тек онда, кад ова или они социални односи постану оштрији па због тога извесна страна друштвеног живота падне јаче уочи, тако да се лако може да распозна. Потпуно је разумљиво, да се резултати, добивени посматрањем савремености, пренесу на прошлост, и да се историја подвргне поновном истраживању са једног новог гледишта. Тако на пример социјално питање истакнуто у половини XIX столећа на прво место друштвеног и политичког живота, пружило је импулс за поновно истраживање историје са овог новог гледишта. Исте последице изазива свако ново разматрање клупка еволуције, јер оно истиче нови поглед на узајамни однос између прошлости и садашњости и успоставља нову историјску перспективу, што све утиче

+ Катон, Нацонал

2 својом рудом Катона

на промену postojećeg схватања прошлости. Најзад, проналажење смисла и разумевање историје, осим свога значаја за сазнање, јавља се још и као извесна социјална функција, и то као примање културних вредности прошлости од стране садашњости. У томе се манифестује онај непрестани и увек јаки утицај претходних нараштаја на потоње, којим се социјални процес уопште карактерише. Споменути се утицај између осталог изражава и у томе, што сваки нови нараштај поново и на свој начин прима и преживљаје културно наслеђе прошлости. Као једна од манифестација овог прогресивног рада у примању културног наслеђа, јављају се и промене у историјском схватању прошлости. Дакле, те су промене подложне општем законитом току социјалне еволуције.

ГЛАВА VI

Историја права појединих народа, посебних племена и општа историја права.

Према обиму правних појава, обухваћених истраживањем, разликујемо историју права појединих народа, посебних племена (разумевајући под племеном скуп народа, везаних међу собом непосредним сродством према пореклу и језику) и општу историју права.

Најчешће и највише сретемо *историју права појединих народа*, или *националну историју права*. Пошто правни поредак постоји посебно код појединих народа, потпуно је разумљиво да се највише изучава историја националног права, као историја таквог права, које је у ствари дејствовало и дејствује. Историјско изучавање једног постојећег националног права изазивају не само теоријски захтеви, него и практичне потребе, које чак претходе теоријском интересовању. Те се практичне потребе састоје у омогућавању историјског тумачења постојећег права, тумачење без кога догматичка јуриспруденција не може да да резултате. Национална историја права представља собом вредност не само за народе, који имају своје самостално државно уређење и свој самостални правни поредак, него и за народе, који су изгубили своју некадашњу политичку самосталност и свој домаћи правни поредак, и улазе у састав једне у националном погледу туђе државе и потпадају под туђе официјелно право. За такве народе историја права важи као један део њихове националне културе, као једно средство за обелодањавање једне важне стране њихове националне самосвести. Национална историја права упознаје нас са условима социјалног васпитања, под којима се народ развијао и који су определили његов дру-

штвени карактер. Услед тога национална историја права представља собом вредност и за оне народе, код којих је због губитка државне самосталности историјски континуитет у развоју домаћег права био прекинут.

Пеђе, него националну, сретемо *општу историју права*, јер она није непосредно изазвана практичким потребама догматичке јуриспруденције, нити везана за манифестовање националне самосвести, а има за циљ само теоријске задатке научног сазнања. У току научног развоја позната су два облика обрађивања опште историје права, и то, — њено обрађивање у облику *светске историје права* (*Weltgeschichte des Rechts*) и у облику *упоредне историје права* (*vergleichende Rechtsgeschichte, histoire comparée du droit*).

Као што већ знамо, још Лајбниц је намеравао да састави „законско позориште“ (*theatrum legale*), које би обухватило правне установе свију народа, места и времена. Ту Лајбницову намеру, која на жалост није била остварена, можемо сматрати као прву свесну манифестацију мисли о *светској, универзалној историји права*. Научни правници емпиричког права, почињући од XVII столећа, бавили су се упоредним испитивањем европског права старог, средњег и новог века. Пошто је предмет тих испитивања био обиман и различит његови су делови спадали у различите хронолошке границе, те су због тога та испитивања сачињавала једну врсту светске историје права, свакако њен зачетак. Универзалну емпиричку правну грађу пружио је Монтесквие у своме „Духу закона“ (1748 г.) и на тај је начин побудио код правника интересовање према светској историји права. Познати представник Гетингенске правне школе, задахнуте Монтесквиевим идејама, Ј. Ст. Питер изражавао је жељу, да историјска јуриспруденција обрати пажњу на права свију народа и свију времена, да установи узајамне везе и разлике, које између њих постоје. Насумњиво под утицајем Монтесквиеве традиције била је у почетку XIX ст. заснована у Collège de France нарочита катедра за општу историју законодавства (*histoire générale de la législation*). Наведени покушаји опште светске историје права пружали су механичке скупове историјских података о праву различитих народа. Тек је *немачка идеалистичка филозофија* прве четврти XIX столећа задахнула светску историју права животворном мишљу и начинила од ње неку органску целину. Највише је у томе правцу учинио Хегел. Према Хегелову учењу објективна се идеја права открива и развија у човечанству, као целини, па због тога треба да се изучава у светској, универзалној историји. На сваком ступњу светског развоја права постоји један народ, који пружа најбољу манифестацију објективне идеје права, приступачну за човечанство у емпиричким приликама једног

датог доба. Дакле национална историја права улази у светску, универсалну историју права као њен део и добија смисао само из ове целости.

Позитивизам је одбацио сваки метафизички апприоризам па заједно с њиме одбацио је и појам светске историје, засноване на признању дејства објективне идеје. Позитивизам је управљао истраживачки рад не на испољавање конкретних индивидуалних особина, него на уопштавања, која би омогућила сазнање природних закона друштвеног живота. Према томе се позитивна социологија такође базирала не на националној, него на општој, или свеопштој историји. Али схватање опште историје било је код позитивизма другојачије, него код идеалистичке филозофије. Општа историја се овде јављала не као једно манифестовање објективне идеје у поступном току једине историје човечанства, као што се она стварно догађала, него као једна вештачка научна конструкција, целисходна за проналажење социалних закона. Такво схватање опште историје не постоји код самог Конта, напротив, његова социологија, ма да се у њој открива не каква метафизичка идеја, него закон трију стања човечијег интелекта, базира се на јединственој светској историји, као и Хегелова филозофија историје. Али присталице Контово-Милова позитивизма безобзирно су напустили наведено почетно гледиште. Они су потпуно одбацили идеју светске историје, као поступне историје јединог човечанства. Човечанство је за њих постало само једно колективно име за означавање суме друштвених заједница људских. Све те заједнице нису између себе везане континуитетом једне историје човечанства. Код сваке друштвене заједнице еволуциони се процес врши на по се. Пошто је ипак тај процес свуда битно подједнак, то се најбољи пут за сазнање природних закона друштвене еволуције састоји у упоређивању њених конкретних манифестација код посебних друштвених заједница. Позитивизам је истакао упоређивање као најсавршенију методу историјског изучавања. Упоређивање у позитивном схватању јавља се као једна нарочита врста основног начина позитивне методе, — посматрања. За изнаилажење узрочне везе између појава није довољно да се појаве посматрају у оним приликама, у којима су оне објективно дате, јер услови, који свакој појави претходе и који њу прате, толико су многобројни, да је тешко одредити стварни узрок једне дате појаве. Због тога је целисходно да испитивач може за посматрање појаве, коју изучава, да мења њене услове према потребама изучавања. Такво квалификовано посматрање није ништа друго до експериментални опит, за који знамо из физике. Нисмо у стању да подвргнемо експериментацији друштвене појаве, јер то није могуће. Али, друштвене појаве имају једну особину коју истраживач може да иско-

ристи тако, да замени експериментални опит, који у друштвеним наукама недостаје. Та се особина састоји у томе, што се друштвене појаве догађају у читавом низу друштвених заједница па се дакле могу посматрати под разноликим условима. Због тога истраживач социалних појава има могућности да без икаквог вештачког експеримента непосредно посматра појаве под разноликим условима, објективно датим. Треба само да објективно дате у различитом контексту истоветне појаве упореди и посредством упоређивања искључи споредне и индиферентне услове па на тај начин да пронађе ефикасни узрок појаве, коју изучава. Дакле упоређивање замењује експериментални опит, који није могућан у друштвеним наукама. Примењена на историју права упоредна метода је створила упоредну историју права. Упоредна историја права не слика право, које је ма кад постојало, него установљава једнолике црте у развоју различитих правних система. Она не усоставља конкретну стварност, него конструише апстрактну схему за објашњавање прошле стварности. Општа историја права је у позитивизму примила облик упоредне историје права.

Најређе сретамо у науци историју права посебних племена. Историја науке зна за две области историјског изучавања племенског права, и то за историју германског и историју словенског права. Обрађивање германског права полази од Јакоба Грима, ма да је свој монументалан рад назвао „Немачке правне старине“ (*J. Grim, Deutsche Rechtsaltertümer*, 1828 г.), ипак је испитивао и најдавніје немачко право на ширем пољу германског права. Доцнијих неколико немачких и скандинавских историка-правника бавили су се такође истраживањем праобитног општег германског права (*von Amira, Mauser, Wilda* и др.*). Више интересовања према племенском праву манифестују словени. Има у прошлости дела, која истражују историју словенских права као једне целине, па и за сада словенски историчари-правници теже да изуче племенско словенско право. Историја племенског права је исто тако општа историја права, само у ужим границама једног племена. Дакле схватање историје племенског права одговара схватању опште историје права. Према томе се историја племенског права разуме или у идеалистичком стислу као манифестовање објективне идеје права у племенском духу, или у позитивном смислу као упоредна историја права у границама једног племена. Та два правца налазимо и у научном развоју историје словенског права. Под утицајем немачког идеализма имали смо идеалистичку и романтичку историју словенског права, као

* *B. von Amira Ueber Zweck und Mittel der germanischen Rechtsgeschichte*, 1876.

† *Besa u. Tabory - мислино*

једног племенског права. Под утицајем позитивне методологије словенски историци-правници говоре не о историји једног словенског права, него о историји словенских права, имајући у виду њихову упоредну историју.

Да би смо разумели, као што треба, узајамне односе између националне, племенске и опште историје права, морамо да претресемо питање о значају националног елемента у праву.

Грци, од којих европска култура почиње, одликовали су се од свију осталих народа и сматрали су све остале народе, или варваре, као неспособне за културни творачки рад и културни развитак. Према томе је „елински“ значај код давних Грка једно исто, што и „културан“. Грци су читаву своју културу признавали за искључиво национални производ. Исти такав национални карактер су Грци приписивали и своје право, ма да су се у њему налазиле одредбе и установе, реципиране и од других народа.

И Римљани су у своје право видели искључиво националну установу. Они су зајмили правне одредбе у других народа и чак су од њих створили специални систем *iuris gentium*, али су то *iuris gentium* увели у општи систем националног права, — *iuris civilis* у ширем смислу ове речи. Када се римска држава проширила на читав *orbis terrarum* старог века, римско је право постало фактички универсално, али су га римски правници увек сматрали као једно национално право, које се зацарило у целом свету.

Хришћанство је унело у историју идеју човечанства, идеју универсализма. Универсализам је проникао кроз цео средњевекован поглед на свет. Поред универсалне религије и универсалне филозофије средњи век признао је и универсално право. То је право било римско право, у коме су средњевековни правници видели *rationem scriptam* (писани разум). Универсално је римско право било узето за један објект правне науке и у универзитетским предавањима и у истраживањима научних правника. Средњевековни су научници сматрали римско право само као један савршени производ човечијег разума у опште, без обзира на народ, који га је израдио. Наука је дакле потпуно игнорисала национални елемент у праву. Реални живот није се држао оног универсализма, који је царовао у мислима. Поједини германски народи имали су своје националне („варварске“) законе (*leges barbarorum*), према којима су живели. Све су тадашње политичке власти признавале то дејство националних права, јер су имале за начело лично дејство закона и права (*systeme de la personnalité des lois, Princip der persönlichen Rechte*), према коме је сваки слободан човек био овлашћен да живи свуда по своје урођеном националном праву. Поред научних правника, који су истраживали писани разум универсалног (римског) права

постали су правници-самоуци, који су се бавили националним правима и њиховим обрађивањем. Ти су национални правници истицали особености домаћих урођених права, изводили су их из особености самих народа, па су их чували и бранили од надмашности и утицаја римског права. Не гледећи на те податке реалног живота, наука права схватала је право као универсално и није пазила на национални елемент у праву.

После дефинитивне формације националних држава у XVI веку национални је покрет у праву ојачао. Али наука права оног доба није била у стању да схвати ту појаву и да створи за њу неку теорију.

Школа природног права, која је царовала у науци у XVI и XVII веку, спроводила је према своје рационализму искључиво универсални поглед на право и није ни постављала питање о националном елементу у праву.

Као реакција против универсализма школе природног права постала је историјска школа правника. Она је баш истакла национални елемент у праву и признавала га за искључиву подлогу правног развика. Национализам је историјска школа разумела час метафизички, час психолошки. У метафизичком смислу је она говорила о народном духу као о носиоцу неке објективне идеје права, која је својствена само извесном народу и постоји као његова самоицка особеност. У психолошком смислу је народни дух означавао емпиричке особености психике извесног народа, које утичу на развитак његовог права. Морамо забележити да на првом месту и потпуно одређено стоји у историјској школи метафизичко схватање националности у праву. Психолошки смисао народног духа срета се код историјске школе само каткад и узгред и није уопште довољно ни разговетан.

Позитивизам је одбацио све метафизичке идеје заједно са учењем историјске правне школе о народном духу, али није одмах израдио своју теорију о националном, етничком елементу у друштвеном животу. Позитивни су социолози усредсредили пажњу на општем току друштвене еволуције целога човечанства и нису се нарочито бавили питањем о томе, од каквог су значаја за друштвени развитак етничке разлике.

Ипак су неки позитивни историци политичких уснова и права примили етнички елементи као факат и, ма да га нису објаснили, ипак су о њему водили рачуна. Енглески научник Фримен (Freeman) у својим предавањима о упоредној политици (*Comparative politics*), која је држао седамдесетих година XIX века, тврди, да сличност између политичких и правних уснова различитих народа произлази услед три узрока: 1) услед тога, што је један народ реципирао те установе од другог, 2) услед тога, што народи имају једна заједничка права; и

3) услед toga, што су народи живели у подједнаким приликама. Фримен се зауставља на другом од наведених узрока и истражује развитак политичких установа код народа аријског порекла. Исто тако се бавио истраживањем најдавніјег аријског права немачки научник Лајст (*Leist, Altarisches ius gentium*, 1889; *Altarisches ius civile* 1892—1896). Испитивање прааријског права је такође занимало Јеринга (*R. Jhering, Vorgeschichte der Europäer*, 1894), који га је сматрао као полазну тачку за генетичку историју права европске културе.

Тај покрет за изучавањем племенског, на име аријског права није био дуга века. Позитивни су истраживачи проширили круг истраживања и постепено у круг испитивања увели све народе, чији је друштвени живот приступачан за изучавање, без обзира на њихово племенско или расно порекло. На тај начин позитивни истраживачи теже, да изуче општи ток друштвене еволуције целог човечанства без обзира на етничке разлике.

Поред опште упоредне историје права постоји, и национална историја права, јер одговара практичним потребама догматичке јуриспруденције и захтевима националне самосвести појединих народа. Али позитивна социологија није пронашла објашњење за значај етничког елемента у друштвеној еволуцији и није тај проблеми ни поставила. Можемо чак приметити код позитивних социолога и историка права тежњу, да објасне разлику у друштвеном развоју појединих народа само разликом спољашње средине и сличност у друштвеном развоју народа једног истог етничког порекла само сличношћу или јединством спољашње средине без обзира у томе и у другоме случају на етнички елемент. Дакле можемо казати, да је позитивни правац у историји права склон, да сасвим избаци етнички елемент из круга ефикасних чинилаца друштвене и правне еволуције.

Што се може приметити као нека скривена тежња општег позитивног правца, то је потпуно очигледно у *економском материјализму*. Та доктрина, као што већ знамо, признаје само један јединствени и искључиви чинилац друштвене еволуције, — економику. Економски односи проузрокују класну борбу, која сама покреће цео друштвени развитак. Читава друштвена култура је само супраструктура (надстрој, Ueberbau) на економском земљишту, само производ класне борбе. У културну супраструктуру спада и народност. На који су начин економски односи проузроковали националне разлике, то доткрива економског материјализма не објашњава. Представници економског материјализма су више практички политичари, него научни теоретичари па због тога више пази на садашњост и на будућност, него на прошлост. Што се тиче садашњости, они сматрају национализам и уопште деобу човечан-

ства по посебне народе као нешто, што је пробитачно за буржоаске класе а штетно за раднички пролетаријат. Дакле пролетаријат има да игнорише народне разлике и да постане интернационалац. У будућем социјалистичком друштвеном уређењу неће бити никаквих националних разлика, већ ће постојати само једно човечанство, састављено од једнаких појединаца. Деобу човечанства на посебне народе, која ће као што проповедају социјалисти, бити неминовно укинута у будућности и која се за сада одржава само ради пробитачности буржоаских класа, не сме економски материјализам да призна као један особени чинилац друштвене еволуције. Дакле етнички елемент мора се у истраживању одбацити. У историјским истраживањима, која су израђена од економских материјалиста, никада не сретамо етнички елемент у друштвеном животу. Он је сасвим избачен.

Као што видимо, општи позитивни правац социологије и историје права игнорише народност, јер тежи за установљавањем општих закона развоја, а економски материјализам намерно је изопачује и сакрива од очију посматрача из политичких разлога. Социјалистичка тенденција економског материјализма, као и свака политичка тенденција, мора да буде избачена из оквира науке. Што се пак тиче игнорисања етничког елемента у општем позитивном правцу друштвених наука, то га не можемо сматрати друкчије, него као недостатак дотичног научног рада. Тај недостатак произлази од тога, што безобзирни позитивисти, тежећи за што бржим уопштавањем, често се не устручавају да преко мере упросте предмет истраживања.

Поред споменутог игнорисања националног елемента у социјалној еволуцији има ипак мислилаца и научника једне ступе, који обраћају пажњу на етнички елемент и покушавају да објасне његову улогу, као чиниоца друштвеног развоја. Такву струју налазимо у *учењу о расама*.

Под расом се разумеју споредне врсте (*varietates*), на које се деле основне врсте (*species*) животиња и биља. *Расе* су групе појединаца, који сви имају заједничке физиолошке црте. Другим речима, једна раса обухвата појединце, који према својој заједничкој пореклу представљају собом један заједнички биолошки тип. Појам расе, добро познат у зоологији и ботаници, примењује се такође и на учење о човеку, као нарочитој биолошкој врсти, т. ј. на антропологију. Говори се о деоби човечанства на расе и разликују се посебне човечије расе, као што су бела, црна, жута, аријска, семитска и др.

Горе смо казали, да учење о расама постоји као једна струја социјалне мисли. У овом смислу учење о расама значи не само, да се признаје деоба човечанства на расе као

биолошки факат, него и да се признаје важност тога биолошког факта за историју, да се он сматра као један чинилац друштвеног развитка.

Учење о важности расних разлика за историју било је наглашено у средини XIX столећа од француског мислиоца графа Гобиноа у његовом „Опиту о неједнакости људских раса“ (Comte de Gobineau, Essai sur l' inégalité des races humaines, 4 vols., 1854). И пре Гобиноа, још у класичној старини људи су знали, да постоје различне расе и да је тај факт од важности за културу. Али Гобино је први истакао учење о расама разложно и катогорички и начинио је од њега целу теорију.

Основне Гобинове мисли су ове. У почетку историје човечанства, у његовој праисторији постојале су три расе: црна, жута и бела. Црна раса је сасвим ниска, жута, осредња, а бела много од њих виша, — она је највиша. Било би идеално, кад би бела раса постојала сама и бела, потпуно чиста, без икакве примесе. Али од самог почетка се бела раса мешала са другима и њен потпуно чисти тип више не постоји. Мешање раса није уопште добро. Ипак је грчка цивилизација требала да прими штогод семитске крви па да се развије. Дакле једно време је мешање раса било повољно за човечанство. Доведен до равнотеже, велики разум аријанца комбиновао се са уобразиљом мешаних раса и грчка је уметност сјајала. Али је то повољно време било кратко. Притекла је црна крв и политичка и интелектуална култура се рушила. На сличан се начин развијала потоња историја, која је увек ишла за генеалогичком човечанства. Европски народи су смеса од три првобитне расе. Семити су мелези старинског доба. Преко њих су Грци и Римљани у доба њиховог пада, такође и савремени нам латински народи, добили неки део физичких и моралних црта од црне расе. Енглези (англосаксонци) имају у својим жилама нешто од жуте крви. Германци су међу белима најчистији, најдостојнији представници првобитних аријанца. Сваки народ напредује, кад се код њега увеличава бела крв, и пада, кад се бела крв умањује. Само бела раса може да одржи и подигне културан живот човечанства. Све наше жеље морају да буду управљене на триумф беле расе, на триумф њених најчистијих представника. Права историја човечанства, истинита подлога његових успеха и његових недаћа налази се у белој раси.

Идеја, истакнута од Гобиноа, добила је много присталица, између којих је у почетку садашњег столећа изазвао особито много разговора немачки научник енглеског порекла Чемберлен (Houston Stewart Chamberlain). Његово дело о основима XIX столећа (Die Grundlagen des XIX Jahrhunderts) представља собом проповед искључиве изврности Германаца, као

оне раса, благодарени којој се ствара цела европска цивилизација.

Преставници учења о расама изјављују различна мишљења, од којих једна другима противурече, па долазе до закључака, који нису довољно доказани. Не гледећи на то, могу да се установе нека основна општа начела, која су призната од свију представника учења о расама. Та начела су ова.

Раса има извесне знаке у телесном облику и телесној конституцији појединаца, према којима се распознају и разликују од других. Модерни народи су прозвод мешања раса, али у њиховом саставу могу да се разликују различни расни типови. Биолошким разликама расе одговарају психолошке особености, које се тичу узајамног односа између душевних способности и степена у развиту сваке од тих способности. Такву складност телесних и душевних особености опажамо код животиња. Следствено она мора да постоји и код људи.

Наведене основне тезе учења о расама претресане су од појединих научника на различити начин. У решавању питања везаних за њих није постигнуто јединство и нема слоге. О биолошким знацима расе, о њиховом одређивању, њиховом броју и о узајамним односима између њих постоје најразнороднија мишљења. Исто тако нема слоге и у одређивању психолошких расних особина као и у погледима на важност расне психике за историју.

Не налазећи код представника расне теорије ни јединства ни слоге у учењу и погледима, неки од њихових критичара потпуно одбацују целу теорију. Тако чини Фино, који држи сва расуђивања (резоновања) о расама за предрасуде (*Jean Finot, Les préjugés des races, 1905*). Кад дубље уђемо у Финојеву критику, онда видимо, да он одбацује расну теорију не само због тога, што у њој нема јединства ни слоге, него много више због тога, што претпостављање неједнакости између раса противуречи моралној идеји о једнакој моралној вредности свију људи. Такви разлози Финоа нису правилни. Ако су сва наша суђења о неком објекту између себе противуречна па чак и погрешна, то ипак не значи, да само питање о томе објекту треба да се одбаци и да објект мора да се изузме из задатака нашег сазнања. Једнака морална вредност човечијих јединака није емпирички факат, него је морални постулат, није, као што говоре немачки филозофи, за нас дата, него задата (*nicht gegeben, sondern aufgegeben*), није према томе реални емпирички услов историјског развитка, него регулативна идеја. Та идеја може и мора да буде мерило за телеолошку оцену друштвене еволуције, али не може да се узме као полазна тачка за њено узрочно објашњавање. У опште једнакост моралне вредности свију чове-

+ особина која се примећује и код животиња.

чијих јединака не значи једнакост човечијих јединака у биолошком и психолошком погледу. И ако човечанство у своме развоју тежи да оствари начело једнаке моралне вредности човечије личности, та тежња не може да уклони емпирички факат биолошких, психолошких и чак и моралних разлика између човечијих јединака. Тај факат проузрокује разлику путева, којима посебни делови човечанства иду к једном циљу. Учење о расама садржи само последње тврђење на због тога ни мало не противуречи моралној идеји о једнакој вредности сваке човечије личности.

Има још један начин негирања расних разлика у историји. Он не негира биолошки значај расе, не меша регулативне идеје с емпиричким фактима, али ипак одбацује улогу расних разлика у друштвеном животу, базирајући се на привидним емпиричким подацима. Такву позицију према питању о расама заузима школа француског социолога Диркхајма (Dirkheim). Као појединац, учи та школа, сваки човек зависи од физичког наслеђа и подноси њене последице. Следствено, у индивидуалним човековим организмима има особина, које произилазе од заједничког наследног порекла и образују расне типове. Дакле раса важи у антропологији. У социологији пак ствар стоји другачије. Друштвене појаве, — правне, политичке, економске и др., — нису изјаве индивидуалних личности. Оне су производ групе и при томе не материални, него интелектуални производ, производ групне мисли. Мисао, која постаје у групи, слободна је од физиолошког утицаја, јер она произилази од многих других мисли, а не од једног органског тела. Због тога раса, која се испољава у индивидуалном организму, нема никаквог утицаја на друштвене установе. Бели, жути, негри на једном истом ступњу еволуције, постављени у истим приликама, тачно би произвели једне исте друштвене установе, ма да у физичком односу па и у њиховој индивидуалној психологији постоје између њих расне разлике.

Не можемо да усвојимо горе наведено Диркхајмово мишљење. Цело његово резоновање је потпуно неправилно. Групна мисао представља собом комбинацију и производ индивидуалних мисли, мисли појединаца, од којих је група састављена. За ту комбинацију, из које постаје групна мисао, групна психологија, није индиферентан интелектуални и општи психолошки карактер појединаца, који сачињавају групу. Индивидуални се карактери мењају и комбинују у групним манифестацијама, али се тамо не губе, не ишчезавају без икаквога трага. Пошто се појединци разликују у својој психологији према своме биолошком пореклу, групе, које се састоје од појединаца у наведеном погледу различитих, морају се разликовати између себе у својој психологији, у својим мислима, следствено и у својим друштвеним и правним уста-

новама, па ма да су спољашња средина и ступањ развоја били за њих једнаки. Другојачија претпоставка се не да образложити, нити је правилна. Мислити, да је колективна мисао једна и иста код свију народа, који се налазе на једном и истом ступњу општег развоја, то значи тврдити нешто, што се логички не да извести из својстава колективне психологије и што се не може емпирички доказати.

Ко не затвара очи пред реалним појавама, не може негирати расне разлике и расне типове, нити њихову трајност. Арапски и јеврејски типови непромењено су се сачували кроз столећа исти, као што су представљени на асирским и египатским рељефима. Занета знаци расних разлика не могу да буду одређени научно тачно. Ипак отуда не следује то да и сам факат тих разлика треба да буде негиран. Тај факат, ма да није још тачно познат, не може да се игнорише, јер он је без сумње везан за теорију наслеђа, која иначе не изазива никаквих принципиелних сумња.

У последње време се у друштвеним наукама развило велико интересовање према питању о важности биолошких чинилаца за социалну еволуцију. 1904 год. била је у Јени проглашена научна утакмица о теми о односима између права и политике с једне стране и природног наслеђа и природног одабирања с друге стране. Поводом те утакмице појавило се неколико специјалних истраживања дотичног питања. Има специјалних часописа, који су посвећени изучавању узајамног дејства биолошких и социјалних појава, у појединости расних чинилаца. Такви су часописи: *Politisch-antropologische Revue* и *Archiv für Rassen- und Gesellschafts-Biologie*. Истим питањима баве се чешке и часописи: *Rivista italiana di sociologia*, *Anthropologie* и *Revue de synthèse historique*. Учење о расама уводи се у општу теорију права и државе (в. на пример *Ludwig Kühlenbeck*, *Natürliche Grundlagen des Rechts und der Politik*, 1904) и нарочито у историју права (*Pierre de Tourtoulon*, *Les principes philosophiques de l'histoire du droit*, 1908—1919).

Признање важности расних разлика за друштвену еволуцију сретамо и код биолога и код социолога. И једни и други сматрају расу као један чинилац друштвеног развоја. Али путеви, којима иду у своме расуђивању једни и други, различити су. Биолози установљавају факат расних разлика, изводе одавде да морају постојати разлике и у друштвеном животу различитих раса и траже оне друштвене разлике, које би одговарале биолошким разликама између раса. Истраживачи друштвених појава иду обрнутим путем: налазе такве разлике у друштвеном уређењу различитих народа, које не могу да буду објашњене разликом спољашње средине и могу само да се сматрају као последице етничких разлика. Потпуно доследна социолошка претпоставка о улози етничког еле-

мента налази у биолошком учењу о расама емпиричку подлогу и потврду.

С обзиром на све, што смо горе казали, видећемо сада како се може и треба расна теорија да примени нарочито на историју права.)

Историк права истражује непосредно право појединих народа. Помоћу упоредне методе он може да установи: 1) општи садржај и општи ток развитака права код свију народа, и 2) разлике у садржају и току развитака права код појединих народа. Те разлике појављују се као особине историје права појединих народа.

Упоредно изучавање може да обухвати историју права не свију народа, не целог човечанства, које је приступачно за истраживање, него само народе, који према своме пореклу спадају у једну племенску групу. Упоредујући историју права тих народа, историк установљава заједнички садржај и заједнички ток развитака њихових права и на тај начин добија историју једног племенског права. Заједнички елементи у историји права народа једног племена треба да се упореде са историјом права других племена. Оно, што се покаже слично код различитих племена, мора да се сматра као нешто заједничко за сва та племена, можда и за цело човечанство. Оно, што се покаже код различитих племена различно, остаје као особеност историје једног датог племенског права.

Особености историје права појединих народа и посебних племена морају да буду објашњене. У процесу њиховог објашњавања добијамо двојаки резултат: има таквих особености, које се објашњавају разликом у спољашњој средини, али има и таквих особености, које не могу да се на тај начин објасне. Те последње особености могу да се изведу само из унутрашњих разлика између народа и племена те се дакле појављују као националне и племенске особености.

Подлогу за националне и племенске особености у друштвеном развитаку историк права налази у учењу о расама, у расним разликама. У историјско доба нема готово ни једног народа, који би био од једне чисте расе. Сви су историјски народи постали од расних мешавина. Тај факат ипак не уклања расне разлике, него их чини да су компликованије. Различне мешавине првобитних расних елемената изазивају различне резултате, према којима се народи и племена разликују и у своме биолошком типу и у својој колективној психологији. Модерни научници (особито француски биолог и социолог Gustave Lebon) признају постојање трајних типова народне психологије и сматрају народну психологију као поглавити чинилац, може се казати извор друштвеног уређења и правног поретка. На тај се начин на позитивну основу поставља поглед на националне особености у историји права, које је у

своје време истакла историјска правна школа у своме метафизичком учењу о народном духу.

Изучавајући историју националног и племенског права, морамо пазити да избегнемо две крајности, и то, — да не преценимо етнички елемент у праву али и да га не подценимо.

Историјска школа прецењивала је национални елемент кад је учила да је народни дух једини извор правног развитака. Историјска школа је унапред претпостављала националну самониклост и целокупног права једног датог народа и сваке његове поједине установе, без претходног истраживања разноликих чинилаца и узрока правног развитака. Ми морамо да идемо управо обрнутим путем, као што смо казали горе. За нас вреди претпоставка не националне самониклости, него дејства подједнаких услова, који изазивају подједнаке последице. Националне самоникле особености добијамо тек на завршетку истраживања и сматрамо их као такве само онда кад не улазе у упоредну схему опште друштвене еволуције и кад не могу да буду објашњене разликом спољашње средине. Распоредујући истраживање баш на тај начин, избегавамо погрешке у одређивању националних особености и њихово прецењивање.

Помоћу упоредне методе установљавамо заједнички за све народе ток социалне еволуције, неки средњи тип друштвених и правних услова и њиховог развитака. Тај средњи општи тип толико примањује неке истраживаче, да сасвим губе из вида конкретно емпиричко индивидуално манифестовање тога средњег типа код појединих народа. На тај начин националне особености лако могу да буду пропуштене. Ако нека друштвена или правна установа једног народа може да буде подведена под извесну заједничку општу упоредну конструкцију, неки истраживачи сматрају ту установу као потпуно и у целости подједнаку код неколико или код свију народа. То није правилно, јер осим и поред заједничке опште конструкције могу да постоје и у самој ствари постоје важне разлике у појединостима и у подробностима једне исте установе. Треба да имамо на уму да се свака индивидуалност, дакле и национална особеност изражава навластито не у основној конструкцији, него у споредним цртама, које су ипак од битног значаја за емпирички живот. Као што заједничка општа конструкција не значи да су све њом обухваћене конкретне установе кроз подједнаке, исто тако и једна општи ток друштвеног развитака не значи да се сви процеси обухваћени њиме узајамно поклопају у свима детаљима. Реални се живот састоји у конкретним појединостима и подробностима, а општа начела, опште конструкције постоје само у области наше мисли. Према томе у оквиру једне опште апстрактне конструкције има још много конкретног простора

за манифестовање националних особености. Историк мора да на њих пази. Ако је за неколико народа установљен један општи заједнички ток развика, то није још довољно за разумевање конкретног процеса овог општег развика код појединих народа. Много важи, да ли се подједнаки у основу развика врши свуда са једнаком брзином или са различном брзином на различитим местима. Различна брзина у кретању развика мења и сам карактер развика. Разлика у брзини на према томе и у самом карактеру развика, врло су често проузроковане националним особеностима. Ако извесна друштвена или правна установа постоји подједнако код неколико народа, то још не значи, да је она свуда истоветна. Једна иста установа у различитим друштвеним заједницама налази се у различним односима према другим установама; има различиту вредност. Све те разлике често зависе од националних особености. За друштвени живот важи не само формално уређење или формални пропис, него још више то, како се они остварују. Разлике у остваривању права битно зависе од националног карактера. Истраживања свих наведених и сличних подробности и појединости неопходно је потребно, да не буду пропуштене индивидуалне црте и националне особености у развiku појединих правних система.

Књижевност. — В. И. Сергјевичъ, Государство и право въ истории, Сборникъ Государств. Знаниъ, томъ VII, 1879; J. Kohler, Ueber die Methode der Rechtsvergleichung, Grünhut's Zeitschr. für das priv. u. öff. Recht, XXVIII; J. Kohler, Rechtsphilosophie und Universalrechtsgeschichte, Holtzendorf's Encyklopädie der Rechtswissenschaft, I. Bd.; Hildebrand, Ueber das Problem einer allgemeinen Entwicklungs-Geschichte des Rechts und der Sitte, 1894; Bouglé, Procès de la biosociologie, Revue philosophique, 1901, II; Fr. Hertz, Moderne Rassenlehre; Ф. В. Тарановскій, Сравнительное правосѣданіе въ концѣ XIX вѣка, Варшава, 1902 г.; Congrès international de droit compare, (1900), Procès verbaux des séances et documents, 2 vols., 1905; P. Pollock, Il concetto e lo studio della storia del diritto comparato, Atti del congresso internazionale di scienze storiche (Roma 1—9 Aprile 1903), Roma, 1904, vol. IX; Ф. Ф. Зингелъ, Сравнительная история права, Варшавск. Университетск. Извѣстия, 1910 г.; Die Kultur der Gegenwart, hrsgg. von Paul Hinneberg, Teil II, II Abteilung, VII, Allgemeine Rechtsgeschichte, I, 1914; Giorgio del Vecchio, Die Idee einer vergleichenden universalen Rechtsgeschichte, Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, VII Band, 1913—1914; Pierre de Tourtoulon, Les principes philosophiques de l'histoire du droit, 1908—1919, chap. II—XV; Rundstein, Die vergleichende Methode in ihrer Anwendung an die slavische Rechtsgeschichte, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XV, 1902.

ДЕО ДРУГИ

Развика научних обрађивања племенске историје словенских права

ГЛАВА I.

Словенски препорођај у првој четвртини XIX века и постајање мисли о самониклом историјском типу словенског права.

Почетак научног обрађивања племенске историје словенског права спада у прву четвртину XIX столећа. То је било време, кад су они словенски народи, који су се дотада налазили у политичком и културном ропству, доживели национални и племенски препорођај, а они словенски народи, који су дотле сачували своју политичку самосталност и националну културу, кад су осетили заједничку племенску самосвест. О томе познатом словенском племенском покрету треба да говоримо у толико, у колико се он манифестовао у науци. У научној области словенски препорођај обухватио је прво филологију, што је потпуно разумљиво, јер је рођеном језику припала у томе покрету прва улога. Затим се словенски научни интереси проширили и обухватили су књижевност, етнографију и право.

Словенски се препорођај почео још крајем XVIII столећа код словенских народа, који су живели под Хабзбуршком царевином и непосредно је био изазван државном политиком просветног апсолутизма. Јосиф II је искрено желео да се подигне просветни ниво код свију подвлашћених му народа па је много у томе циљу радио. Пошто су његови поданици били разних језика, настало је питање, на којем језику мора да се распростре просвета. У духу државног јединства и политичке централизације оног доба цар Јосиф II решио је то питање

на корист јединог, и то немачког језика. Немачка просвета је Словенима угрожавала германизацијом. Та је опасност изазвала код Словена не само пасивну опозицију, него и активан рад, управљен на подизање домаће културе. Први су се Чеси побринули о томе, да обрете просветне идеје, проглашене од владе Јосифа II, на корист своје народности. Прва је њихова брига била управљена на одржање и развитак рођеног језика. Одавде је постало код Чеха научно обрађивање језика у граматичком и историјском односу. Истраживање рођеног језика неминовно је доводило томе, да се изучи његова веза са осталим језицима истог племена, јер се знање последњих показивало неопходно потребно за објашњавање домаћих речи и граматичких појава. На тај се начин национална филологија везала за племенску. Оснивач и, тако рећи, патријарх словенске филологије био је чешки научник *Јосиф Добровски* (1753—1829 г.). Он је испитивао историју чешког језика и обрађивао чешку граматiku (осамдесетих и деведесетих година XVIII столећа). Тај је посао убедио Добровског, да изучавање рођеног језика мора да буде проширено изучавањем осталих словенских језика. 1806 г. у нарочитом издању „Славин“ (Slawin. Botschaft aus Boehmen an alle slavischen Völker oder Beiträge zur Kenntniss der slawischen Literatur nach allen Mundarten) Добровски се обратио свим словенским народима са позивом, да се словенска филологија обради у заједничком раду свију словенских научника. Сам се Добровски примио црквено-словенског језика, који је сматрао за толико важан за словенску филологију, колико је санскрит био важан за општу филологију. Много је година Добровски радио на граматички црквено-словенског језика и тек је 1821. г. издао своје познате *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, које су поставиле темељ словенској филологији. У једном су реду са Добровским радили на словенској филологији Словенац *Ернеј Копитар* (1780—1844) и Рус *Александар Востоков* (1781 до шездесетих година XIX ст.). Готово од самог почетка, словенска филологија осим језика обухватила је и књижевност.

Словенском покрету, који се на горе наведени начин почео крајем XVIII столећа, пошло је за руком, да добије велику идејну помоћ од стране *филозофско-историјских погледа Хердера*, изложених у његовом делу о светској историји (*Johann Friedrich Herder, Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 4 Bände, Riga und Leipzig, 1791). У својој идеалистичком и романтичком схватању светске историје Хердер одликује Словене као посебни историјски тип противстављен. Германима (в. IV Theil, XVI Buch, IV. Slavische Völker). Као противност јуначким и насилним Германима Хердер карактерише Словене као мирне земљораднике, који воле слободу

и оснивају своје друштвено уређење не на спољашњој сили, него на унутрашњем признању. Досада нису Словени имали среће да слободно развију све ваљане особине свога племенског карактера и да утичу на општи ток светске (универсалне) историје. Суседи Немаца Словени су били приморани, да увек тим освајачима уступе прво место, и патили су од њиховога насиља, као и од монголске навале. Али време све мења, вели Хердер, и његов се точак непрестано окреће. Словени насељавају већином најбоље делове Европе. Настаће време, кад ће све земљиште у свима словенским крајевима бити обрађено и кад ће се осим земљорадње развити и трговина. Тада, вели Хердер, не да се замислити што друго, до да ће законодавство и политика у Европи постепено изгубити борбени дух и да ће помагати миран рад и миран саобраћај између народа. Тада ће Словени, пробуђени од свога дугог сна и ослобођени од ропских ланаца, уживати све своје земље као својину и славне славу мира и рада. На тај начин, по мишљењу Хердера, будућност има да донесе Словенима не само потпуни развитак ваљаних особина њиховога племена, као засебног историјског типа, него и ефикасни утицај на светску (универсалну) историју. Словенска душа, од које се очекивало нешто ново, врло је занимала Хердера. Он је ту душу тражио у старинским споменицима, нарочито у народној поезији. Он је скупљао словенске народне песме из књига и рукописа, који су за њега били приступачни. 1778—1779 год. Хердер је издао две свеске зборника (*Volkslieder*) словенских, навластито српских песама.

Свој поглед на особености словенског културног историјског типа у прошлости и на његову улогу у будућности није Хердер добио путем систематског изучавања. Тај се поглед код њега појавио као једна априорна идеја, изазвана романтичким расположењем. Романтизам је био протест против искључиво рационалистичке културе просветног века. Он је у човечанству тражио неку антитезу рационалног, нешто првобитно, непосредно, што не би било покварено једностраним развратком разума. Као такво људско поље Хердер је сматрао словенски свет па због тога га је карактерисао најбољим цртама и прорицао му важну и срећну будућност. За сада је Хердер захтевао да се прикупља и спрема грађа за словенску племенску историју. Историја целокупног словенског племена је, вели Хердер, неопходно потребна, да слика светска (универсалне) историје буде завршена и потпуна.

Само по себи се разуме, да су се представници словенског препорођаја радо прихватили Хердерових погледа и да су их узели за основу и мерило свога рада. Они нису те погледе подвргавали критици; видели су у њима неко откриће, које су радо примали с потпуном вером и с истинитим

усхићењем. Што се тиче Хердеровога позива на обрађивање словенске историје, представници словенског препорођаја су држали за своју прву дужност да за тим позивом иду. Горе наведене Хердерове мисли Добровски је навео на челу свога „Славина“.

На развитак словенског препорођаја утицале су и *Наполеонови ратнови* у њиховој крајњој фази. Тај је утицај био како посредан, тако и непосредан. Пошто је Немачка била од Наполеона покорена, у немачком се народу започео велики национални покрет. Тај је покрет нашао леги књижевни израз у чувеном делу Фихтеа: „Говори немачком народу“ (*Johann Gottlieb Fichte, Reden an die deutsche Nation*). У споменутим говорима Фихте је пружио филозофију националне самосвести и филозофски је правдао национални покрет. Те су идеје Фихтеа постале познате представницима словенског препорођаја, који су их прихватили и применили на своје домаће прилике. Осим тога Наполеонови су ратови вршили на словенски покрет још и непосредни утицај. 1810—1811 год. Наполеон је начинио од Далмације, Истрије са острвима, Хрватске до Саве, целе Приморске области, Крајине и једног дела Корушке једну француску провинцију, — Илирску. Тај акат је многим изгледао као остваривање, ма да не потпуно, оне илирске идеје, коју су кроз столећа (XV—XVIII) неговали далматински писци. Без сумње је тај акат свакако дао импулса националном покрету, познатом под називом илиризма. Наполеонова је политика на Балкану приморавала аустријску владу да пази на своје словенске поданике и да води рачуна о њиховим националним тежњама и потребама. Борба са Наполеоном подигла је националну самосвест у Русији. Прелазак руске војске у Француску преко средње Европе дао је Чесима могућности да се непосредно састану са Русима и да се очигледно увере о узајамном племенском сродству. Важност руске победе над Наполеоном за ослобођење читаве Европе није могла да не изазове код појединих словенских народа мисао да је и за њихово ослобођење потребна снажна руска помоћ, и да је уопште потребна заједничка акција свију словена. Благодарени руској интервенцији, могла је Србија да се подигне од пропасти 1813. године и да добије засебну самоуправу. На основу аката Бечког конгреса било је установљено Краљевство Пољско. Ма да је то конгресно Краљевство обухватало само један део некадашње пољске државе, ипак су патриотски кругови пољског друштва сматрали постајање тога Краљевства као успостављење пољске државе, шта више као ускрснуће Пољске. Пошто је то ускрснуће био проузроковао руски цар и краљевска је пољска круна била сједињена с руском царском круном; национални

се покрет у успостављеној Пољској упутио у правцу словенске узајамности и заједничке самосвести словенског племена.

Такве су биле културне и политичке прилике, које су у првој четвртини XIX столећа проузроковале словенски препорођај. Нећемо се бавити политичком страном тога чувеног покрета. Нас занима само његов научни рад. Словенски је препорођај обухватио све словенске земље и све словенске народе. У сваком словенском крају домаћи научници су радили засебно, али су поред тога улазили у узајамне односе и везе са осталим словенским земљама и народима. Узајамни се словенски односи заснивали потпуно природно јер су сви били свесни тога, да један толики посао, као што је научно истраживање словенског света, не може да се успешно врши без узајамне моралне и материјалне помоћи, без заједничке акције, без сарадничтва свију дотичних словенских сила. Научни је рад био управљен прво на филологију, и то на језик и књижевност, затим на етнографију и старину (*antiquitates*) па на послетку и на право.

У сваком су словенском крају постојале две струје, и то *националног препорођаја* и *племенског препорођаја*. Обе су струје биле једна за другу везане. Рођени језик и домаћа историја, што се тиче њиховога првобитног постојања и најдавніјег доба, нису могли да буду изучавани без обзира на цело Словенство. У томе смислу је дакле свуда постојала племенска струја. Али степен и обим, у којима се племенско изучавање Словенства манифестовало код појединих словенских народа, били су врло различити. Племенско је изучавање занимало једне Словене више, друге много мање.

Више национални а мање племенски карактер имао је препорођај код јужних словена. Бугари су се налазили тек у првобитном стању препорођаја па због тога нису могли ни да мисле на широке задатке словенског изучавања. Код Срба је Вук Караџић спремао и вршио чувену реформу књижевног језика и правописа. На тај посао, толико важан за националну културу, Срби су трошили готово све своје културне силе те нису располагали слободним радницима за изучавање целог словенства. У истом се стању налазили Хрвати, који су такође тежили за реформом књижевног језика и за књижевним уједињењем. Те су тежње сачињавале нарочито правац т. з. илиризма, на челу којег је тридесетих година XIX ст. стао Људевит Гај. Вршећи своју реформу, Хрвати су се за њу користили другим словенским језицима (на пример чешким) и обраћали су се у томе циљу и општој словенској филологији. Али ипак нису се нарочито бавили племенским изучавањем словенства. Превагу националног елемента над племенским сретамо и код Словенаца. Словеначки препорођај је

поглавито био представљен Копитаром. Копитар је створио своју властиту теорију, у којој је модерне Словенце признао за праве потомке прасловенског народа, који је становао на Балканском полуострву пре бугарске навале и пре доласка Срба и Хрвата. Та је теорија начинила од Словенаца средиште целог словенства. Према томе оно што је словеначко у очима Капитара заменило је све оно што је словенско. У појединости словеначки језик је за Капитара био једини прави наследник давног словенског језика. Према томе се Копитар борио са илиризмом, јер је ценио словеначки језик много више од илирског, т. ј. од језика Далматинаца и Дубровчана. Само један пут је Копитар изашао из уског словеначког оквира; и то кад је помагао Вуку Караџићу у његовој реформи. Што се тиче ширег изучавања целог словенства, Копитар се њиме није бавио.

Широко племенско изучавање словенства под утицајем словенског препорођаја манифестовало се у Чешкој, Пољској и у Русији. У томе је правцу радио читав низ чешких патриота-романтика са словенофилском тежњом, на име — Јосиф Јунгман (1773—1847), Вацлав Ханка (1791—1861), Јан Колар (1793—1852), Павле Јосиф Шафарик (рођен 1795 г.), Фрањо Палацки (рођ. 1798 г.), Фрањо Ладомир Челаковски (1799—1852). У Пољској се изучавањем словенства бавили: Станислав Сестренцевич-Богуш (рођ. 1791 г.), Самуил Б. Линде (рођен 1771 г.), Валентин Скороход-Мајевски (1764—1835), Ђорђе Самуил Бантке (Jerry Samuel Bandtkie, 1768—1835), Фр. Чајковски, Лаврентије Суroveцки (1769—1827), И. Б. Раковецки (1782—1839), Јоаким Лелевел (1786—1861), Михаил Бобровски (рођ. 1785 г.), Зорјан Доленга Ходаковски (псеудоним Адама Чарноцког, умро 1825 г.), А. Ф. Кухарски, Вацлав Александар Мађејовски (1799—1883). У Русији се одазивали на племенски покрет код западних Словена и радили на изучавању Словенства: Александар Востоков, А. С. Шишков, П. И. Кепен, митрополит Евгеније Болховитинов (1767—1837), Александар Тургенев (1784—1845), Којсаров (умро 1812 г.), гроф Н. П. Румјанцев, К. Ф. Калајдовић (1792—1832), П. М. Стројев (1796—1876).

1817 г. на пољском краљевском Александровском Универзитету у Варшави била је заснована специјална катедра словенских језика. То је била прва у свету катедра за нарочито изучавање словенства. На руским универзитетима су по универзитетској уредби 1835 г. свуда засноване катедре за историју словенских језика и словенске књижевности. Руска влада се нарочито побринула да се спреме кандидати, који би могли да достојно заузму нове катедре. У томе циљу је руска влада послала те кандидате у словенске земље да на лицу места изучавају језик и књижевност појединих словен-

ских народа из непосредног извора. У особама првих представника словенских катедара у Русији наука је добила веште и продуктивне слависте, на име: О. М. Бодјанског, И. И. Срезневског, П. И. Прајса, В. И. Григоровића.

У општем току словенског научног препорођаја постало је и обрађивање историје словенског племенског права. Треба забележити, да је у претходном обрађивању историје права појединих словенских народа било особитих прилика, које су побудиле словенске историке-правнике да се придруже општем словенском покрету и да заузму племенско становиште. Те се особите прилике састојале у постојању т. з. *норманске теорије*, коју је истакла немачка школа у руској историографији. С тога ћемо се нарочито зауставити на тој школи и на њеној теорији.

Немачка школа у руској историографији везана је за Петроградску Академију Наука, засновану 1725 године. У Академију били су позвати немачки научници, међу којима је било таквих, који су се почели бавити руском историјом и који су поставили темеље за њено стручно обрађивање. То су били: Бајер (Gottlieb Bayer, 1694—1738), Федор Милер (Gerhard Friedrich Müller, 1703—1783) и поглавито Аугуст Шлецер (August Schläzer, 1735—1809); научни рад последњег у Петрограду на пољу руске историје спада у шездесете године XVIII столећа. Наведени немачки научници истраживали су почетни руски летопис и обрађивали давно доба руске историје. Руска историја се у летопису почиње причањем о позиву Варјага. Та је прича била протумачена у томе смислу, да је почетно друштвено и политичко уређење Руских Словена било створено тек од варјашких дошљака. Друштвено стање словенских колена, која су доцније образовали руски народ и руску државу, пре позива и доласка Варјага сматрала су горе наведени немачки научници, особито Шлецер, као неку *tabulam rasam*, на којој су тек варјашки дошљаци нацртали прва начела правног и политичког поретка. Од Варјага су Источни Словени добили не само национално име Руса, него и почетне правне одредбе и државне установе. Таква је у најкраћим цртама садржина учења немачке школе у руској историографији. Та се школа назива немачка према народности њених оснивача и првих представника. Теорија о постанку правног и политичког поретка у давној Русији коју је та школа изнела позната је под називом *норманске теорије*, јер су Варјаци били норманског порекла.

Норманска теорија је у самој ствари била априорна. Њени представници нису изучавали друштвено стање Источних Словена пре доласка Варјага па га нису ни упоређивали са друштвеним стањем после варјашког доласка. Међутим

само такво упоредно истраживање може да констатује битне промене, проузроковане варјашким доласком, и да одреди стварни утицај варјашких дошљака на домаћи словенски живаљ. Ма да је то за нас очевидно, ипак у оно доба нико није такво истраживање предузео, шта више нико није о њему ни мислио. Без колебања претпоставили су а priori, да је цело друштвено, правно и политичко уређење код Руских Словена било творевина варјашких кнежева и да је долазак последњих био праћен засађивањем норманских и уопште германских правних и политичких установа на словенском пољу. Услед тога, кад су руско право, у појединости чувени законик Руску Правду, упоређивали са норманским и уопште германским правом, са норманским па и другим германским законцима, увек су сваку сличност између њих објашњавали на тај начин, што су Руски Словени прихватили извесну правну одредбу или установу од Нормана или уопште од Германа.

Наведене априорне претпоставке норманске теорије биле су изазване општим стањем правних, политичких и историјских погледа у XVIII столећу, на име, — вером у искључиву творачку акцију и свемоћ законодавца и представом о нарочитој улози Германаца, у појединости Скандинаваца или Нормана у процесу развика правне и политичке културе у Европи.

Васпитани по Јустинијановом Corpus iuris civilis, правници су још од средњег века навикли да виде у сваком праву једно законодавно право. Према томе су сам појам права идентификовали са појмом законодавства. Отуда је постала мисао, да се право не ствара друкчије, него законодавном, дакле државном влашћу. Ако државна власт долази у земљу споља, неминовно доноси собом и своје право. Рационализам XVII а особито XVIII века све је те мисли потврдио и поткрепио у теорији просвећеног апсолутизма. Државна је власт била проглашена као носилац просвећеног разума па због тога као свемоћан законодавац, који помоћу рационалних прописа претвара човечију грађу у праве разумне људе. Тај проглас није садржавао адекватну дефиницију државног законодавца, него је истицао његове задатке, као неке постулате. Али ти задатци за будућност лако се преносили на прошлост и то не као постулати, него као битне карактерне црте државне власти, као њене стварне функције. С тога је сасвим разумљиво, за што је долазак Варјага покрио пред очима историка XVIII столећа све претходно друштвено стање Руских Словена и сматрао се као јединствени узрок и извор целог потоњег уређења руског друштва, руског права и руске државе. Није ни то било од малог значаја, што су варјашки кнезови били норманског, дакле германског порекла.

Представа о ванредним политичким задацима и изврсној историјској улози Германа потиче још од Тацита. Поквареном и трулом државном животу Римске Царевине Тацит је противстављао здраве и чврсте политичке установе Германаца и донекле је и прорицао, да су Германци позвати да у послу правичног уређења човечанства замене Рим, који мора пасти. Кад се у XVI столећу у Западној Европи почело изучавање класичних историчара, онда се обратила нарочита пажња на наведено Тацитово мишљење о Германцима. Политичари и историци су одатле извели дотичне закључке, како односно најбољег облика владе, тако и односно историјске улоге Германаца у ширењу правног и политичког поретка у Европи. Меродавне погледе на важност германског живља за правни и политички развика Европе налазимо код француских писаца XVIII столећа. Буленвиље (Boulainvilliers, Histoire de l'ancien gouvernement de la France, 1727) је држао за прави устав француске монархије њено племињско уређење. Племиње је сматрао као праве потомке Франака, који су дошли у Галију, освојили домаће становништво и установили своје племињске повластице, које су чиниле уставну подлогу француске монархије. На тај начин је Буленвиље изводио француско државно уређење из прастарих франачких, дакле германских политичких установа. Насупрот Дибо (*l'abbé Dubos, Histoire critique de l'établissement de la monarchie françoise dans les Gaules, t. I—III, 1735*) доказивао је да је држава постала пре доласка франачких освајача, и била створена од доморадаца Гала, или Келта, на основу њихове домаће културе и под утицајем римске цивилизације. Што се пак тиче Франака, то они, по Дибову мишљењу, нису ни донели нова начела правног и државног поретка. Погледи Дибоа нису стекли опште признање, а франачку дакле германofilску теорију Буленвиља одобрио је и чувени политички мислилац, — Монтескије, који је сам високо ценио германски живаљ у европској историји. У своме делу *О духу закона* (*De l'esprit des lois, 1748*) Монтескије истиче енглеско уставно уређење, као највиши ступањ политичке слободе, који у току политичког развика може да буде постигнут. Он подробно излаже и тумачи основна начела енглеског устава, па на послетку поставља питање и о његовом пореклу. На постављено питање одговара овако: „Ако неко хоће да чита дивно Тацитово дело о обичајима Германаца, он ће видети, да су Енглези баш од њих узели идеју своје политичке владе. Тај је прекарни систем био пронађен у шумама.“*) У примедби за ово

*) Si l'on veut lire l'admirable ouvrage de Tacite sur les moeurs de Germains, on verra que c'est d'eux que les Anglais ont tiré l'idée de leur gouvernement politique. Ce beau système a été trouvé dans les bois, — *Esprit des lois*, livre XI, chap. VI.

место Монтескије цитира Тацитов опис политичког уређења давних Германа: *De minoribus rebus principes consultant, de maioribus omnes; ita tamen ut ea quoque, quorum penes plebem arbitrium est, apud principes pertractentur.**) Монтескије учи, да је исконско германско политичко уређење у даљем току развитка одржало своја основна битна начела а мењало је само свој облик. На тај начин оно је у потоњем средњем веку образовало сталешко представништво. Монтескије назива средњевековно сталешко државно уређење готском владом (*gouvernement golthique*, — *Esprit des lois*, livre XI, chap. XIII) и подвлачи у њему германски елемент. Готска влада је нешто сасвим ново, што су Германци унели у политички развитак. Она се може да сматра као најближи непосредни извор енглеског устава, т. ј. савршеног, по Монтескијеву мишљењу, остваривања политичке слободе. Германска начела политичког уређења прострла се и преко граница, у којима су Германци у почетку становали. То се ширење вршило поглавито благодарени освајањима од стране северних европских народа. Монтескије нарочито похваљује Скандинавију и истиче „оно велико првенство, благодарени коме народи, који тај крај насељавају, морају да буду постављени изнад свију народа у свету..... они су били извор европске слободе, т. ј. готово све оне слободе, која за сада постоји код људи“ (*Esprit des lois*, livre XVII, chap. 5.). Није тешко разумети, да Монтескије има овде у виду норманско освајање Енглеске.

Монтескијево учење било је на далеко познато у Европи и особито су га прихватили историци и правници у Гетингену, где је под његовим утицајем постала читава научна школа, која се јавила као претеча потоње историјске правне школе. Баш у Гетингену је радио Шлецер пре свога доласка у Русију и тамо је образовао своје научне погледе. Учење о великој улози Германаца, као организатора правног и политичког поретка, и о скандинавским, норманским ускоцима, као носиоцима германског утицаја по Европи није могло да остане непознато Шлецеру. Кад се Шлецер доцније примио руских летописа, он је позив Варјага нехотице упоредио са норманским освајањем Енглеске и с доласком Нормана у северну Француску и у јужну Шпанију. Све је то изгледало Шлецеру као посебне појаве неког јединственог процеса, у коме су Германци засађивали правни и државни поредак по европским крајевима. На тај начин норманска теорија постала је једна врста филозофије историје.

Због свога историографског значаја норманска теорија се

*) Мање послове претресају старешине, веће сви; ипак постоји такво уређење, да они по слови, о којима решава учаштво, претресају и старешине.

показала трајна у руској историографији и могла је да се простре и на друге словенске народе, који нису имали у почетку своје историје никаквих Варјага. У особи свога упорног приврженика, — Михаила П. Погодина норманска је теорија доживела до седамдесетих година XIX века. Између других словенских народа усвојили су норманску теорију за објашњавање своје домаће историје и Пољаци. Први се у томе правцу појавио још 1786. год. пољски историк Нарушевић. Нарочито је на право применио норманску теорију Тадеуш Чацки. У делу о литавским и пољским правима (*Tadeusz Czacki, O litewskich i polskich prawach, ich duchu źródłach i związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy, Warszawa, 1800—1801, 2 tomu*). Чацки је пољско право и сродно му литавско право, које је сматрао као мешавину од пољског и руског права, изводио из скандинавског и уопште германског права, које су, по мишљењу Чацког, Пољаци реципирали. Као узроке преношења германског права у Пољску Чацки је сматрао „примере од стране суседа и наређења од стране освајача.“ Много доцније, и то у половини и чак и на крају XIX столећа, норманска теорија била је установљена у пољској историографији у облику т. зв. теорије навале (теорја најазду). Ту су теорију развијали Шајноха (*K. Szajnocha, Lechicki początek Polski, 1858*) и Пекосињски (*Fr. Plecosinski, Obrona hipotezy najazdu; O dynastycznym szlachty polskiej pochodzeniu, 1895*). Према тој теорији постајање друштвеног, правног и политичког уређења у Пољској било је проузроковано навалом германског елемента, који је у побеђеној земљи образовао шлахту (пољско племство) и тим путем пренео своје правне и државне установе.

Први одговор на норманску теорију био је дат у руској историографији још у XVIII столећу. Тај је одговор био изазван националном увредом, коју су Руси осетили услед учења о творачкој свемоћи једног туђег живља у њиховој историји. У одговору се покушало да се на супрот докаже самоникло постајање правног и државног поретка код Руских Словена. У теоријском погледу споменути се одговор држао истих идеја, као и норманска теорија, на име убеђења XVIII столећа и свемоћи државне власти и њених носилаца као јединственог чиниоца правног развитка. Због тога су споменути противници норманске теорије назвали само на то, да оповргну и сузбију норманизам Варјага и да докажу да су на кнезоване позвати Варјази били право словенског порекла. На тај је начин одговорио на норманску теорију Михаил В. Ломоносов (1711—1765). Тај чувени руски научник, чија су права струка биле природне науке, бавио се и лепом књижевношћу, и филологијом, и историјом. Његова „*Давна руска историја*“ *Древная российская история отъ начала российскаго народа*

до кончини князя Ярослава Перваго, или до 1054 года) изашла је на свет тек после његове смрти (и то 1766 г.), али своје дотичне погледе Ломоносов је изнео пред своје научне другове још за свога живота. Ломоносов је тврдио да су Варјази били Словени и да је услед тога правни и друштвени поредак, који су они завели, био самоникли словенски. Поглавити разлог за изучавање руске историје код Ломоносова био је заоштрени национални осећај, који га је побуђивао да се бори с Немцима у академском животу и с њиховом норманском теоријом у историографији. Учење о словенском пореклу варјаго-руских кнезова, истакнуто од Ломоносова, имало је потоњих присталица и у особи И. Е. Забелина и Д. И. Иловајског и доживело је готово до наших дана. Али, није имало велику вредност ни за руску историју, нити за постављање општег словенског проблема у историји права. Факат доласка Варјага из Скандинавије није могао да буде оповргнут, нити је било могуће доказати словенско порекло варјаго-руских кнезова. Што се пак тиче идеологије, то је она у наведеном учењу била једна иста, као и у норманској теорији, па следствено, није била у стању да упути истраживаоце на нови пут, потребан за испитивање националних елемената у најдањем руском праву.

За озбиљан и разложен одговор на норманску теорију неопходно је требало нове идеологије. Баш такву идеологију још крајем XVIII века пружио је словенским научницима Хердер, чије нам је учење већ познато. Као што знамо, Хердер је учио, да Словени образују један посебни културни историјски тип, који постоји поред Германаца. Досада нису Словени могли да особинама свога карактера дејствују на светску историју. Али се то тако десило не због њихове унутрашње оскудице, него услед спољашњих сметњи, и то услед премоћи у војном погледу надмашних Германаца и услед навале дивљих Монгола. Наведене Хердерове тезе биле су довољне, да се пред словенским истраживачима откриву нове перспективе у историји правног и државног развика. Пошто су Словени признати за самостални културни историјски тип, отпада дакле традициони поглед на Германце као на јединствене, искључиве носиоце свеколике културе. Поред германске културе постојала је још и култура словенска, која је од Германаца била потиснута и угњетена, али ипак није била уништена. У колико дубље уђемо у историјску дубину давнашње прошлости, у толико више налазимо праве словенске културе. Не може бити сумње, да је првобитна култура код Словена била самоникла и оригинална. Германци су на словенску културу утицали, па су је и изменили али је нису од почетка створили. Постајање културе код Словена било је самоникло,

Бар такви закључци се лако изводили из начелних Хердерових мисли о Словенима.

У духу Хердерових идеја радили су на изучавању Словенства пољски научници прве четвртине XIX столећа, и то, — *Лаврентије Суrowецки, Валентијин Скороход-Мајевски, Зорјан Доленга-Ходаковски*. Сви сви се они бавили првобитним стањем словенске културе и доказивали су њену оригиналност. Суrowецки још 1807—1809 год. износи програм и установљава методолошке начине за испитивање словенских културних старина (*Wawrzyniec Surowiecki, Obraz dzieła o początkach, zwyczajach, obyczajach, religii dawnych Słowian, 1807; Rozprawa o sposobach dopełnienia historyi i znajomości dawnych Słowian, 1809*) па доцније у току неколико година марљиво прикупља са свију страна дотичну грађу. Суrowецком није пошло за руком, да све своје намере оствари и да изради завршено истраживање о словенским културним старинама. Он је издао 1824. г. само један део тога, што је замислио, на име: „Истраживање почетка словенских народа“ (*Sledzenie początku narodów słowiańskich, 1824*).*) Али ма да испуњена само делимично замисао Суrowецког је била од велике важности, јер је одговарала на питања још не решена, базирала се на правим изворима и уводила је нове начине у истраживања. 1815—1816 год. појављују се расправе Мајевског о пореклу Словена и сличности њиховог првобитног језика и њихових првобитних обичаја с језиком и обичајима Индије. (*Badania o pochodzeniu Słowian i ich języka, tudzież o obyczajach i zwyczajach Indostanow, którzy zdają się mieć pewne podobieństwo co do pierwiastkowej mowy i zwyczajów do dawnych Słowian, 1815; O Słowianach i ich pobratymcach, 1816*). 1818 г. излази на свет програм и садржај од Мајевског замишљеног великог (у четири свеске) дела о почетку многобројних словенских народа (*Rozkład y tresć dzieła o początku licznych Słowiańskich Narodow*). Ма да само дело није било свршено, ипак је његов објављен програм, тачније просpekt, био у толико опширан и подробан, да се може сматрати као нека свршена расправа. Исте 1818. године Ходаковски пише и штампа своју расправу о Словенству пре Хришћанства (*O Słowiańszczyźnie przedchrześcijańskiej*), у којој црта читав план свестраног изучавања давног Словенства и пружа сопствену хипотезу или, као што сам на другом месту вели, теорију о првобитном друштвеном уређењу Словена.

Три наведена писца радили су у једно исто време, познавали су један другог, утицали су један на другог и узajамно се користили резултатима њиховог рада. Између њих

*) B. W. Surowieckiego Dzieła z wiadomością o życiu i piśmactwie autora, wydał K. J. Turowski, Kraków, 1861.

може да се установи унутрашња веза, јединство њиховога научнога задатка. Њихов се заједнички задатак састојао у томе, да сузбију лажно тврђење страних писаца, као да су се давни Словени налазили у стању грубог незнања и дивљаштва. Тежећи за остварењем тога задатка, они марљиво прикупљају сва сведочанства давних, почињући од класичних, географа, историчара и летописаца, за тим податке језика, етнографије, фолклора и на основу ове многобројне грађе сликају живот и културно стање давних Словена. Тај рад довео је ове писце до тога, да сви они констатују да Словени представљају собом један исконски културни тип. Сви се споменути писци у томе тврђењу слажу, али сваки од њих развија само по једну страну заједничке тезе.

Мајевски се бавио санскритом, упоређивао је с њим језике словенских народа и овим путем је доказивао не само сличност између санскритског и словенских језика, него и њихово сродство („братство“), које у појединим случајевима долази до битне истоветности. Те су тезе Мајевског биле од великог значаја за оцену словенског живља. Тек од расправе Фридриха Шлегела о језику и мудрости Индуса (*Ueber die Sprache und Weisheit der Indier*), која је изашла на свет 1808. године, почела је упоредна наука о језику и санскрит је био признат као извор германских језика. Исте године Добровски је у своме „Словину“ упоредио санскритску коњугацију са словенском. Затим сретамо код неких пољских научника поједина упоређивања словенских и санскритских речи и 1811 г. налазимо расправу руског научника Ф. П. Аделунга о односима између санскритског и руског језика (*Rapports entre la langue Sanscrite et la langue Russe*). Мајевски је наведено упоређивање проширио на све словенске језике и показао је њихову сличност са санскритом. Исту сличност он је приметио и између словенског и индијског права, што је потврдио са неколико примера. Непосредно сродство словенског језика са санскритом и словенског права са индијским било је од великог значаја за оцену словенског културног живља. То је средство постављало Словене поред Германа и установљавало између њих заједничко сродство, следствено извесну једнакост и равноправност.

Ходаковски је усвојио закључке Мајевског баш у наведеном смислу и тврдио је, да индијско порекло пружа Словенима радоснију представу о претцима. Племенито порекло чинило је од Словена један засебни културни историјски тип. У најдавнијој, као и у модерној историји, вели Ходаковски, наш словенски рад заузима своје нарочито место. Он није постао ни од изгнаника, ни од заостатака изгубљених царстава, него је увек био један исконски рад, самоикли и једног језика. Као карактерну црту прасловенске друштвене културе

Ходаковски је истакао градско уређење. Сви се словенски крајеви делили, по мишљењу Ходаковског, на извесне делове („стотине“) и у сваком је делу постојао један град, као његово религијско, друштвено и политичко средиште. То своје учење сам Ходаковски називао је теоријом „словенског градства“.

Учење о Словенима, као о посебном културном историјском типу, било је највише развијено од Суровецког. Разлику културних историјских типова Суровецки је базирао на разлици између раса, или родова, као што се сам изражавао. Сваки посебни човечији рад има извесне своје црте, које га одликују од осталих. За разлику служе боја тела, косе и очију, раст и други физички знаци. Осим тога, вели Суровецки, родови се разликују у језику, религији, праву, обичајима, особинама, начину живота и т. д. Првобитни родови се међу собом мешали; због тога су првобитне родовне црте чамиле, али ипак нису се сасвим изгубиле. Ма да су европски родови највише помешани, ипак су сачували очигледне црте, које их карактеришу. Суровецки разликује у прастарој Европи ове родове: трачански, келтски, германски, скитски и словенски. Суровецки описује физичке и духовне карактерне црте европских родова, а најподробније Словена. Словенски језик је посебан и не проиходи ни од каквог другог европског језика, већ је постао непосредно од санскрита, као заједничког извора многих европских језика. Словени су имали поштен, веран, мекан, уљудан и врло гостољубив карактер. Словенско исконско друштвено уређење састајало се у слободној и демократској општинској влади (*gminowładne izady*). Словени су некад имали једно заједничко право. Остаци тога прасловенског права налазе се у старим правним споменицима појединих словенских народа, и то, — у Руској Правди, у уговорима Игора и Мстислава, у Вислицком Статуту, у давним правним обичајима ческим, моравским и другде. Као најдавније одредбе заједничког словенског права Суровецки сматра право личне слободе свију племенских чланова, закон о гостољубљу, право освете.

У наведеној карактеристици старинских Словена има сувише романтизма и сентиментализма. Та се карактеристика не може да потврди ни на један научни начин. Такође није образложена довољним доказима теорија „словенског градства“. Али за развитак науке није било важно то, што су наведени писци (Мајевски, Ходаковски, Суровецки) говорили о животу и друштвеном уређењу старинских Словена, него је било важно то, да су они истакли ново гледиште на словенски свет и нови начин за његово изучавање.

Наведени су писци категорички признали Словене за посебни културни историјски тип. Прва мисао о томе полази, као што већ знамо, од Хердера. Пољски су је научници

прихватили и дубље и даље развили. Највише је у томе правцу учинио Суровецки својим учењем о човечијим родовима, т. ј. о расама. У његово време учење о расама уопште се налазило у ембрионалном стању. Због тога дотичне мисли Суровецког добијају нарочиту вредност.

Испитујући особине словенског културног историјског типа изучавало се цело Словенство. Сви су радили; баш на тај начин били су свесни, да је то неопходно потребно. Само по себи се разуме, да је за разликовање словенског историјског типа било потребно његово упоређивање са другим постојећим типовима. Такво је упоређивање испољавало не само разлику, него и сличност. Знамо да је норманска теорија изводила сваку сличност искључиво из непосредног преношења од вишег типа (германског) на нижи (словенски). Суровецки је за случајеве сличности истакао једно дубље и више научно објашњење. Повода за то објашњење дала је сличност у давним религијама. „Све су давне религије“, вели Суровецки, „имале између себе много заједничког како у својим учењима, тако и у обредима. О томе не треба да сувише размишљамо. Религијска су начела морала да буду подједнака, јер су из једнаких разлога тежила једном циљу. У осталом сличност је без сумње постала од узајамних предања, која су прелазила од једног народа на други и проширила се на целу земљу“. У наведеној изреци Суровецког садржава се дубока и непозната у његово време мисао, да сличност у друштвеним установама проузрокује не само преношење, него и постојање подједнаких потреба. Треба да се подвуче да је Суровецки дејство подједнаких потреба поставио на прво место, а преношење тек на друго. У тој мисли Суровецког налазимо један правилан одговор на једнострану поглед норманске теорије, која је признавала само један узрок сличности, и то директно преношење извесне установе од једног народа на други.

Учење о Словенима, као о самониклом културном историјском типу, отварало је слободан пут за истраживање словенског права. Пре него што се почнемо бавити тим истраживањем, које је већ у оно време почело, треба да забележимо неке поједине књижевне појаве, које су истина претходиле систематском изучавању давног словенског права али су ипак биле за њега од значаја.

Још крајем XVIII столећа Нарушевић, који је уопште био приврженик норманске теорије, забележио је узред у Историји пољског народа, да је у старини постојало словенско право (*ius Slavicum*), које се већ тада противстављало германском праву (*ius Teutonicum*).

Познати руски историчар Никола М. Карамзин, који је уопште ишао за норманском теоријом, кад је у почетном

+ Златан књиже

делу своје Историје руске државе (*Исторія Государства Россійскаго*) сликао првобитни живот Источних Словена, пружио је одасвуд прикупљене обилне податке за карактеристику најдавніјег словенског права.

1816 г. Линде, пољски филолог и аутор првог научног речника пољског језика, издао је „Извештај о Литавском Статуту, изданом на руском језику и руском штампом“ (*O statucie Litewskim, ruskim jezykiem i drukiem wydanym, wiadomosć*). У тој расправи је Линде показао, да је Литавски Статут, који је у оно време био познат само у пољском тексту и који се сматрао као месно (покрајинско) пољско право, био у самој ствари донесен и издан на руском језику, и да у његовим прописима има много заједничког са Руском Правдом. Линде је захтевао, да се Руска Правда употреби за објашњавање Литавског Статута, и на тај начин је упућивао на упоредно изучавање словенских права.

1819. г. Ханка је открио рукопис: „Љубушин Суд“, који је имао да представи собом најдавніји споменик словенског права у Чешкој. Последње речи тога рукописа гласе: „Срам би био да тражимо правду у немаца у душмана наших; у нас правда по закону светом, које право донијеше оци (нам)*.“ По тој је изреци изгледало да сама старина одговара на увредљиву претензију норманске теорије. Већ Добровски је сматрао „Љубушин Суд“ као једну превару. Потоња критика га је потпуно одбацила као фалсификат. Ипак у току дугог времена „Љубушин Суд“ је уживао нарочити углед код историка-правника као једно старинско сведочанство о самониклом словенском праву. Још 1869. г. познати историк руског и словенских права Федор Леонтовић користио се „Љубушин Судом“ као извором за најдавніје словенско право и у једном своме делу узео је последње речи „Љубушина Суда“ за епиграф (в. Ф. И. Леонтовић, *Исторія рускаго права, выпускъ I, Одесса, 1869. г.***).

Књижевност. — И. М. Собѣстианскій, Ученіе о національныхъ особенностяхъ характера и юридическаго быта древнихъ славянъ, Харьковъ, 1892 г.; Karel Kadlec, Několiké kapitoly z oboru slovanského práva, 1894; Fr. Rawita-Gawronski, Zoryan Dolega-Chodakowski, jeho žycie i práce, Lwów, 1898; В. А. Францевъ, Очерки по исторіи чешскаго возрожденія, Варшава, 1902. и Польское славяновѣдѣніе конца XVIII и первой четверти XIX столѣтія, Прага Чешская, 1906; Ф. В. Тарановскій, Норманская теорія въ исторіи русскаго права, Варшава, 1909 г.; И. В. Ягичъ (Jagić), Исторія славянскаго филологіи (= Энциклопедія славянскаго филологіи, изд. Росс. Акаде-

* Превод с чешког од Славка Златојевића, в. Polyglotta Kralodvorského Rukopisu, vydání Václava Hanky, v Praze, 1876.

** Дошпије је Леонтовић напустио „Љубушин Суд“ и престао је да се њим користи; в. Ф. И. Леонтовићъ, Исторія рускаго права, выпускъ I, Варшава, 1902. г.

mień Nauk, вын. I), СПб., 1910 г.; Edmund Kolodziejczyk, Bibliografia stowianoznawstwa polskiego (1808—1908), 1911 г., Przemysław Dabkowski, Tadeusz Czacki jako prawnik, Lwów, 1913; Karel Kadlec, Studium dějin slovanského práva, 1918 (Otisk z „Pamětníka Všechnu“).

ГЛАВА II.

Дело И. Б. Раковецког о Руској Правди као прво истраживање на пољу упоредне историје словенских права.

На земљишту, обрађеном горе наведеним општим изучавањем Словенства, као неког посебног културног историјског типа, и делимичним покушајима провалажења словенских правних старина, појавило се најзад једно дело, које можемо сматрати као прво истраживање на пољу историје словенских права. То је дело И. Б. Раковецког о Руској Правди. Потпуни наслов тога дела гласи: „Руска Правда или Законик великог кнеза Јарослава Владимировића, са уговорима закљученим од Олега и Игора великих кнезова кијевских са грчким царевима и од Смоленског кнеза Мстислава Давидовића с Ригом; текстовима тих споменика, праћеним пољским преводом, претходи историјски нацрт обичаја, религије, права и језика давних Словенских и Словено—Руских народа, од И. Б. Раковецког, свеска I, у Варшави, 1820 г., свеска II, у Варшави, 1822 г.“*)

Раковецки се потпуно свесно придружује оним идејама, којима се одушевљавао словенски препорођај и упућивао научни рад на изучавање Словенства. Није узалуд, што Раковецки спомиње Хердерово мишљење о важности изучавања Словенства за разумевање историје човечанства и у преводу наводи in extenso оно место Хердеровога дела, где се говори о историјској улози Словена у прошлости и у будућности (I, 246—249), па тек после тога набраја писце, који су се бавили изучавањем Словенства. Раковецки добро зна своје непосредне научне претходнике и у исто време савременике, — Мајевског, Ходаковског и Суrowецког, и користи се њиховим погледима и подацима из њихових радова.**)

*) Prawda Ruska, czyli prawa Wielkiego Xięcia Jarosława Władimirowicza, tudzież traktaty Olga y Igora W. W. X. X. Kijowskich z cesarzami greckimi i Mscisława Dawidowicza X. Smolenskigo z Ryga zawarte, których texta, okok z polskiem tłumaczeniem, poprzedza rys historyczny zwyczajow, religij, praw y języka dawnych stowianskich y slowiansko-ruskich narodow, przez I. B. Rakowieckiego, tom I, Warszawa, 1820 r.; tom II, Warszawa, 1822 r.

**) Главно истраживање Суrowецког о почетку словенских народа било је издано тек 1824. године, дакле после дела Раковецког. Али све основне своје погледе Суrowецки је већ изнео у програму тога истраживања, објављеном 1807. год. Раковецки је знао за тај програм и наводи га у своме делу (I, 250).

† у одишеско

Претходни опити проналажења словенских правних старина су исто тако Раковецком познати. Он је опазио и нарочито забележио, да је Нарушевић, ма да присталица норманске теорије, противстављао германском праву самоникло словенско право (I, 128—129). Линдеова расправа о Литавском Статуту учинила је на Раковецког јак утисак и побудила га да предузме истраживања о Руској Правди. У току свога марљивог рада Раковецки се користио саветима Линдеа и књигама из његове библиотеке (I, стр. VII). Рукопис Љубушинога Суда Раковецки је добио у другој половини 1819. године, кад је текст прве свеске његовога дела био већ написан и велики део већ наштампан. Раковецки је успео да одмах тај нови податак забележи (I, 138, примедба), а у последњем одељку прве свеске навео је оно писмо Антоана Јунгмана из Прага Скороход—Мајевском, којим су били послани Краљевдорски и Зеленогорски рукописи, као и садржај и текст тих рукописа (I, 229—241). Раковецки је искористио Љубушин Суд за потврду једне своје хипотезе о постојању писаних закона и читавах законика код првобитних Словена (I, 242) и за упоредно објашњавање појединих одредаба Руске Правде (II, 57).

Раковецки је добро познавао дотичну руску књижевност, коју свуда у своме делу наводи и на коју се савесно позива. Може се казати, да су баш руски научни радови омогућили и само постајање Раковецког дела. У томе погледу је од највећег значаја за Раковецког Карамзинова „Историја руске државе“ (*Исторія Государства Россійскаго*). Њен је утицај био толико велики, да је један меродавни критичар готово сасвим негирао самосталност научног рада Раковецког. „Што је Карамзин прикупио“, вели В. А. Маџејовски, „то је Раковецки на пољском језику изложио, и, у колико је то за њега било могуће, старао се да упореди старо руско право са правом осталих Словена.“*) Мислимо да је наведена осуда и сувише строга па због тога не одговара истинитом стању ствари. Раковецки, као што он сам то отворено признаје, прихватио је све дотичне податке које Карамзин пружа, али их је искористио на један самосталан начин и уопште је свој предмет распрвио оригинално, као што ћемо то видети доле.

Пошто је научни рад Раковецког спадао у специалну област историје права, треба да се зауставимо на његовом односу према историјској правној школи, која се баш у оно време зацарила у историји права.

Раковецки нигде у своме делу не спомиње историјску

*) В. В. А. Maciejowski, Historia prawodawstw slowianskich, wydanie drugie, tom I, Warszawa, 1856. r., § 275, s. 282.

правну школу, нити изрично наводи њено учење. Ипак не може се претпоставити, да Раковецки није знао за нову школу, која је било толико важна за предмет његовога испитивања и чија је програмска расправа (*K. Fr. Savigny, Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*) изашла на свет за шест година пре издања његовога сопственог дела, дакле у току његовога напрегнутог научног рада. Напротив, има у делу Раковецког, ма да индиректних, ипак довољних података, који сведоче, да је Раковецки знао за учење историјске правне школе и усвојио га. Тако, на пример, поводом најдавнијег стања словенског права Раковецки говори, да „је све морало да зависи од ондашњих појмова и представа, или од јавног мњења“ (I, 198). Наведена изрека толико личи на Савињијево учење о „заједничком убеђењу народном“ (*die gemeinsame Ueberzeugung des Volkes*), као извору права, да претпоставка непосредног утицаја од стране историјске школе постаје потпуно природна и разложна. Исто тако, кад год Раковецки говори о „словенском духу“ права, истинити смисао његових речи може да буде схваћен само у вези са „народним духом“ (*Volksgeist*), истакнутим од историјске правне школе. Појам народа није код историјске правне школе био тачно одређен и због тога је обухватао час ужи, час шири круг. Каткад народ значи код представника историјске школе само народ (немачки), каткад се проширује на цело племе (германско). Племенско схватање народа највише се испољавало у истраживању најдавнијег доба, кад се сви изворски подаци о Германцима уопште, а за тим доцније и сви т. зв. варварски закони (*leges barbarorum*) сматрали као заједничка грађа за једно национално право. Исту растегљивост појма о народу налазимо и код Раковецког, о чему ћемо говорити доле. Народни дух у праву, чему је учила историјска школа, јављао се за Раковецког као једна манифестација творачке улоге посебних културно-историјских типова, проглашене у филозофији историје Хердера.

Права научна замисао Раковецког била је управљена на један филолошки задатак. Раковецки је смарао, да ради историју пољског језика, коју је сматрао као најбоље средство за научно сазнање рођеног језика. Он је мислио да се историја пољског језика може, као што треба, изучити само у вези с осталим словенским језицима и поглавито у вези са старинским словенским, или црквено-словенским језиком, који је по мишљењу Раковецког, као и многих од тадашњих филолога, био мати свију словенских „говора“ или „диалеката“. Одатле је произашла за Раковецког потреба да изучи старински словенски језик. Као најдавније па због тога најбоље споменике тога језика он је сматрао уговоре руских кнезова са Грцима и с Немцима и Руску Правду. Дакле био је приморан да

изучава те правне споменике. На тај начин ради језика Раковецки је постао истраживач историје права. Али историјско правно истраживање није било за Раковецког један самосталан циљ, него је оно било само средство за постигнуће коначног филолошког циља.

Општи план дела Раковецког је овакав. У првој свесци има два дела: 1) о давним Словенима у опште, и 2) о Словено-Русима. У првом делу има четири одељка: у првом писац говори о физичким и моралним својствима Словена и о општем начину њиховога приватнога и јавног живота, у другом — о боговима и религијским обредима, у трећем — о облику владе, у четвртном — о знањима и о језику. Други део обухвата осам одељака: у првом се говори о вишем сталежу, у другом — о нижем сталежу, у трећем — о државној власти и влади у руским кнежевинама, у четвртном — о уређењу Новгородске републике, у петом — о давнини и почетку словено-руског права, у шестом — о трговини код Словено-Руси, у седмом — о новцу, у осмом — о духу Словено-Руских закона, навластито Руске Правде. У другој свесци можемо разликовати две половине. У првој су половини наведени текстови ових споменика: уговора Кијевског кнеза Олега с Грцима 911. г., уговора Кијевског кнеза Игора с Грцима 945. г., уговора Смоленског кнеза Мстислава с Ригом 1228. г. и на послетку Руске Правде. На потребним местима налазе се објашњења текста у примедбама испод редова. Другу половину заузимају историјски нацрти словенског и пољског језика.

Као што видимо, Раковецки је испунио своју почетну замисао и завршио је своје дело баш филолошким истраживањем, које је сматрао као главну сврху целог свога рада. Научна критика суди друкчије и признаје за важни резултат научног рада Раковецког не коначно филолошко истраживање, него претходно изучавање словенског права. То изучавање може да се одвоји од филолошке сврхе пишчеве и да се сматра као једно самостално истраживање на пољу историје словенских права. То истраживање, које обухвата прву свеску дела Раковецког, састоји се из историјског нацрта о Словенима уопште и о Словено-Русима у појединости. Тај последњи нацрт расправља друштвени и правни живот давних Руса не као нешто посебно, него у вези и упоредо с осталим Словенима. Није узалуд, што писац у самом наслову говори не о Русима, него о Словено-Русима. Услед тога оба нацрта, следствено цела прва свеска могу да се сматрају као једно истраживање на пољу историје словенских права.

Као главни књижевни извори су Раковецком служили два руска рада, и то, — познате примедбе Болтина на Руску Правду у њеном издању од 1799 г. и прве свеске чувене

„Историје руске државе“ од Карамзина (в. *Rakowiecki*, I, с. VI—VII, X—XI). Код Болтина има много важних података о словенским и руским правним старинама; Карамзин излаже последње систематски. Читаво учење о облику владе код давних Словена (I свеска, I део, III одељак), дакле најважнији део словенских правних старина, Раковецки је, као што сам признаје, узео од Карамзина у готовом облику и са свима дотичним примедбама и наводима из извора. У осталим деловима Раковецки се такође користи радовима Болтина и Карамзина и стално се на њих позива. Те основне књижевне изворе Раковецки је попунио потоњом руском и другом словенском књижевношћу и самосталним изучавањем непосредних историјских и правних извора свију словенских народа, у колико су ти извори у оно време били познати и приступачни за истраживача. Све икупљене податке Раковецки је систематски обрадио и, што је главно, објаснио их је толико самостално, да је могао успешно сузбијати нека Карамзинова тврђења (II, 57). Полемика Раковецког са Карамзином тиче се норманске теорије, коју је Карамзин примио, а Раковецки одбацио.

Норманска је теорија била једна озбиљна сметња на путу изучавања словенских правних старина. Раковецки је ту теорију оповргао и у своме оповргавању изнео је врло дубоке и разложне погледе на узроке сличности између правних установа код различних народа. Из тих се погледа изводе важни методолошки закључци, који упућују историка права на правилни пут истраживања. Имајући све то у виду, преглед научног рада Раковецког треба да почне са излагањем његовога односа према норманској теорији.

Што се морало у норманској теорији да оповргне и што је Раковецки у самој ствари оповргао, то је било њено тврђење, да Руски Словени нису пре доласка Варјага имали никаквог самониклог права и да је друштвено стање Словена собом представљало неку *tabula rasa*, на којој су тек Варјази уписали прве почетке права. У оповргавању тога учења Раковецки је ишао једним поступним путем и постепено је сузбијао његове основе једну за другом.

Своју критику Раковецки је почео од анализе летописне приче о позиву Варјага (I, 129—130). Према тој причи Источни су Словени позвали Варјаге са тога разлога, што није у њиховој земљи било поретка, и понудили Варјаге да дођу код њих, да кнезују и владају. Не говори се, да Словени немају свога домаћег права, већ се говори, да су између њих постојали неред и неслога. Историја нам показује много примера, да су различни народи, који су имали право, а оскудевали само у јакој власти, позивали к себи туђе владоце, тражећи од њих, да обезбеде извршење права и поредак у земљи.

† *немецки мисл - табла*

Иста се мисао, вели Раковецки, састоји у причању Нестора (почетног руског летописца). Словени су тражили и добили од Варјага не право, него његову заштиту, обезбеђење његовога мирнога остваривања.

Да су Словени имали право и пре Варјага, то се доказује општим културним стањем првобитних Словена. Сви старински писци, који говоре о Словенима, подједнако сведоче, да су Словени били један довољно културан народ, који је имао своје исконске правне обичаје. Свуда су код Словена постојале непосредне народне скупштине, које су се називале већа. На тим већама Словени су без сумње, кад год је требало, прегледали своје правне обичаје, допуњавали и делимично их мењали. Рурик и први варјашки кнезови нису укинули ни већа, нити исконско домаће право, него су сматрали за своју дужност да то право заштите (I, 132—133). Даљи ток руске историје показује, да не само што варјашки кнезови нису уништили словенски културни живаљ, него су се и сами пословенили (I, 133).

Признајући, да право нису били за Словене створили тек Варјази, него да су Словени имали своје самоникло право пре Варјага и су га сачували и после Варјага, Раковецки не негира, да су Варјази на домаће словенско право утицали. Шта више он се стара да стварно одреди тај утицај. Политичке и полицијске одредбе, вели Раковецки, више ствара влада, него народни правни обичај. У самој ствари примећујемо, да у старим руским правним споменицима они чланови, који се тичу политичких и полицијских послова, више личе на норманско и готско право, него одредбе грађанског права (I, 134). Општи закључак Раковецког односно националног карактера давног руског права је овај. У давном се руском праву налазе два момента: самоникле словенске правне одредбе и правне одредбе, установљене од Варјага. Варјашка је струја проузроковала све већу сличност између руског права и права готских народа и делимично је мењала првобитни облик руског права. Али ипак је руско право одржало прави словенски дух, који се код њега није затро (I, 35). Уводећи своје, т. ј. норманске и уопште готске правне одредбе, варјашки кнезови су морали да их прилагоде исконским словенским правним обичајима (I, 133). Наведене мисли о самониклом постанку словенског права и о трајности словенског духа Раковецки је проширио и на пољско право (I, 129), односно кога су научници, као што знамо, створили исто тако једну норманску теорију.

Пошто је Раковецки разложно оповргао норманску теорију, открио се слободан пут за истраживање словенског права. Већ у томе се састоји једна важна заслуга Раковецког.

која треба да се високо цени. Али Раковецки се није заставио на тој припреми, него је сам израдио и први опит историје давног словенског права.

Нас занима питање, на који је начин Раковецки тај посао свршио. Одговор на постављено питање је лак и прост. Раковецки је скупио све приступачне податке о разним словенским народима и начинио је од те разнолике грађе једну слику јединог словенског права. Такав начин обрађивања налазимо у трећем одељку првог дела прве свеске (о облику владе), где на основу дотичних делова Карамзинове историје Раковецки пружа главни нацрт заједничког права најдавнијих Словена. Али преглед племенског словенског права није тим нацртом испрљен. Изучавање племенског словенског права налазимо и у другом делу прве свеске. Ма да је тај део нарочито одређен за Словено—Русе, у њему писац истражује не уже националне особености руског права, него његову племенску подлогу. Дакле може се тврдити, да и у излагању руског права писац наставља опис заједничког словенског права. Само је метода овде компликованија. Писац не расправља све податке старог руског права подједнако и без разлике, него их упоређује са правима осталих словенских народа и на тај начин у компликованом саставу старог руског права издваја праве словенске елементе и проналази прави словенски дух. Заиста такво упоређивање налазимо тек у другој свесци у примедбама у којима писац објашњава текст Руске Правде. Ипак не може бити сумње да је и систематско излагање словено-руског права у првој свесци основано на истом упоређивању. Поредак, у коме писац приказује свој рад читаоцима, није истоветан са оним поретком, у коме је сам писац ишао у своје истраживању. Оно што писац приказује читаоцу тек доцније, о томе је он сам водио рачуна већ раније.

Раковецки, као што смо горе казали, пружа нам једну слику словенског права, сматра словенско право као један правни систем. Такво схватање племенског словенског права полази код Раковецког од његове претпоставке да су некад сви Словени имали један законик. О том јединственом словенском законнику писац говори у своје делу неколико пута.

У незнабожачко доба, вели Раковецки, грађанска је власт била уједињена са духовном и грађанско је право било уједињено са црквеним. Народна већа и судови вршили су се под председништвом владаноца у поганским храмовима, т. з. кантинама. Одавде Раковецки изводи да се у тадашњим храмовима чувао грађански религијски законик, ради чега су у храмове долазили владаноци и судије. Писац упоређује тај законик са индијском Ведом и иранском Зенда-Вестом. Свештеници су били чувари и једини тумачи свештеног законика. Народ је знао из законика само то, што су му свеш-

теници објављивали и приповедали, дакле само општа начела, која се затим претварала у заједничке правне обичаје. Сакривени, езотерички прасловенски законик није био приступачан страним посматрачима нити је њима био познат. Услед тога су разни писци тврдили да Словени нису имали писано право, него су живели само по обичајима. Старински словенски законик изгубио се заједно с осталим споменицима незнабоштва, који су били уништени при увођењу хришћанства (I, 115—116).

На другом месту дела Раковецког изгледа, да писац сматра старински словенски законик не само као свештенички, него и као народни посао. Представљајући веће као словенску установу, Раковецки говори, да се на већима издавале правне одредбе. Држећи се наивне филологије, он упоређује словенска већа са индијским ведама и изводи их од једног истог корена (I, 131—132). Нас занимају не филолошки покушаји пишчеви, него оне мисли, које се иза њих крију. С тога се гледишта види, да је писац склон да призна учешће народног већа у израђивању старинског законика.

Кад је Раковецки добио препис Љубушиног Суда и прочитао у њему, да су Чеси некад имали „законодавне даске“ (*desky pravdodatne*) и судили су „по закону вечитих богова“ (*po zakonu vekožiznyh bogov*) он је те податке примно за потврду своје претпоставке о прасловенском законнику (I, 138, 242).

Јединство Законика је, по мишљењу Раковецког, било проузроковано тим, што су Словени имали један језик, подједнаке обичаје и подједнаку религију (I, 243).

Дух заједничког прасловенског законика па и многи његови чланови били су пренесени у потоња поједина права посебних словенских народа (I, 243), између којих осим руског права, најбогатијег старинским правним споменицима, писац наводи још Вислицки Статут пољског краља Казимира Великог законе чешког краља Вацлава и српски Законик цара Стефана Душана (I, 244). У колико се у потоњим споменицима сачувала начела прасловенског законика, то не зависи непосредно од времена, у које ти споменици спадају. По мишљењу Раковецког (I, 242), има у Литавском Статуту (XVI в.) много више остатака прасловенског законика, него у Руској Правди (XI в.).

Наведена хипотеза Раковецког није основана нити озбиљна, јер нема никакве фактичке подлоге. Прасловенски законик није ништа друго, до митолошки израз идеје о племенском сродству словенских права. Што Раковецки држи за остатак прасловенског законика, то је у самој ствари остатак правних обичаја заједничког племенског порекла.

У колико за објашњење племенске сличности словенских права Раковецки претпоставља, да је у старини постојао

један општи словенски законик, у толико он заостаје у границама познате нам правне идеологије XVIII века, која је законодавство признавала за јединствени извор права и у самом постајању права, видела је једну законодавну манифестацију. Баш те идеологије држала се норманска теорија. Дакле Раковецки, ма да је норманску теорију опровргао, заостајао је на истом идеолошком нивоу на коме и она. Морамо ипак да напоменемо, да осим горе наведене претпоставке налазимо код Раковецког још једно објашњење сличности између права појединих народа заједничког племенског порекла. То последње објашњење иде ван граница старе идеологије XVIII века и базира се на новој теорији о историјском развоју права.

Право, вели Раковецки у одељку о духу словено-руског права, зависи од представа и појмова, који владају народом, или од јавног миљења (I, 198). Јавно се миљење мења и према томе се мења и право. Те се промене врше полако, истија и не простиру се на све стране и у сву дубину правног живота. Има начела, која су непроменљива. Због тога се може приметити да се у историји права свију народа не само огледају привремени погледи различних епоха, који поступно прелазе, него се чувају и трагови јавног миљења најдањих векова. Баш такве трагове налазимо и у модерним обичајима и правима (I, 198—199).

Мисао, да има у развоју права неких непроменљивих начела, показује, да Раковецки признаје народе и племена за трајне културне типове, који чувају у своме праву неке сталне карактерне особине. Такав закључак се може извести, јер Раковецки потпуно разговетно говори, да је руско право сачувало прави карактер словенског духа (I, 85). Дакле Раковецки налази узроке сличности између појединих словенских права не само у хипотетичном прасловенском законнику, него и у трајности племенских духовних својстава. ✕

Карактерне особине племенског права, његов дух, као што се Раковецки изражава, могу да буду одређене само помоћу упоређивања. То упоређивање треба да буде двојако. Прво, треба да се између себе упореде национална права једног племена, да се на тај начин обелодани њихова племенска сличност. Друго, треба да се заједничке црте једног племенског права упореде с правима других племена, да се на тај начин испољи њихова одлика од других племена и њихове властите племенске особине. Горе смо забележили, да се Раковецки користио упоређивањем прве врсте. Сада морамо томе додати, да се Раковецки користио и упоређивањем друге врсте, јер изучава словенско право упоредно са германским.

Још представници норманске теорије примењивали су на историју права упоредну методу. Али, они су њу употребљавали у сувише упрошћеном облику, јер су сваку сличност објашњавали искључиво преношењем и рецепцијом. Раковецки је схватио упоредну методу много дубље. Он нарочито расправља питање о узроцима сличности у правима различних народа и проналази један разложни одговор на то питање.

Разни поједини народи, вели Раковецки, у почетку свога грађанског стања имали су подједнаке потребе. Осим тога од најдањих времена поједини народи су се налазили у узajамном саобраћају и овим су путем прихватили једни од других обичаје и право. Услед тога између права различних народа има извесне сличности (I, 199). Као што видимо, Раковецки признаје два узрока сличности у правима појединих народа: 1) подједнаке потребе, које изазивају подједнаке последице, и 2) прихватања туђег права, или рецепцију.

Сличност у правима појединих народа, изазивана дејством подједнаких потреба, може да буде предмет нарочитог испитивања и нарочитог излагања у делима, томе посвећеним. Као пример таквог испитивања Раковецки наводи ова дела: Гроцијево „О праву рата и мира“ (*Hugo Grotius, De iure belli ac pacis*), Монтескијево „О духу закона“ и Чацког „О литавских и пољских правима“ (I, 200). „Та и аналогична им дела указују на све почетне изворе и откривају опширно поље за општа истраживања. Овде пак“, вели Раковецки, „пошто расправљамо дух руског права, треба да искористимо само нека упоређивања са другим правима“ (I, 200). У наведеним речима писац се ограђује да његово истраживање не иде за делима, која уопштавају права најразличнијих народа са гледишта дејства подједнаких последица, или сличности. Писац изјављује, да је у своме истраживању искористио само нека упоређивања старог руског права са другим правима. Да се та пишчева изјава разуме, као што треба, морамо дубље да загледамо *in medias res* истраживања Раковецког. Само на тај начин можемо да схватимо његову методологију, и то не као једну празну декларацију, него *en action*, као што је препоручио Кант за изучавање сваке методе.

„Политички и полицијски прописи“, вели Раковецки, „наравно више зависе од владе, него од давних у народу раширених обичаја; због тога дакле у давним руским законима очигледно се опажа, да одредбе, који се тичу политичких и полицијских прописа, више личе на готско право, него одредбе, који се тичу грађанских права. Сталешке одлике и прерогативе су већином уређене по угледу на готско право. Исто тако новчана казна, које се зове *вира*, представља собом једну готску правну установу и готски правни израз. — Право

освете није само једно готско право, јер је оно било познато и код давних Грка и код многих других старинских народа. Ордалије* (мазија) постојале су не само код Гота и Франака, него су од незапамћеног времена биле познате и у Индији. Дакле освета и ордалије како код Гота; тако и код Словена произлазе од најдаље старине. — У одредбама о сведоцима, о своду, о наследству, о пограничним знацима, о добрима, о дубеницама (кашницама) и о многим другим, не постоје никакве сличности са готским правом. Све те одредбе су очигледно прилагођене давним обичајима и потребама, које потичу из начина живота Словено-Руса; те дакле морају и да проишле од давног словенског права* (I, 134).

Као што се види, методолошки пут истраживања је код Раковецког овакав.

Пре свега Раковецки примењује упоређивање с обзиром на могућу рецепцију и издваја оне елементе, који су постали услед непосредног прихватања туђег права или услед увођења туђег права од стране иноплеменских носилаца државне власти као што се десило у давној историји руског права.

Затим Раковецки одабира елементе, који су заједнички за све старинске народе уопште, дакле за народе, који се налазе на једном истом ступњу културне и правне еволуције. Овде се без сумње подразумева дејство подједнаких потреба, које су изазвале подједнаке последице. Као што смо горе забележили, писац је упозорио читаоце на то, да његово истраживање не иде за делима, која претресају права најразличнијих народа са гледишта дејства подједнаких потреба, те у овом правцу искоришћавају све приступачне изворе. Ипак није могао да изађе на крај потпуно без таквог истраживања и подвукао је у старом руском праву оне одредбе и установе, које су заједничке за све народе уопште. То је било неопходно потребно, да писац обори норманску теорију, и то баш њену једнострану тенденцију да се свака сличност објасни искључиво рецепцијом.

Тек на трећем месту Раковецки говори о словенској самониклости старог руског права, у чему се баш и састоји основни задатак његовога истраживања. Тек пошто је писац очистио руско право од туђих реципираних елемената и издвојио из њега елементе, заједничке за све народе, могао је да то, што је заостало, сматра као самоникло словенско право.

Изгледа да смо већ дотерали до народног права, до непосредне изјаве народног духа, једном речи, до таквог правног елемента, који са гледишта историјске школе не може да се даље растави. Али у самој ствари то није тако. Није узалуд, што Раковецки говори о животу, потребама и од њих проузрокованом праву не Руса, него Словено-Руса. Шта

* Готски суд

значи тај двојни назив? Значи то, да писац има у виду не народ сам по себи (не Русе), него народ утолико, у колико се у њему огледају дотичне племенске особине (Словено-Русе). Према таквој својој намери писац говори прво о Словенима у опште (свеска I, део II). Прелазећи од прве теме на другу, Раковецки изјављује, да, мимо варјашког утицаја и мимо сличности са правом других народа, право Словено-Руса „сачувало је истинити карактер словенског духа, који се није затро“ (I, 85). У тој изјави лежи једна мисао, која царује у научном раду Раковецког на старом руском праву. Последње га занима не само по себи, не са стране националног самоопредељења, него са стране словенског духа, дакле у племенском односу. На који начин проналази Раковецки у старом руском праву његов племенски карактер и дух помоћу упоређивања. Словенски дух или племенски знаци права састоје се у заједничким пртама, које се изводе из упоређивања права појединих народа, који спадају у једно исто племе. Одавде излази, да Раковецки сматра заједничко племенско порекло као засебни узрок сличности у правима појединих народа.

Резимирајући нашу анализу упоредне методе код Раковецког, долазимо до закључка, да је Раковецки разликовао три узрока сличности у правима појединих народа, и то: 1) непосредну рецепцију, 2) дејство подједнаких потреба, које изазивају подједнаке последице, и 3) заједничко племенско порекло.

Изгледа, да наш закључак противречи властитој изјави пишчевој, коју смо горе навели и у којој сам писац изрично признаје само прва два узрока (I, 199). Пошто је потпуно несумњиво, да је у току истраживања писац сам истакао и трећи узрок, настаје питање не о противречности, него о томе, зашто није писац тај трећи узрок формулисао и зашто га није унео у своју општу методолошку декларацију. Мислимо да се тако догодило због тога, што је Раковецки мешао племе с народом. Заста, с једне стране, он говори о „руском народу“ (I, 85) и о „свим осталим словенским народима“ (I, с. VIII) и уопште о „народима словенског племена“ (I, 199), а с друге стране признаје цело Словенство за један „словенски народ“ (I, 45). Пошто је Раковецки мешао и чак идентификовао племе с народом, сличност између права једноплеменних народа се код њега губила у јединству народног духа. Због тога он није ни формулисао заједничко племенско порекло као засебни узрок те сличности. Али не гледајући на ту ману у формулисању мисли, Раковецки је у руском праву констатовао исконске словенске елементе помоћу упоређивања руског права са правима осталих словенских народа. Отуда излази, да је у самој ствари он заједничко пле-

менско порекло признао за засебан узрок сличности у правима појединих народа. На основу тога понављамо наше тврђење, да је у свом актуелном истраживању Раковецки истакао три узрока сличности у правима појединих народа и према томе је разликовао три дотичне категорије упоредног историјског истраживања. Ако је наше тврђење правилно онда се Раковецки може сматрати као претеча познатог енглеског историка права Фримена, који је пружио исту таку теорију упоредне методе (в. *Freeman, Comparative politics*) тек седамдесетих година XIX века.

Благодарети дубоком схватању упоредне методе Раковецки је за упоредну племенску историју права поставио високи задатак, јер је везао за општу упоредну историју права. „Требало би желити, вели Раковецки да неко прикупи све споменике давног словенског права; од њих би се могла израдити историја словенског права, која би расветлила многе појаве опште (свеопште) историје права и историје напредовања (прогреса) човечијег разума“ (I, 244).

Тешко је одредити непосредни извор, одакле је Раковецки прихватио замисао о општој историји права и сам назив за ту дисциплину. У колико општа историја права констатује сличности у правном развоју, изазиване дејством подједнаких потреба, утолико као извор дотичне замисли Раковецког могу да се сматрају она дела, која он сам наводи као посвећена испољавању таквих сличности. То су, као што већ знамо, дела Гроција, Монтекија и Чацког. Без сумње између њих мора да се истакне на прво место Монтекијево дело. Раковецки га је марљиво проучио и добро разумео, о чему сведочи то, што је он у историјском погледу на прво место истакао његову XXVIII књигу (I, 200), коју обични читаоци Монтекијевога дела готово и не опажају. Раковецки има право, јер баш у тој књизи, ма да је она посвећена истраживању почетка и потоњих промена француских грађанских закона, има правих елемената за општу историју права. Сва горе наведена дела Раковецки препоручује онима, „који воле марљиво да претресају старине“ (I, 200). Отуда следује, да се сам Раковецки није задовољио мртвим старинама (antiquitates), него је тражио нешто, што би те старине оживело истинитим историјским духом, извесном идејом од историографског значаја. Филозофски поглед на историју развио се код Раковецког под Хердеровим утицајем. На ипак остаје питање, на чему се Раковецки базирао, кад је своје филозофско-историјске тежње изразио баш у облику опште историје права? На жалост нема ни аутобиографских, нити икаквих других података, који би нас упознали са поступним образовањем теоријских погледа Раковецког. Због тога можемо да на горе наведено питање одговоримо само хипоте-

тички. Можда је на Раковецког утицала 1817 г. у Collège de France заснована катедра опште историје права и пример Pastoret'a, који је на ту катедру био постављен, који је исте године издао своју *Histoire générale de la législation des anciens*. Можда је ерудиција Раковецког ишла и даље и досезала и до вође Гетингенске школе Ј. Ст. Питера, који је, идући за Лајбницом и Монтекијем, желео, да историја права обухвати права свију народа и свију времена, да с обзиром на климу, обичаје, религију и т. п. проналази услове разлике и сличности у разноврсним манифестацијама правног развоја. Можда је знање Раковецког досезало до науке права XVII столећа, у којој се догађала упоредна испитивања старих, средњовековних и нових европских права. Пошто је предмет тих испитивања био обидан и различити његови делови су спадали у различне хронолошке периоде, а дотична су истраживања дичила на свеопшту историју права или су, бар чинила њен зачетак. На пољу тих истраживања одликовао се у XVII веку белгијски правник П. Гуделинус, професор универзитета у Лувену (в. *V. Brants, La faculté de droit de l'université de Louvain à travers cinq siècles*, 1906., pag. 48 et 70). И у Пољској у правној академији у Замошћу предавали су у XVII столећу упоредну општу историју права (в. *W. A. Maciejowski, op. cit.*, 2-го изд., I, § 335, с. 335). Можда је Раковецки знао за те научне прецеденте стране и домаће.

Ма како било, Раковецки је потпуно свесно истакао идеју о општој (свеопштој) историји права. Он је сматрао, да племенска историја права, respective историја словенског права има да служи за општу историју као обрађена и спремна грађа. Осим тога Раковецки је схватао однос између племенске и опште историје права још и са друге стране, и то са стране користи, коју племенска историја права добија од опште историје. „Тврђење многих писаца, као да споменици старог руског права садрже само готско право, ни мало се“, вели Раковецки, „не слаже са Свеопштом Историјом Права. Ако се готски народи могу поносити, да у старим руским правним споменицама, и то баш у Руској Правди има одредаба, реципираних из готског права, онда се исто тако могу поносити Словени, да су словенске речи *сведок* и *сведочити* прихваћене од многих готских језика и тамо прерађене и да су Англо-Саксонци обичај скупљања у већа прихватили од Словена“ (I, 135). Без обзира на наивну филологију Раковецког, нас занима искључиво то, да констатујемо поглед Раковецког на суштину и задатак опште историје права у њеном односу према племенској историји. Не може бити сумње да је Раковецки разликовао двојаки однос између племенске и опште историје права и то на следећи начин. С једне стране је сматрао да племенска историја права улази

+ *учесност*

у област опште историје права, као један део објекта последње. С друге пак стране признавао је, да племенска историја права може да се послужи општом историјом права за одређивање тога, у којој је мери право једног датог племена самоникло.

Све, што смо горе казали о научном раду Раковецког, може да се резимира овако. Раковецки је пружио један кратак, али ваљан нацрт најдавијег словенског права, ваљан за његово време, кад је у опште знање о Словенству било још врло слабо развијено. Осим и поред тога Раковецки је пружио и једно истраживање старог руског права. Па и ово последње није за историју словенских права индиферентно. Руско право занима Раковецког не као право искључиво народно, него као једна народна манифестација племенског словенског права. Према томе писац тражи у њему не националне особине, него истинити словенски дух, који се није затро. Он постизава свој циљ средством упоређивања руског права с правима осталих Словена, дакле с оним најдавијим словенским правом, које је изнео у нарочитој нацрту. Следствено други део научног рада Раковецког састоји се у примењивању закључака упоредне племенске историје права на анализу права једног народа из истог племена. Та пак анализа има за циљ да у поједином народном праву обелодани његове племенске црте.

У последње време научни рад Раковецког добио је праведну и повољну оцену од стране познатог историка пољског права Освалда Балцера, професора универзитета у Лавову. Ипак О. Балцер пребацује Раковецком, да је он резултате свога упоредног истраживања изложио у једноставној слици словенског права, као извесне целине. У томе О. Балцер види погрешну употребу упоредне методе од стране Раковецког. Тај прекор може се сматрати као оправдан само у толико, уколико Раковецки своју једноставну слику најдавијег словенског права везује за мисао о позитивном, тако рећи, јединству тога права, т.ј. о једном систему позитивног права, које као да је за све давне Словене било обавезно. Што је у истраживању и закључцима Раковецког било такве мисли, о томе сведочи његово познато тврђење, да су у најдавије незнабожачко доба сви Словени имали један законик. Али, није се Раковецки задржао само на тој митолошкој теорији, него је изашао и ван ње објаснивши сличност између права појединих словенских народа на један позитивни начин, и то заједничким племенским пореклом. Дакле хипотеза о једном прасловенском законнику и мисао о позитивном јединству најдавијег словенског права могу да буду изузете, и онда ће једноставна слика права најдавијих Словена заостати као

резултат упоредног истраживања права појединих словенских народа. Ту слику тако схваћену не можемо да пребацимо Раковецком као ману његове методе, јер у самој ствари овде нема мане, него постоји природни резултат упоредног истраживања.

Упоредна историја права не може да се задовољи поступним излагањем свих појединих права, која истражује, једно поред другог. Њен је задатак, да из појединих права која су предмет истраживања изведе све, што је између њих слично, дакле за све заједничко. Од тих заједничких елемената упоредни истраживач гради извесну просечну упоредно-правну конструкцију, која је по својој природи апстрактна и баш у томе смислу и идеална. Од таквих конструкција може да буде изграђен цео правни систем, али то неће бити један систем позитивног права, који би некад и за неког био обавезан, него систем правних апстракција, које уопштавају (генерализују) сличне и сложне црте упоређених конкретних правних система, који су у самој ствари вредили као позитивни. Да не би апстрактна идеална упоредно-правна конструкција изгледала као самовољна творевина нити као празна илузија, треба да у оквиру те конструкције буду наведене дотичне установе појединих права, као конкретне реалне манифестације оних заједничких општих правних начела, која су пре била од истраживача изведена баш из тих истих појединих права. Просечна уопштавајућа упоредно-правна конструкција безусловно доводи до тога, да поједина упоређења права образују једну слику. Неопходна тежња за таквом једноставном сликом долази као природна последица правих задатака упоредне историје права. Дакле то се не може сматрати као мана појединог истраживача, нити му се може пребацити као недостатак надлежне методе.

Књижевност. — *Karel Kadlec*, *Nekoliko kapitol z oboru slovanského práva*, 1894; *Oswald Balzer*, *Historia porównawcza praw słowiańskich. Główne kierunki rozwoju nauki i jej istotne zadanie* (= *Studia nad historią prawa polskiego*, wydawane pod redakcją Oswalda Balzera, tom I, zeszyt 5.), Lwów, 1900 г.; В. А. Францевъ, *Полюское славяновѣдѣніе конца XVIII и первой четверти XIX столѣтія*, Прага Чешская, 1906; И. В. Ягичъ, *Исторія славянскої філології*, 1910 г., стр. 148—149; *Teodor Taranowski*, *Z powodu setnej rocznicy dzieła J. B. Rąkowieckiego, jako pierwszej pracy na polu historii porównawczej prawodawstw słowiańskich (1820—1920)*, *Czasopismo prawnicze i ekonomiczne*, rocznik XIX, NR. 5—6, Kraków, 1921; *Karel Kadlec*, *Památce polského právního historika slavisty, Sborník ved' právníh a státních*, XX, 1920.

ГЛАВА III.

Систем целокупне историје словенских права у монументалном делу В. А. Мађејовског.

Раковецки је био први пионир у истраживању историје словенских права. Он је расчистио пут за самосталну обраду словенског права, утврдио њен задатак, показао њену методу и пружио делимично истраживање њеног објекта према једном од најстаријих правних споменика словенских, према Руској Правди. Оно што је Раковецки почео, наставио је, проширио и старао се да потпуно оствари други пољски научник Вацлав Александар Мађејовски (Wacław Aleksander Maciejowski). 1833—1835 г. изашло је на свет његово дело „Историја словенских права“ (Historja prawodawstw slowianskich) у четири свеске и готово је одмах било цело преведено на немачки језик од Буса и Навроцког (Slavische Rechtsgeschichte, Stuttgart, 1835—1839, 4 Bde). После публикације свога дела, Мађејовски је даље марљиво радио на њему и после више од двадесет година издао његово ново потпуно и проширено издање у шест свезака (I св. — 1856 г., II—1858., III, — 1859., IV—1862., V—1865 и VI—1858). Дело Мађејовског постало је познато у свима словенским земљама и преводило се с пољског на друге словенске језике. На руски је језик била преведена прва свеска другог издања (штампана у Москви у *Чтенияхъ Моск. Общ. Исп. и Древн. Росс., 1853. и 1860 г.*). 1855. г. изашло је на свет српско издање прве свеске дела Мађејовског под насловом: *Исторја словенски права одъ Др. Вацлава Маџејовскогъ професора права у Варшави. Превео и са своимъ примѣшбама, коѣ се на србско право односе попиуно Др. Никола Крстићъ, професоръ права у књаз. Србском Лицеју, редов. членъ Друштва Србске Словесности и Школске Комисије у Београду. Издава Матица Србска. У Будиму 1855.* Овај превод је био не са пољског оригинала, него с немачког превода.

Од појаве прве свеске првог издања (1832г.) до свршетка другог издања (1865г.) дела Мађејовског прошло је више од тридесет година. Кад овом додамо да је Мађејовски изучавање словенских права, као што сам говори (t. VI, Przetłumowa), почео 1820. године, то видимо, да је сав његов рад трајао више од четрдесет година. Осим унутрашњег развојка пишчевих знања и погледа има за то време две важне појаве у науци о Словенима, које су могле споља утицати на нашег писца; на име Шафарикове „Словенске старине“ (Pavel Josef Šafarik, Slovenske starožitnosti) и Јиречеково „Словенско право у Чешкој и Моравској“ (Hermenegild Jireček, Slovanske pravo v Čechách a na Morave), од којих је прво изашло на

свет 1837., друго 1863—1864 године. Ради наведеног изгледало би да треба да изучимо и покажемо постепени развој так научних погледа Мађејовског и да у овом циљу барем упоредимо прво и друго издање „Историје словенских права“. У ствари такво проучавање рада Мађејовског није потребно, јер су се његови основни погледи коначно образовали у време писања првог издања и нису се после тога променили под утицајем Шафарика, Јиречека или услед личне еволуције аутора. Друго је издање само развило оно, што је у основи било пружено у првом издању. Пошто се научни погледи Мађејовског нису начелно изменили, само по себи се разуме да је боље изучавати те погледе у пунијем излагању. Услед тога у нашем претресу дела Мађејовског свуда ћемо се обзирати на његово друго издање.

Наслов дела Мађејовског *Historja prawodawstw slowianskich* у литерарном преводу гласи: историја словенских законодавстава, јер пољско *prawodawstwo* обично значи законодавство. Примајући тај литерарни смисао наслова, могло би се мислити, да је Мађејовски изучавао само законе и законике словенске а није своје истраживање простирао на целокупно право у свим његовим облицима. Такав закључак не би одговарао истинитом стању ствари. У самој ствари Мађејовски не ограничава своје проучавање на законе и законике. Заиста он сматра „статуте“, т. ј. законике, у ширем смислу ове речи као најважније, нарочите, стручне изворе за историју права (I, § 169, с. 155), али обухвата у своје истраживање и све остале изворе и слика целокупно право, а не само законско. Најзад, морамо забележити, да реч „*prawodawstwo*“ Мађејовски разуме друкчије него што се оно обично разуме у пољском говору. Код Мађејовског (I, § 272, с. 279) сретамо израз „обичајно законодавство“ (*zwyczajowe prawodawstwo*), поред кога он ставља „уставодавство“ (*ustawodawstwo*), т. ј. законодавство у правом смислу. Дакле видимо, да је Мађејовски разумео под „*prawodawstwo*“ у општи право које може да буде и законско и обичајно. Због тога је потпуно правилно, да се његова историја словенских *prawodawstw* преведе као историја словенских права.

Као што смо напоменули горе, дело Мађејовског састоји се из шест свезака. Прва свеска убухвата увод у цело дело и слику словенских права пре хришћанства, — друга — државно право Словена у IX—XIV веку, — трећа — грађанско и кривично право, оба судска поступка и судско устројство у IX—XIV веку, — четврта — државно право Словена у XIV—XVIII веку, — пета — грађанско и кривично право, оба судска поступка и судско устројство у XIV—XVIII веку, — шеста — давње правне споменике словенске (992—1573 г.), узете из рукописа. Такав је општи садржај дела В. Мађејов-

ског. Да га добро разумемо и, као што треба оценимо, морамо да се претходно заустavimo на теоријским погледима Мађејовског и његовом односу према његовим претходницима на пољу изучавања Словенства.

Теоријски се погледи опредељују научном школом, кроз коју је Мађејовски прошао. Научно школовање Мађејовски је добио у Немачкој. Као што сам указује у своме делу, слушао је предавања Густава Хуга (II, с. 428), К. Ф. Савињиа (III, 427 V, с. 730) и К. Ф. Ајхорна (I, 584). Видимо да је Мађејовски био њак познатог претече историјске правне школе (Хуга) њеног чувеног вође (Савињиа) и њеног првог представника у области немачког права (Ајхорна). Дакле Мађејовски је био научно образован у строгом духу историјске школе. Није узалуд, што сам говори, да се је, примајући се изучавања словенских права, држао јединствено оног руководног концa, који је пре тога прихватио од историјске школе (св. V, с. XI), и да је у току свога рада ишао за начелима, која је историјска школа истакла (св. V, с. X). Та нишчева изјава је потпуно тачна, јер у његовом делу сретaмо не само изношење начелних погледа историјске школе (I, § 114, с. 113), него њихово стварно примењивање. Морамо ипак додати да, прихвативши основне теоријске погледе историјске школе, Мађејовски није остао њихов пасивни присталица, него је о њима самостално размишљао и попуњавао њихове празнине и недостатке теоријским податцима из других извора.

Историјска школа, изводећи право из народног духа, везала га је за остале производе духовне културе, али није пазила на утицај спољашње средине на развитак права. Мађејовски је ту празнину опазио и старао се да је попуни. Истраживалац историје права мора, вели Мађејовски, марљиво да пази на све, што окружава народ и подржава његове физичке и моралне снаге, јер, као што примећује Платон, земља, на којој живимо, ваздух, којим дишемо, храна, којом се хранимо, често најбоље објашњавају наше уредбе и законе (I, § 3, с. 4). Идући за овим улутством, Мађејовски почиње своју историју словенских права проучавањем земаља, на којима су се она развијала (I, § 41 sq.). Ма да се у питању о утицају спољашње средине на развитак права Мађејовски позива само на Платона (I, § 98, с. 101), ипак не можемо да не споменемо на овом месту Монтескија, као најближи извор горе наведеног погледа.

Као што већ знамо, Мађејовски је студирао у Гетингену, на име 1817 г. слушао је тамо предавања Густава Хугоа из историје римског права. Дакле Мађејовски се непосредно додирнуо Гетингенске школе, где је Монтескије уживао нарочити углед а највише због свога учења о духу закона, као о зависности закона од спољашње средине њиховог развитака, како материјалне, тако и духовне. Та чврста традиција Гетин-

генске школе није могла да не утиче на Мађејовског. Истина, Мађејовски се не позива на Монтескија, као на извор својих погледа и спомиње га само узгред поводом оцене дела Чацког о литавским и пољским правима. Али, спомињући Монтескија, он га врло хвали и говори, да у његовом делу о духу закона заиста се тај дух и види (I, § 354, с. 364). Само утицај Монтескије је, по нашем мишљењу омогућио, да Мађејовски извуче из Платона ону мисао, коју он наводи. Навод (цитат) из Платона није ништа више, до књижевни украс и манифестација пишчеве ерудиције. Стварни пак извор његовог погледа на важност спољашње средине на развитак права налази се, без сумње, у Монтескијевом *Духу Закона*.

Историјска је школа изводила право из народног духа и видела у праву појединог народа неку његову властиту особеност, али се дубље није заустављала на филозофском значају тих националних особина у праву. Мађејовски схвата те особине као особиту идеју права, која није дата, већ је задата извесном народу, и због тога важи, рекли би смо, не каузално, него телеолошки. Идеја права, својствена извесном народу мора да се сматра, не као полазно начело, него као регулативна идеја развитака његовог права. С гледишта ове регулативне идеје оцењује Мађејовски развитак националног права и налази у томе филозофски задатак историје права (I, § 486, с. 497). Ово филозофско удубљивање начелног погледа историјске школе сведочи, да се Мађејовски налазио у блиској и теснијој вези са идеалистичком филозофијом, него права доктрина историјске школе. Мислимо, да је из тадашње филозофије утицао на Мађејовског баш Хегелов систем. Нарочито на хегелијанство указује однос Мађејовског према правом Хегеловом следбенику на пољу историје права, — Гансу. Споменувши, да је Ганс био његов школски друг у Берлинском и Гетингенском универзитету, Мађејовски говори: „Постављен за професора права на Берлинском универзитету, Ганс је предузео, да напише дело о наследном праву с гледишта опште, светске историје (*Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung*, Berlin, 1824—1825, Stuttgart und Tübingen 1829—1834, свега 4 свеске). Свршио је више од половине свога посла и умро. Имао је да представи у петој свесци Германију, или садашњу Немачку и словенске земље, у шестој и последњој — своје опште закључке о наслеђу. Мој рад је дакле допуна његовог дела“ (III, с. 427—428). Такво признање органске везе с радом једног јавног хегелијанца не би било могућно, да Мађејовски није био присталица Хегелове филозофије историје.

Истакнувши народни дух, као извор права, историјска школа није испитивала, да ли постоји веза између духовних култура разних народа. Због тога се у историјској школи из-

учавala историја права само појединих народа. Тек Хегелова филозофија пробила је ову националну затвореност, сматрала националне духове (Volksgeister), као разнолике манифестације светског духа (Weltgeist), и изvela развитак права на широко поприште светске историје. Маџејовски, ма да се посветио тражењу словенског духа, није ипак свој рад ограничавао на национални, нити чак на племенски задатак, него га је увек везивао за општу историју. У почетку свога дела Маџејовски је изразио наду, да ће својим радом учинити неку услугу не само сродницима свога племена, него и странцима, јер мисли, да ће историја словенских права помоћи бољем објашњењу средњовековне историје (I, § 1, с. 2). На крају свога дела Маџејовски га карактерише овим речима: „Задатак је мој био, да схватим право Словена као једну издвојену манифестацију духовног рада човечанства... да га представим као велики чинилац народне цивилизације у вези с интелектуалним животом свију народа, с њиховом општом судбом“, — (VI, с. III). Без сумње с гледишта светске историје Маџејовски је сматрао свој рад као допуну Гансовога дела. Пажња према универсализму није дошла од историјске школе, него се подудара с Хегеловом филозофијом историје. На тај начин већ други пут примећујемо, да је Маџејовски комбиновао погледе историјске школе с погледима филозофског идеализма, и то Хегеловога система. Што се тиче нарочите светске перспективе, према којој је Маџејовски претресао историју словенских права, морамо забележити, да је он ову перспективу узео од Хердера, на кога се позива на првој страни свога дела, указујући да је дотично место Хердера о улози Словена у светској историји преведено на пољски језик од Раковецког у његовој расправи о Руској Правди (I, § 1, с. 1).

Пошто је споменут Хердер, чији је утицај одавно и непрестано одушевљавао за рад на изучавању Словенства, наравно настаје питање о односу Маџејовског према његовим претходницима у нарочитој области словенске историје и словенског права.

У прилогу к свакој свесци свога дела Маџејовски наводи списак извора из дотичне стручне књижевности, непосредне и помоћне, којима се је користио. Осим тога у тексту и у прилозима нарочито указује на оне писце и она дела, који су за њега највише вредели и на њега утицали. Та властита навођења пишчева објашњавају његово становиште према претходницима. Због тога морамо да се на њима зауставимо.

Прегледавши спољашњу историју Словена, писац бележи да се је у овоме прегледу ослањао на истраживања, која су у области пољске, литавске, пруске, угарске и руске историје пружили Лелевељ, Палацки, Мајлат, Карамзин (I, § 85, 86)

Што се тиче непосредног и већег утицаја у основним погледима на историју словенских права, то такав утицај Маџејовски признаје од стране историка пољског права Јана Викентија Бандтке (J. W. Bandtkie), и пољског историка Лелевеља (I, § 351, с. 358—359; § 489, с. 490—491). Бандтке је за Маџејовског био руковођа у струци тумачења правних споменика (I, § 489, с. 491). Лелевељ је обелоданио начелну погрешку немачке теорије у словенској историографији, која је словенске правне и друштвене установе изводила из германских извора. Зaslуге Лелевеља за историју права, у појединости пољског и у опште словенског, Маџејовски упоређује са задругама Гибона за римску историју (I, § 356, с. 368).

Познате нам претече у изучавању друштвеног и правног живота давног Словенства, — Мајејовског, Хоџаковског и Суровецког, — Маџејовски никако не спомиње ни у тексту свога дела, ни у списку књижевних извора.* Што се тиче Раковецког, који је у ствари био први истраживач историје словенских права, Маџејовски га цитира само, кад говори о Руској Правди. При томе карактерише сав његов рад овим речима: „Што је Карамзин скупио, то је Раковецки изложио на пољском језику, и, колико је могао, старао се да упореди право Руске Правде с правом осталих Словена“ (I, § 275, с. 282). Све, што је Раковецки урадио, да сузбије норманску теорију, трасира пут, одреди прави задатак и укаже правилну методу за изучавање словенског права, најзад сам факат, да је Раковецки дао први прави опит истраживања из историје словенских права, све је то остало без признања од стране Маџејовског. Шта више, када Маџејовски говори, да је дошло време за скупљање давних правних споменика свију Словена у један зборник, — *Corpus iuris slovenici* (I, § 485, с. 496), и тада не спомиње, да је пре њега истакао ту потребу Раковецки.

Маџејовски је имао и подржавао везе с представницима словенског романтизма у Чешкој, особено са Ханком, много се користио Љубушним Судом, као извором (на пр. I, § 57, с. 56; § 369, с. 384; § 124, с. 123; II, § 65, с. 83; § 136, с. 166; III, § 170, с. 186)) и нарочито га бранио од оптуживања, да је фалсификат. (III, §§ 283—288, с. 336—340; § 326, с. 400). Маџејовски зна и цитира Шафарика, али се понаша према њему врло уздржљиво. Поводом прве Шафарикове расправе о пореклу Словена (*Ueber der Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki von Paul Josef Schaffarik*, 1828)

*) Нарочито изузетак чини Суровецки, јер га Маџејовски спомиње. Али при томе Маџејовски се позива не на његове опште расправе о Словенству, него на његово специјално истраживање о узроцима опадања пољских градова (IV, § 241, с. 332).

Маћејовски изражава наду, да ће та расправа у прерађеном облику показати праве изворе и узроке словенске цивилизације и да ће попуњити дотичне радове страних истраживача (I, § 474, с. 483). Што се тиче основног Шафариковог дела о словенским старинама, Маћејовски га наводи у списку књижевности али без икакве оцене (I, с. 696). Таква се уздржљивост објашњава тиме, што се Шафарик није подударао у погледима са Маћејовским односно најдавніјег Словенства и што се критичко Шафариково становиште према питању о саставу и распрострањању старинског Словенства није Маћејовском допадало. Сличан је однос Маћејовског према Јиречеку. Он га хвали за то, што базира своја специјална истраживања непосредно на изворима и што их добро познаје (I, § 257, с. 268; III, с. 428). Али синтетичким Јиречековим делом, није се Маћејовски, као што треба користио, јер вели да је од овог дела имао само ту корист, што је отуда могао узимати изворске цитате (V, с. 787).^{*)}

Као што се из горе наведеног види, Маћејовски не признаје, чак и игнорише многе своје претходнике, и сматра своје погледе као потпуно самосталне и самоникле. Заиста теорија Маћејовског о најмирнијем простирању Словена по Европи и о словенизму Свева и германских правних споменика, та теорија са којом ћемо се доле упознати, потпуно је оригинална. Због тога је Маћејовски игнорисао Шафарика и Јиречека, који су друкчије замишљали састав словенског племена, његовога расељавања и границе његовога културног рада и утицаја. Маћејовски није хтео да се да убедити доказима Шафарика и Јиречека и у ствари није од њихових погледа ништа прихватио. Али није тако било са другим правим претходницима, које је Маћејовски прећутао, као што је Суровецки или које је игнорисао, као што је Раковецки. Погледи Маћејовског на самосталност словенског културног типа, на задатке и методу историје словенског права, које ћемо доле прегледати, нису самоникли, већ су понављање и настављање истих погледа Суровецкога и Раковецкога, као што ћемо на дотичним местима видети.

За задатак свога рада Маћејовски је поставио, стварање једне опште слике историје словенског права, „Пошто“, вели Маћејовски, „све, што се до сада писало о правима појединих словенских народа, није, као што мени изгледа, давало

^{*)} У првој свесци свога дела, која је изашла на свет 1856 г., т. ј. пре Јиречековога дела, Маћејовски говори, да се своје изучавање историје чешког права ослања на радове Палацког, који се јављају као јединствени књижевни извор за ову историју, докле год се не појави ма који правник, који ће се нарочито примати историје чешког права. У петој свесци, која је изашла на свет 1865 г., т. ј. после Јиречековога дела, Маћејовски ипак није признао Јиречека за оног историка — правника, кога је очекивао.

тачну представу о општем праву Словена, то сам решио, да изнесем његову слику, макар само да задовољим своју личну радозналост, и да је оставим оцени znalца“ (I, § 37, с. 39).

Израђена према овом задатку историја словенског права може да послужи неколиким циљевима. Познавање историје словенских права помаже самопознавању Словена (I, с. III), развину њихове племенске самосвести, и сазнању њихове узајамне културне и духовне везе (I, § 40, с. 41—42). Племенска историја словенских права неопходно је потребна за историју права појединих словенских народа, јер тек с племенског гледишта могу да се испоље домаћи и туђи елементи у сваком поједином словенском праву и да добију праву оцену (I, § 3, с. 3). Осим теоријске има за историју словенских права и практичке сврхе. Маћејовски изрично говори, да је циљ његовога дела двојни: историјски и практички (V, § 424, с. 734). С практичког гледишта историја словенских права мора и може да покаже, шта је из прошлости мудро и погодно за садашње време (I, § 7, с. 11—12; II, с. II—III; V, с. XIII—XIV).

У појединости писац показује да историја словенских општина (земство) има велике вредности за садашњост и сматра као могућно па чак и као неопходно потребно, да Словени успоставе исконску општинску самоуправу, која је свуда код њих трајала до најновијег доба и која и сада још постоји код Руса и Срба (IV, § 87, с. 104—105). Практичку важност историје словенских права Маћејовски истиче највише поводом кодификације, коју су тридесетих и четрдесетих година вршили Руси и Срби (V, § 425, с. 734).^{*)} Наведени теоријски и практички циљеви обухватају само словенски свет. Али Маћејовски се није затворио у међе Словенства и тежио је као што знамо, да његово дело послужи и општој светској историји.

Задатак, који је Маћејовски себи поставио, и то да покаже словенско право у једној слици, приморава га да усредреди своје дело на основним начелима словенског права и да иде мимо подробности. Маћејовски сам изјављује, да га занимају не подробности него целина словенског права (I, § 173, с. 159), цео организам права словенских народа (I, § 486, с. 497). У овој целини Маћејовски, као што сам вели, има да пронађе и схвати дух словенског права (I, с. III; § 39, с. 41). гледајући увек целу слику и пазаћи само на оне подробности, па и ситнице, које су од важности за објашњење целине (I, § 8, с. 12). Према таквом задатку Маћејовски у своме делу није могао да исцрпи фактичку страну опширног предмета,

^{*)} При томе Маћејовски хвали Русију за то, што је базирала своју кодификацију на историјском праву (I, § 7, с. 11).

него је само пружио низ мисли, које тек треба да се развију и да се подробно претресу у специалним расправама (I, § 9, с. 13; V § 295, с. 518—519). Маџејовски категорички изјављује, да не пише старине (antiquitates), од којих се марљиво ограђује у своме делу (II, § 16, с. 23; упореди с I, § 352, с. 360), него да истражује начела словенског права историјски и, у колико се то може, да их расправља филозофски (I, § 39, с. 41).

Примајући се истраживања историје словенских права, Маџејовски се, као и његов претходник Раковецки сукобио с познатом нам већ норманском или у опште германском теоријом. Као и Раковецки, и Маџејовски је ту теорију одбацио, али је то учинио на један сасвим оригинални начин, који представља његову властиту особеност и сачињава неку нову ултра-словенску теорију, праву антитезу норманске теорије. Потребно је да ту теорију Маџејовскога нарочито прегледамо. У критици норманске теорије Маџејовски полази од оног облика, у коме се ова теорија јавила у пољској историографији, — на име код првог пољског историка — Адама Нарушевића. Нарушевић је почео свој научни рад 1772 г. преводом на пољски језик Тацитових дела. 1780 г. и потоњих година Нарушевић је истраживао и издавао историју пољскога народа. Тацитову Германију Нарушевић је сматрао, као извор, који „садржи многе трагове пољске старине“. Тим својим тврђењем Нарушевић је, вели Маџејовски, претом указао на Немачку и саветовао, да се онде тражи почетак пољског права (I, § 353, с. 362). За тим Нарушевићевим упутством пошли су потоњи истраживачи и између њих нарочито историци права, као Чацки и И. С. Бандке (I, § 352, с. 362—363; § 356, с. 368). Против Нарушевићеве германске теорије устао је Лелевељ и у својој историји средњовековне Пољске доказивао, да друштвене и правне установе Пољака нису прихваћене од Немаца, него да су постале самостално, као што смо то већ горе забележили. Маџејовски је високо ценио споменути рад Лелевеља (I, § 356, с. 368), па ипак се није задовољио његовим одговором на германску теорију и почео је самостално оповргавати.

Као Нарушевић, тако се и Маџејовски зауставио на Тациту, на име на томе, што је описано од Тацита друштвено и правно уређење Германије слично друштвеном и правном уређењу давних Пољака и у опште Словена. Нарушевић је из те сличности извео, да су Словени начела свога права прихватили од Немаца. Маџејовски је дошао до сасвим противног закључка, а то је, да су у Тацитовој Германији постојали Словени. Услед тога Маџејовски говори, да у питању о Тацитовој Германији Нарушевић је добро почео, али из факта који је опазио и истакао, није извео правилне закључке. Поправљујући

Нарушевића, Маџејовски указује на то, да су у Тацитовој Германији живели Сведи (Шваби), и тврди, да Сведи нису били Немци, Тевтони, него мешавина између Тевтона и Словена (I, §§ 508—520, с. 513—526). На тај је начин Маџејовски развио своју самосталну теорију, коју сам назива теоријом свевизима (I, § 19 с. 30).

С гледишта своје теорије Маџејовски је цело становиштво Тацитове Германије сматрао као Сведе, т. ј. као мешавину између Тевтона и Словена, па због тога је тврдио, да се је словенски језик разлегао на обема обалама Рајне (I, § 90, с. 91). Податке Цезаре и Тацита о Германима—Сведима Маџејовски је држао за праве изворе о најдавијим Словенима (I, §§ 368—375, с. 383—394; §§ 379—384, с. 397—404; §§ 552—556, с. 555—560) и упоређивао их је с Љубушиним Судом (I, § 369, с. 384; § 438, с. 444—445). Признање свевизма и следствено словенизма у давној Германији доводи Маџејовског до тврђења, да је словенско право било *ius commune* за целу Германију, да је оно затим обамрло код Немаца и најзад се пренело на Дунав, Варту, Вислу, Дњепр, Волхов (I, § 174, с. 160). Ако је словенско право било *ius commune* давне Германије, онда у њеним правним споменицима мора да се садржи словенско право. Маџејовски заузима баш ово становиште и држи све германске законике за посредне изворе словенског права. Он претреса *Sachsenspiegel* (I, §§ 177—179), *Schwabenspiegel* (I, §§ 180—182), т. з. варварске законе, — *lex Salica* (I, §§ 391—403), *lex Bajuvariorum* (I, §§ 404—408), *lex Thuringorum* (I, §§ 409—415), *lex Frisionum* (I, §§ 416—422), и свуда у њима налази праве елементе словенског права. Шта више Маџејовски одређује германско право као словенско, спојено са немачким (I, § 65, с. 56). Услед тога на основу германских правних извора, уједно и на основу Цезара и Тацита Маџејовски црта почетке и најдавије стање друштвеног и правног уређења код Словена (I, § 424, с. 442).

Према теорији свевизма Маџејовски није ни имао потребе да се нарочито зауставља на норманској теорији у историји руског права. Он се задовољава само општим сужењем о духу Руске Правде. Овај дух, по мишљењу Маџејовског, само с поља изгледа као туђ, а унутра је самоникли словенски (I, § 274, с. 281). Због тога је Маџејовски осудио оне истраживаче, који су почетак руског права изводили из Скандинавије, а нису га тражили у Словенству (I, § 275, с. 282). Ма да се „свевизам“ није могао распрострајети и на Скандинавију, ипак и у скандинавским правима је Маџејовски налазио нешто за словенско право (I, § 128, с. 127), а у праву Јитланда, које је било норманског порекла, Маџејовски је видео рођено словенско право, само у неколико помрачено норманским утицајем (III, § 297, с. 348). Пошто је позивање

на Литландски законик и његову сличност с Руском Правдом било један од поглавитих доказа у корист норманизма руског права, то дакле видимо, да је Маћејевски са својим свевизмом лако одбацио норманску теорију, као једну манифестацију опште германске теорије.

„Свевизам“ Маћејевског није доказан и остаје једна фантастична хипотеза. Словенски живаљ код Свева и осталих Германа признаје Маћејевски због тога, што су друштвене и правне установе Свева и Германа сличне друштвеним и правним установама Словена (I, § 361, с. 373—374). У горе забележеном претресу варварских законика и потоњих средње-вековних германских правних споменика, Маћејевски увек упоређује одредбе ових извора, са словенским правним споменицима и на основу сличности закључује да германски споменици садрже словенско право (I, § 55, с. 56). Дакле видимо да се је Маћејевски користио упоређивањем у истом облику, у коме га је употребљавала норманска теорија. Представници норманске теорије су упоређивали словенске правне споменике са норманским и у опште германским споменицима, сваку сличност тумачили у корист германске оригиналности и услед тога налазили су у словенским споменицима германско право. Маћејевски је поступао исто тако, само обротно јер је свуда претпостављао словенску оригиналност и услед тога је налазио у германским споменицима словенско право. Очигледно је, да таква употреба упоредне методе није правилна и доводи до произвољних закључака. Норманска је теорија изводила, да је словенско право постало од германског корена; Маћејевски је дошао до тога, да је сматрао словенско право као *ius commune* давне Германије, и налазио словене на обема обалама Рајне. „Свевизам“ је откривао за фантазију широки простор, и подсећа на Коларову хипотезу о словенској Старо-Италији. Истина Маћејевски се према дотичном раду Коларовом односи критички, али не негира мисао да се словенско право тражи и у давном римском, само говори, да би за то требало једно темелније истраживање него Коларово (I, § 128, с. 129).

Овде је место, да се сетимо Раковецког, како је он систематски оповргавао норманску теорију, како је дубоко схватао упоредну методу и узроке сличности између права разних народа. Ако упоредимо те погледе Раковецког с дотичним погледима Маћејевског, морамо забележити, да је Маћејевски искористио упоредну методу на такав начин, који показује не напредак, него назадак у научној методологији.

У корист Маћејевској може се навести, да и он каткад изјављује дубље мисли о сличности правних одредаба и установа код разних народа. Поводом неке сличности између правних појмова првобитних Грка и Римљана с једне стране

и Словена с друге стране Маћејевски тврди да ова сличност доказује, да су, како језик, тако и правни појмови најпре подједнаки код свију народа и тек се доцније развијају посебно и добијају различне облике (I, § 128, с. 128). Ову мисао Маћејевски примењује једанпут и на Руску Правду и отуда изводи, да су исти правни појмови некад везивали Нормане и Словене ближе, него што ми мислимо. Пошто се досада примењује извор ових појмова на Кавказу, то нам ово, вели Маћејевски, показује време, када и због којих је узрока горе наведено зближење могло да се догоди (I, § 277, с. 285). Позив на Кавказ, преко кога се је вршио покрет народа из Азије у Европу, показује, да Маћејевски изводи везу и сличност између норманског и словенског права из њихове заједничке азијатске постојбине. По мишљењу Маћејевског, право наше културе постало у Китају и источној Индији, отуда се пренело у Европу преко Кавказа и преко крајева на Дунаву (III, с. III). Из Азије су Немци и Словени понели подједнака начела права и тек доцније су од њих развили разне личне посебне системе (I, § 29, с. 33). Маћејевски претпоставља да су народи, од којих су се доцније образовали Словени, изашли из Индије на много векова раније него Немци, и да су се за то време, под утицајем високо културних европских народа, развила она начела словенског права, према којима се оно разликује од немачког и у којима га и превазилази (I, § 476, с. 486—487; упореди I, § 181, с. 174 и § 417, с. 135; II, § 70, с. 91—92). Подовом специјалног питања о обавезама Маћејевски је приметио да се извесни правни појмови срећају у праву сваког народа, који се налази на извесном ступњу културног развитка (III, § 81, с. 91).*) Да забележимо и ово дубље схватање узрока сличности између правних установа. Морамо ипак казати, да оно долази код Маћејевског само као изузетак, јер се Маћејевски уопште држи у томе питању елементарног погледа, према коме сматра сваку сличност са словенским правом као доказ словенског порекла дотичних правних установа (I, § 56, с. 56).

Сузбивши германску теорију и помоћу „свевизма“ заштитивши оригиналност и самосталност словенског права, Маћејевски тежи да одреди властити дух словенског права. Дух права, вели Маћејевски, није ништа друго, до идеја правде, која се спојена с карактером народа, ослања на тај карактер и одликује га од осталих народа (I, § 153, с. 144). Према таквом сватању духа права, пут за његово одређивање мора да буде овакав. Прво треба да се покаже

*) Последње тврђење значи, да је Маћејевски држао за узрок сличности између права разних народа подједнаке потребе, које изазивају подједнаке последице независно од порекла од тих народа.

карактер народа, друго — да се пронађе идеја правде својствена народу; и тада се из сагласности између народног карактера и народне идеје правде обелодањује дух права дотичног народа. Маћејовски се стара да иде овим путем.

Одређивање карактера једног народа и својствене му идеје правде може да се добије само помоћу упоређивања једног датог народа са свима осталим народима, који су приступачни за истраживање. Такво одређивање следствено је могућно тек, кад буде свршено изучавање историје дотичног народа, и само на пољу опште историје права. Маћејовски поступа друкчије. Он пружа одређивање словенског карактера, словенске идеје правде и духа словенског права не у завршетку него у почетку свога рада; не добива ово одређивање а posteriori, него га истиче а priori, као премису за историјско изучавање. Што се тиче упоређивања са осталим народима, Маћејовски ограничава круг упоређивања само на Немце.

Разлози за такво ограничавање као што изгледа ови су. Право европске културе је, према мишљењу Маћејовског, донесено из Азије, и манифестовало се у ново време најпре у Германији (III, § 324, с. 398—399). Ма да се је Маћејовски пре свога рада на историји словенског права, стручно бавио историјом римског права (I, с. I; и 587) и већ у делу из историје словенских права признавао је римско право за један од извора потоње западно-европске културе (I, с. II), ипак више не пази на улогу класичног доба и полази тек од Германије, као од почетка европске културе. Према познатој нам теорији „свевизма“, Германија представља собом мешавину Немаца и Словена с преовлађивањем Словена у правној култури, јер словенско право је Маћејовски признао за *ius commune* Германије. Сва се питања културе Европе састоје из немачког и словенског живља, који су се у току времена одвојили. Услед тога Маћејовски ограничава одређивање особина словенског елемента упоређивањем само с немачким. „Немачко и словенско право“, вели Маћејовски, „представљају две оштре противности. У колико се прво одликовало строгошћу, шта више бешчовечношћу, у толико је друго било унапред одређено да поправи његове недостатке, да накнади све, што је прво човечанству нашкодило; ма да се често догађало, да се је словенско право, поправљајући немачко, само кварило“ (I, § 29, с. 32).

Пошто је сва европска култура само резултат дејства двају елемената — немачког и словенског, Маћејовски одређује словенски карактер и словенску идеју правде само с обзиром на немачки карактер и немачку идеју правде.

Словенски се карактер, по мишљењу Маћејовског, базира на осећају, немачки на разуму (I, § 101, с. 104). Немачки се

карактер потпуно развио и јавља се исти и у домаћем, и у јавном животу. Словенски карактер није се потпуно развио и манифестује се друкчије у домаћем, него у јавном животу (I, § 101, с. 104—105). Словен у своме срцу негује љубав к Богу и к ближњему, слободно је развија и у домаћем је животу проширио ту љубав на цело човечанство, увек напредујући у моралу. Напротив у јавном животу Словен се показао саможив, мада мање према туђину, него према својима. Немац је увек био саможив, и у домаћем и у јавном животу, само је прикривао своју саможивост спољашњим обликом љубави (I, § 101, с. 105).

За одређивање словенске идеје правде Маћејовски употребљава филолошку анализу исконских словенских речи, — „право“ и „правда“. „Филолози“, вели Маћејовски, „тражећи корен ових речи, налазе, да су Словени увек изражавали овим речима оно, што се сматрало од самог Бога урезано у срце већ приобитног човека, оно што мора да се призна за свето и неприкосновено и да се потпуно изврши, оно што се има да сматра као почетак и крај страха Божјег“ (I, § 115, с. 115). Тако схваћено словенско „право“ је имало другојачији циљ, него немачко *Recht*. Задатак је нашег словенског права био увек у томе, да убеди парничаре да су дужни да се правном решењу покоре. Немачко је право имало за циљ да судија формално изврши освету над кривцем, да се парничари поплаше и да се на тај начин предупреди даља повреда права (V, § 16, с. 24). Кратко се може казати, да је словенско право, по мишљењу Маћејовског, тежило за стварном материјалном, унутрашњом правдом, а немачко — за формалном, спољашњом правдом,

Одредивши словенски народни карактер и словенску идеју правде, Маћејовски према горе трасираном плану одређује најзад дух словенског права. Он карактерише тај дух, као савршену правичност која мора да буде према свима људима једнака (I, § 155, с. 145—146). Али ово начело правичности једнаке за све није могло, вели Маћејовски, да се оствари потпуно и свуда у једнакој мери. Услед тога словенско право, основано уопште на правичности развило се у разним приликама у два правца: народни и племињски (*ludowy i szlachecki kierunek*, — I, § 155, с. 146). Најмање је племињско било руско право, а српско право било је пола-народно, пола-племињско (I, § 156, с. 146). У племињском правцу су се развијала чешко право, пољско право и право угарских Словена (I, § 157, с. 146—147).

Као што видимо, оно, што нам Маћејовски пружа као дух словенског права исто је оно што је говорио о словенској идеји правде. У нарочитој карактеристици духа словен-

ског права сретемо само онај додатак, да Маћејовски разликује два правца, у којима се начело словенског права развило код појединих словенских народа. Тај додатак не додаје ништа за одређивање духа словенског права, јер он говори не о садржају основних начела словенског права, него о њиховом остваривању у различним приликама, у којима су живели поједини словенски народи. Једни су проширили идеју правде и својствене јој једнакости на цео народ, други су само могли да развију правду и једнакост у ужем кругу племства. И прво и друго је зависило од спољашних прилика, али је и у првом, и у другом случају дејствовала једна иста словенска идеја правде. Тако мисли Маћејовски. Услед тога налазимо, да је његово разликовање између идеје правде и духа права сувишно, јер дух права извесног народа није ништа друго, до идеја права (правде), која живи у народу и остварује се у његовој историји.

Као особити дух словенског права Маћејовски је сматрао његову тежњу за стварном, унутрашњом правдом и противстављао га немачком праву, које тежи за формалном, спољашњом правдом. Такву разлику између духа словенског и немачког права Маћејовски изводи из разлике у народном карактеру Словена и Немаца. Словенски карактер је, по мишљењу Маћејовског сентименталан, немачки — расудљив, рационалистички. Сентиментални Словен је више алтруистичан, расудљиви Немац више егоистичан. Према томе Словен тежи за стварном, унутрашњом правдом, Немац — за формалном, спољашњом правдом.

Горе смо већ забележили, и да сада то поновимо, да Маћејовски не добија своје одређивање словенског народног карактера, словенске идеје правде и духа словенског права путем претходног изучавања, а *posteriori*, него а *priori*, као премисути полазну тачку за даље истраживање. Дакле све разлагање Маћејовског о нарочитој особености словенског права једна је априорна, метафизичка идеја. Словенска тежња за унутрашњом, свршеном правдом није ништа више, до романтичка идеализација свога племена. Филолошка анализа речи: „право“ и „правда“, на коју се Маћејовски позива, није права научна анализа, него једно самовољно тумачење.

Мада Маћејовски идеализира дух словенског права, ипак морамо напоменути, да његова идеализација не долази до крајности. Он не тврди, да је словенско право већ остварило унутрашњу правду, него само признаје, да оно тежи унутрашњој правди. Ова правда није у словенском праву постигнута и не може се сматрати као његова емпиричка тековина. Она је само циљ, коме словенско право тежи, регулативна идеја, која покреће и упућује његов развитак и због

† *државствено*

тога открива његов историјски смисао (I, § 486, с. 497). Маћејовски добро разуме и зна, да је емпиричко словенско право често противречно своме циљу, регулативној идеји свога развитака, али мисли, да, не гледећи на све те противречности, његов развитак ипак се креће, ма да и неправом линијом, у правцу дотичне регулативне идеје (V, § 17, с. 25—26). Остваривање ове регулативне идеје обухвата не само прошлост, него и будућност словенске историје. Маћејовски сматра словенску историју, као незавршену, јер Словени нису досада манифестовали све што се у њиховом духу таји.

Маћејовски налази између Словена и Немаца разлику у томе, што се је немачки карактер развио потпуно, а развитак словенског карактера још није завршен (I, § 100, с. 103—104; § 101, с. 104—105). Маћејовски мисли, да је словенски карактер већ преживео детињство и да се налази у зрелој младости; брзо, нада се Маћејовски, доћи ће за Словене узраст мушкоће; на тај начин теже Словене сврси, која им је Богом опредељена (I, § 104, с. 106). Питање о будућности Словена узнемирава Маћејовског, јер словенски карактер није потпуно развијен и, шта више, није једиолик у домаћем и у јавном животу. Ипак Маћејовски налази утеху у податцима словенске прошлости. У словенској историји има много нереда, али увек је нека невидљива сила чувала Словене, и на тај су се начин Словени одржали чак и противно здравом смислу (I, § 110, с. 111—112). Дакле видимо, да Маћејовски признаје у словенској историји важност ирационалног елемента. Вера у овај ирационални елемент се подудара с горе наведеним романтизмом у историјским погледима Маћејовског.

Учењем о особитом духу словенског права Маћејовски је показао његову самосталност, ову је самосталност сматрао најпре и поглавито као самосталност према немачком праву. Признавајући самосталност словенског права према немачком, Маћејовски није негирао утицај немачког права на словенско, шта више обратио је на тај утицај нарочиту пажњу.

Утицај је немачког права на словенски био, вели Маћејовски, тројаки. Први се сакрива у дубокој старини, узајаман је и манифестује се у најдањијим законцима како словенским, тако и германским. Други почиње од IX века и простире се до XIV столећа. У то време Словени су сами прихватили правне установе од Немаца, који су се насељавали у словенске крајеве и добијали дозволу да сами собом управљају и суде по своме рођеном праву. Трећи пут је немачко право утицало на словенско у XVIII и XIX веку, кад су га уводили у словенске земље немачки владоци (I, § 30, с. 34).

Пошто је Маћејовски довео своје дело до XVIII столећа, показују се у њему само два прва доба немачког утицаја на словенско право.

У најдавніје доба (до IX столећа) утицај између немачког и словенског права био је као што говори сам Маћејевски, узајаман. Таква карактеристика овог утицаја полази од познате нам теорије свевизма. Пошто су Свеви били нека мешавина Германаца и Словена и пошто је словенско право било *ius commune* за Германију, то се само по себи разуме, да се односно најдавніјег доба пре IX века може говодити само о узајамном утицају између немачког и словенског права. При томе Маћејевски очевидно мисли, да се превага налазила на страни словенског права. На једном месту свога дела он управо вели: свевизам, који сам опазио у давној Германији не дозвољава, да се извор потоњег словенског права тражи у немачком: напротив, свевизам нас убеђује, да је у ствари било обратило, и то да су Немци себи присвојили много словенских обичаја и да се њима неправедно поносе пред светом, као својиним (V, § 19, с. 30).

Као једнострано, јачи и више одређени представља се немачки утицај на словенско право у друго доба, т. ј. од IX до XIV столећа. Као што смо горе забезили, немачки је утицај био изазван тиме, што су Словени сами драговољно прихватили немачко право за уређење својих градова па чак и села. Познато је, да су то учинили Чеси и Пољаци. Овај утицај немачког права Маћејевски сматра као врло јак. Пошто су се градске и сеоске општине управљале и судиле према немачком праву, дакле, вели Маћејевски, пољско и чешко право у толико су се помешали с немачким, да је за истраживача врло тешко да одреди, шта је у пољским и чешким правима дотичног доба управо словенско и шта туђе. (I, § 2, с. 2). Последњи навод мора ипак да се ублажи с обзиром на даље податке који сам Маћејевски пружа.

Немачко право, које су западни Словени увели код себе за градско и сеоско уређење, било је магдебуршко (из саксонског града Магдебурга) и либечко (из Либеча). Последње рецепирали су Полапски Словени и делимично Пољаци. У опште пак Пољаци и Чеси су прихватили магдебуршко право, а Пољаци су заједно с њиме рецепирали и цело саксонско право *Sachsenspiegel*'a (I, § 133, с. 133; § 134, с. 134; § 136, с. 136; § 144, с. 144—137, — погрешка у броју страна). О магдебуршком праву сам Маћејевски вели, да је оно једнако одговарало како духу немачког, тако и духу словенског народа (I, § 135, с. 135). Што се тиче *Sachsenspiegel*'a, којим су Пољаци допуњавали магдебуршко право (изложено у *Weichbild*'у), то већ знамо из горе наведеног, да је Маћејевски сматрао *Sachsenspiegel*, као посредни извор словенског права, јер је оно, по његовом мишљењу обухватало и немачко и словенско право (I, § 177, с. 171). На једном даљем месту свога дела Маћејевски назива немачко право, које су Западни Словени

прихватили за своје градско и сеоско уређење, свевско-германским (III, § 13, с. 14). Према пишчевој теорији „свевизма“ тај назив значи да Маћејевски признаје у прихваћеном немачком праву словенски живаљ. Овај је живаљ проузроковао, да је рецепирано право било Словенима мило (III, § 13, с. 14). Осим тога Маћејевски бележи, да се рецепирано немачко право значајно пословенило (I, § 133, с. 134; § 223, с. 219—220; III, § 13, с. 14). Имајући ово на уму, морамо забележити да се ови податци не подударају с горе наведеним пишчевим мишљењем, према коме су се пољско и чешко право толико помешали с немачким, да је за истраживача врло тешко да одреди, шта је у пољским и чешким правима управо словенско и шта туђе. Мислимо, да Маћејевски самом себи противуречи.

Видели смо, да Маћејевски карактерише другу фазу немачког утицаја на словенско право, коју сад претресамо, као рецепцију немачког права за уређење градова и села код Западних Словена. Морамо додати, да за ову фазу, која се почиње у IX столећу и траје до XIV столећа, налазимо у делу Маћејевског још друге манифестације немачког утицаја на словенско право. Пре него се позабавимо тим манифестацијама, треба да објаснимо, шта Маћејевски разуме под немачким правом. Ма да то и такво објашњење изгледа чудновато, ипак је неопходно због пишчеве теорије „свевизма“.

Према теорији „свевизма“ словенско је право било *ius commune* Германије, које се огледало у давним споменицима германског права. Сад настаје питање, на који се је начин од тога општег права одвојило немачко право. Маћејевски мисли, да су то учинили нормански освајачи. Норманска су начела притиснула германски живаљ и начинила од германског права немачко право (I, § 479, с. 489). Без сумње наведено објашњење није разговетно, нити се слаже с историјским фактима. Па ипак представља собом један одговор на питање о постанку немачког права, које Маћејевски сматра као антитезу словенског права.

Пошто је Маћејевски тако истакао важност норманског елемента, могло би се надати, да ће он нарочито и подробно претресати нормански утицај на словенско право у Русији, куда су Варјазии дошли у IX столећу, следствено у време, које према Маћејевском спада у друго доба немачког утицаја на словенско право. Ипак таква се нада не потврђује. Маћејевски говори о норманском утицају на руско право мало и готово узгред. Он признаје овај утицај у Руској Правди (I, § 268, с. 276) и налази норманска начела у томе, да се у кривичном праву Руске Правде повећале сталешке разлике између слободних људи, зависних људи и робова

(II, § 122, с. 151; III, § 122, с. 132). Ма да Маћејовски говори о норманском утицају на руско право врло кратко, ипак сматра овај утицај као трајан, јер га спомиње, чак и у доба Московске Државе због његовог штетног дејства на положај сељака (IV, § 203, с. 267).

Немачком утицају приписује Маћејовски једну важну промену у исконском уређењу Словена, наиме то, што се словенска сељачка општина потчинила двору повлашћених земљишних поседника и што се словенско народно земство (самоуправа земаља) претворило у самоуправу повлашћених поседника. Овај је процес био проузрокован уливом Саксонаца и Франака на Полапске Словене и преко њих на све Западне Словене (I, § 453, с. 465). Мада Маћејовски говори о Саксонцима и Францима и не спомињући Нормане, ипак треба овде подразумевати дејство норманског елемента, јер, као што већ знамо, немачко се право одвојило од германског тек преко норманског елемента. Маћејовски назива Саксонце наследницима Нормана (IV, § 11, с. 11) и поводом сталешког духа у Sachsenpiegel'у говори да су у овај законик продрла норманска начела (III, § 122, с. 132). Под норманским начелима Маћејовски разуме тежњу за сталешким уређењем друштва. Пошто се та тежња највише манифестовала у феудализму, Маћејовски нарочито пази на утицај немачког феудализма на словенско право (II, § 148, с. 178). Немачки феудализам није могао да се код Словена потпуно утврди (II, § 151, с. 180). Његов се утицај састојао само у томе, што је изазвао код Словена сталешку диференциацију друштва. У томе смислу Маћејовски говори, да се под немачким утицајем развила подела словенског друштва на класе и да се класа повлашћених земљишних поседника приближила немачком племству (I, § 107, с. 109; § 454, с. 465).

Поводом горе наведеног морамо споменути, да је почетак друштвене неједнакости по мишљењу Маћејовског постао у Азији, у кастинском уређењу Индије. Одатле су Немци и Словени донели начела овог уређења у Европу. Немци су се јавили као освајачи и због тога су одржали поделу друштва на класе. Словени су потпали под туђу власт Трачана, Скита и др. и због тога су морали да забораве не само кастинско уређење, него и друштвену неједнакост (I, § 181, с. 174; § 417, с. 435; § 476, с. 487). Друштвена неједнакост развила се код Словена тек доцније под потоњим немачким утицајем.

Поред утицаја немачкога права на словенско Маћејовски признаје и обратни утицај словенског права на немачко. Словенски утицај на немачко право манифестовао се поглавито пре IX столећа. Као што смо горе навели, Маћејовски карактерише ово време као доба узајамног утицаја између словен-

ског и немачког права. У ово доба, по мишљењу Маћејовског Немци су себи присвојили много словенских обичаја, којима се као својином неправедно поносе пред светом. Што се тиче словенског утицаја на немачко право у потоње време, Маћејовски га не показује, само један пут говори о рђавом дејству словенског карактера на карактер Саксонаца. Саксонци побунили се против католичке цркве, и уведени протестантизам, цепали су јединство немачке царевине, и упали у исту погрешку, у коју и Словени. Они су вели Маћејовски, изопачили свој карактер, јер су се заразили словенским пороцима и нису примили словенске врлине (I, § 111, с. 112—113). Мислимо, да Маћејовски овде под словенским пороцима разуме сувишну тежњу за слободом и опозицију према влади, што сам истиче као опаке црте словенског карактера (I, § 102, с. 105; § 106, с. 108). Ипак је чудновато, да на другом месту Маћејовски сматра протестантизам и однос Саксонаца према Словенима сасвим друкчије. Протестантизма се трајно држе, вели Маћејовски, они народи, који су постали од Нормана или се с њима блиско помешали. Саксонци су хтели да протестантизмом утичу на Словене, али то није могло да им пође за руком, јер је ток цивилизације обојих народа био потпуно различит (I, § 475, с. 484).

Осим немачког Маћејовски налази још и друге утицаје на словенско право, и то азијатски, мађарски, татарски, фински, па чак и келтски. Бугари су Словенима донели начела азијатског феудализма, који се затим обукао у одео византијског дворског уређења (II, § 56, с. 73—74). Мађарски утицај може се приметити у разитку права пољске шљахте према сељацима (I, § 73, с. 68—69; § 315, с. 318; IV, § 202, с. 266—267). Татарски утицај, као и нормански, штетно су дејствовали на положај сељака у Московској држави (IX, § 203, с. 267). У састав сељака Московске државе ушли су етнографски елементи татарски и фински, што је знатно снизило морални ниво сеоског становништва (V, § 218, с. 292—293). Као особито штетан за Русе Маћејовски сматра финизам (V, § 20, с. 32). Келтизам Маћејовски проналази у давном Галицији и баш келтизмом објашњава извесну центрифугалну тежњу Галичке Кнежевине према осталој Јужној Русији (I, § 51, с. 51).

Што се тиче канонског и римског права, Маћејовски се не зауставља на њиховом утицају подробно. Он истина признаје велики утицај канонског права и напомиње, да су се православни Словени за своје световно право користили канонским правом источне цркве више, него католички Словени канонским правом западне цркве (I, §§ 146—147, с. 138—140). Али у опште Маћејовски не истражује стварни утицај канонског права на словенско право. Маћејовског занима само оно, што је садржавало особине словенског духа или што се

борило са словенским духом као његова антитеза. Пошто је канонско право у томе погледу неутрално, а према своме пореклу и вредности јавља се као универсално, оно није могло да привуче особиту пажњу Маћејовског. Римско право није вредило код Словени као обавезно. Оно је било познато Западним Словенима Пољацима, Чесима и Угарским Словенима, који су се користили њиме само као научним извором (I, §§ 149—15, 145—144).

На једном месту свога дела Маћејовски наведени однос према римском праву уопштава. Сви народи, вели он, следствено и Словени прихватили су од римског права, као више развијеног, спољашњи облик за изражавање домаћих правних односа и одредаба, навластито у облигационом праву (III, § 81, с. 91). Такав утицај римског права је почео од Винодолског Статута па се доцније проширио на Западне Словене (III, § 99, с. 109).

Треба забележити да Маћејовски не спомиње грчко-римско, или византијско право, мада је оно важило за Јужне и Источне Словене толико, па и више, него римско право за Западне Словене. Каткад Маћејовски говори о византизму, јер га срета код јужних Словена, навластито код Срба, али га сматра само као неки специјални облик азијатске културе (II, § 56, с. 73).

Резимирајући све, што смо нашли код Маћејовског односно туђих утицаја на словенско право, можемо казати да Маћејовски приписује највише значаја немачком утицају, јер сматра немачко право као антитезу словенског права.

Упознавши овако погледе Маћејовског на туђи утицај на словенско право, треба да се вратимо питању о особинама словенског права. Горе смо изложили опште учење Маћејовског о идеји или о духу словенског права. Сада треба да прегледамо, како је овај дух добио свој особити садржај у појединим правним установама.

Туђи су утицаји сачињавали оне спољашње прилике, због којих се дух словенског права мењао. Услед тога, тек упознавши туђе утицаје, можемо да разумемо, како се особине словенског права манифестовале у историји.

Као једну битну особину словенског права, Маћејовски истиче тежњу за сувишном политичком слободом. Та се особина изводи из нарочитог манифестовања словенског карактера у јавном животу, и то из тога, што су Словени према власти непокорни, што су увек у опозицији, што јавно добро искоришћавају у приватну корист и т. п. (I, § 106, с. 108). Као што већ знамо, Маћејовски налази, да словенски карактер није једноврстан и да се у јавном животу манифестује друкчије, него у домаћем, да не чува у јавном животу љубав,

утицај "господина"
утицај "власника"
утицај "поземљника"

које има у домаћем животу, него је квари саможивошћу. Изгледало би, да се горе наведена тежња за сувишном политичком слободом објашњава само нарочитим стањем словенског карактера. Ипак Маћејовски решава ово питање друкчије и сувишну тежњу Словена за политичком слободом па чак и саму разноврсност словенског карактера у домаћем и јавном животу приписује спољашњем дејству немачког утицаја, који се манифестовао од времена, кад је била у VI ст. заснована монархија Франачка (I, § 106, с. 107—108).

Друга битна особина словенског права састоји се, по мишљењу Маћејовског у томе, што словенски дух, који се уопште базира на идеји савршене правде, емпирички се манифестовао у два правца и то — у народном правцу и племићком. Ова су се два правца развила код појединих словенских народа различно. Руско је право било најмање племићко. Српско је право било полу-племићко, полу-народно Пољско право, чешко право и право угарских словена се развило у правом племићком правцу (I, §§ 155—157, с. 146—147). Ово раздвајање словенске идеје правде било је проузроковано као што изјављује Маћејовски, спољашњим приликама. Налазимо опет немачки утицај, и то утицај Саксонаца и Франака, чијим утицајем Маћејовски, као што већ знамо, објашњава претварање првобитне словенске општине у земаљску самоуправу (земство) земљишних поседника и поделу словенског друштва на класе, што је приближило више класе словенског друштва немачком племству (I, § 453, с. 465). Ма да Маћејовски сматра процес рушења првобитне народне општине и одвајање племићког земства као заједнички процес за Словене и Нормане (II, § 600, с. 78—79), ипак између словенског и немачког облика једног истог процеса налази неке разлике.

Прва се разлика састоји у томе, што је свуда код Словена поред племићког земства постојало народно, тачније пучко земство (pstre sto, в. II, § 57, с. 75; § 125, с. 155; § 271, с. 320—321; III, § 111, с. 121). Првобитно се словенско веће претворило у племићки (szlachecki sejm) сајам (II, § 61, с. 80—81), али се поред сајма одржала и пучка већа у целом словенстау осим Србије, где је цар Стефан Душан у своме Законику изрично забранио, да се себри скупљају на сабор (II, § 67, с. 87).

Друга се разлика састоји у томе, што феудализам, ма којег било порекла, немачког, као код Западних Словена, или азијатског, као код Јужних Словена, није могао да се потпуно одомаћи на словенском земљишту (II, § 151, с. 180; II, 656, с. 73). Насупрот немачком феудализму словенско је право развило своју самосталну установу братског васалитета под којим Маћејовски разуме један систем, према коме су

сви племићи служили војну службу непосредно држави, или, као што сам вели, матери-отаџбини, а остајали су међу собом једнака браћа (I, § 151, с. 181). Та се братска једнакост ограничавала само на племство. У односима према простом народу сурови дух немачког феудализма зацарио се потпуно, и племство Западних и Јужних Словена држало је пучанство у таквој потчињености према себи, у каквој само није хтело да буде према монарху (I, § 107, с. 109).

Трећа и последња разлика састоји се у томе, што Словени у своје друштвеном уређењу нису имали средњег staleжа (II, § 85, с. 105; V, с. 793). Морамо ипак да напоменемо да Маћејовски није то своје тврђење развио доследно и разговодно. На једном месту говори, да је редовно племство (шљахта) представљало собом трећи staleж (tiers état) код Словена, јер оно се налазило међу вишим племством (панством) и пучанством (ludem II, § 85, с. 105). Писац не признаје тај трећи staleж за средњи, као што мислимо, због тога, јер је то ипак било племство, а под средњим staleжом обично се разуме буржоазија. На другом месту Маћејовски говори само о редовном племству (шљахти) и пучанству (lud), па говори, да су међу њима постојале, као средњи staleж, слободне слуге (II, § 125, с. 154). Најзад, на трећем месту сретамо код Маћејовског једно такво учење о staleжима (IV, § 169, с. 214—217), које се разликује од претходних. Нећемо да се заустављамо на подробном излагању овог последњег учења, јер оно садржи сувише ситну деобу staleжа и пуно је унутрашњих противречности. Све, што се може извести из наведених изјава Маћејовског, састоји се у томе, што Маћејовски истиче, да код Словена није било средњег staleжа у смислу западно-европске буржоазије, која би самостално постојала између племства и пучанства. Грађани Словенских вароши сматрали су се као један део пучанства, које се уопште противстављало племству (II, § 144, с. 174—175), и нису чинили посебни средњи staleж (IV, § 241, с. 331—332).

Такве су од Маћејовског изнете словенске особине и у државном праву. И у другим областима права Маћејовски налази код Словена оригиналне особине. У грађанском праву писац обраћа пажњу на равноправност према словенском праву (III, § 4, с. 3) и на задружни карактер словенске породице (фамилија, — III, § 12, с. 13). Наведене словенске особине Маћејовски противставља дотичним установама немачког права, и то — staleшском начелу у одређивању правне способности и надмашној индивидуалној власти главе породице. Тврђење Маћејовског, да давно словенско право није признавало утицај staleшког начела на одређивање грађанске правне способности противречи правим податцима правних споменика.

У кривичном праву Маћејовски истиче, да Словени у своје давном праву нису знали за staleшке разлике у одређивању цене за главу убијеног (главарина, glowsyzna, — III, § 118, с. 128—129). То тврђење не може да буде изворима оправдано.

Словенски суд се увек одликује учешћем народа у њему (III, § 165, с. 181—182). Словенске су судије биле не само стражари, него и учитељи права, који су имали да поуче народ његовим дужностима (III, § 227, с. 259—260). Порету Маћејовски држи за исконску и самониклу словенску установу и мисли, да су је Англосаксонци прихватили од Германских Венета, т. ј. Словена (III, § 294, с. 345—346). Као особености словенског судског поступка Маћејовски сматра јавност и усменост (V, § 353, с. 626—627).

Горе наведеним цртама Маћејовски карактерише словенско право, као неку целину. Али за нас је важно питање, из које грађе Маћејовски добија заједнички садржај и заједнички облик словенског права. Општи одговор на то питање је сасвим лак и прост: као грађом Маћејовски се служи правима појединих словенских народа. Али одговор у таквој општој форми не може да нас задовољи. Треба подробије познати, на који се начин писац том грађом користи, како разређује поједина словенска права и како их оцењује са опште словенског гледишта. Тражећи одговор на ова подробија питања, налазимо код Маћејовског извесну класификацију појединих словенских права према њиховој важности за сазнање заједничких начела словенског права и његовога духа.

Као приступ у историју словенског права Маћејовски сматра законице Полапских Словена. Ови законици представљају везу словенског права, из свевских општина и немачког права (I, § 174, с. 160). Такав се поглед потпуно слаже с познатом нам нишчевом теоријом „свевизма“ и његовим одређивањем германског права, као словенског спојеног с немачким (I, § 56, с. 56). Права свих погерманених Словена, по мишљењу Маћејовског, вежу немачко право за најдавніје словенско (I, § 188, с. 182).

У даљем непосредном развоју веома су важни за истраживање словенског права руско право, српско право и после њих пољско право. Оба прва права су заједно с пољским кључ, који отвара тајне словенског права (I, § 55, с. 55). Чешко право, вели Маћејовски, не може да у развоју чисто словенских правних начела буде постављено на прво место (I, § 56, с. 56). Писац нарочито не објашњава, за што је чешко право изгубило свој ранг. Из општег расправљања Маћејовског може се извести, да је сувишни немачки утицај проузроковао такву квалификацију чешког права.

Обраћајући се горе споменутим словенским правима, која је Мађејовски поставио на прво место, треба да подробније уђемо у њихову изванредну улогу у историји словенског права.

Руска Правда је највише помогла Русима, вели Мађејовски, да задобију славу на пољу права: она им је обезбедила бесмртну успомену у историји словенских права (I, § 5, с. 8). Таква се важност Руске Правде базира на њеном богатом садржају и на старини у њој наведених правних одредаба. Мађејовски напомиње да неколико почетних одредаба Руске Правде произлазе из времена пре Варјага (I, § 268, с. 275). Црвена Русија дуго је чувала много давних словенских правних обичаја, који су се у целом западном словенству изгубили (I, § 231, с. 231—232). Псковски Законик (Псковскаја Суднаја Грамота) наставља развитак правних начела Руске Правде, попуњава их и утиче на право Литве и Москве (I, § 287, с. 290—291). Право Московске државе Мађејовски сматра као даљи развитак давног руског права (I, § 83, с. 83). Мађејовски нарочито напомиње, да Руси нису под Татарима изгубили своју народност, као што је то било са неким од западних словена под Немцима, него су је сачували (IV, § 18, с. 21).

Код српског права Мађејовски усредсређује своју пажњу на законик цара Стефана Душана и признаје важност давних правних обичаја односно родова, општина и т. п., који су ушли у законик. Што се тиче новијих саборских и царских уредаба, који се налазе у Законик, Мађејовски их карактерише као мешавину мрака и светлости, давнине и новине, и мисли да ови нови елементи смањују вредност Законика према другим споменицима словенских права (I, § 203, с. 304). Ипак старе обичајне елементе Мађејовски мора високо да цени, јер је истакнуто српско право на угледно место у истраживању, одмах после руског, наводећи пољског превода Душановог Законика у VI свезци свога дела (с. 352—385). Српско право обухвата собом и бугарско, јер су у Бугарској, вели Мађејовски, владале исте правне представе као и у Србији (I, § 303, с. 306).

У вези са српским правом треба забележити, да Мађејовски држи за важни извор словенског права право Далматинаца. Особито у томе погледу истиче Закон Винодолски (I, § 312, с. 315), чији је текст у пољском преводу изнео у VI свезци свога дела (VI, с. 334—350). Статут Крка, Мађејовски сматра као покварен туђим утицајима, дакле од малог значаја за истраживање словенског права (I, § 314, с. 316).

Као што смо навели горе, Мађејовски је пољско право ставио тек после руског и српског. Морамо објаснити, да

таква поредак значи само хронолошку доследност, а не односну оцену. Руско и српско право важи за истраживање почетног доба историје словенског права. У даљем току развитака пољско право ступа код Мађејовског напред. Таква је промена изазвана државним проширивањем Пољске. У половини XIV ст. Пољска је завладала Црвеном Русијом. Ујединивши се крајем XIV ст. са Литвом, Пољска се приближила северо-западним руским кнежевинама и шта више вршила је утицај чак и на Псковску и Новгородску републику. Услед тога права свих тих крајева су била врло блиска једна другима, међу собом се укрштала и почела су да чине као неко средиште словенског права, највише задахнутог духом народности (I, § 51, с. 51—52; упореди I, § 287, с. 290—291, где се говори о улози Псковског Законика у процесу овог укрштања руског и пољског права). Мада Мађејовски изрично не говори, где је ово средиште истинитог словенског права ипак треба подразумевати, да о пољском праву, у томе погледу не може бити никакве сумње, јер у даљем излагању историје словенског права Мађејовски поставља у основи баш пољско право и сређује остала словенска права око њега, као центра, одакле полази и према коме одређује оригиналне прте словенског права. Пошто је цело Словенство живело једним духом, дакле, могу се, вели Мађејовски, из живота једног словенског народа изводити закључци о животу другог. Живот осталих словенских народа са неких сметњи није могао да се развије слично као код Пољака, те тако, учи Мађејовски, имамо побуду да се зауставимо на питању, зашто се цивилизација није развила и код других Словена на тај исти начин, као код Пољака (I, § 11, с. 18).

Осим чисто словенских права Мађејовски уводи у грађу за своје истраживање још угарско право и литавско.

За угарско право су везана права Словена уједињених под угарском влашћу, и то — Хрвата, Далматинаца и Словенаца. Мађејовски каткад сматра угарско, или мађарско право, и право угарских Словена заједно, на име у области државног уређења (гледај напр. IV, § 52, с. 61—62). Али у опште он разликује између права угарских Словена и угарског, или мађарског права у ужем смислу (I, §§ 306—314 и 315). Угарско или мађарско право занима Мађејовског због тога, што оно у себи садржи много елемената давног словенског права. Мађари су својим поданицима Словенима дозволили да сачувају своје рођене правне обичаје, и сами су прихватили и усвојили много из словенског права (I, § 315, с. 317). Уопште у почетку Мађари су прихватили право и осталу цивилизацију од Словена (I, § 5, с. 8.). Али доцније Мађари нису умели да развијају словенску, ни своју самосталну цивилизацију и потпали су под стране утицаје (I, § 6,

с. 10). Услед тога Маћејовски истражује Мађарско право с намером да издвоји из њега праве словенске елементе и да се за тим њима користи за конструкцију словенског права (I, § 35, с. 38; § 349, с. 357—358), али врло смотрено, јер угарско право представља сложenu мешавину разноврсних живаља (I, § 35, с. 38).

Литва је врло занимљива за историју словенских права, као земљиште, где се потпуно примила рецепција словенског права, прво руског, затим пољског (I, § 205, с. 204). Маћејовски приписује Литви велику улогу у историји словенских права, јер, као што смо напоменули горе, тврди, да преко Литве и преко њеног уједињења с Пољском разна су се словенска права тако зближила и укрестила, да су од пољског права начинила средиште истинитог словенског права. Што се тиче нарочитог изучавања литавског права, могло се мислити, да ће Маћејовски да га испитује с намером да из њега извуче словенске елементе и да их искористи за општу сврху свога дела. У самој ствари је друкчије. Маћејовски није задовољан што се литавско право сматрало само као нека особита врста словенског права. Он критикује Чацког, да није познао дух литавског права (I, § 354, с. 363—364) и да, знајући руске и пољске елементе у Литавском Статуту, није у њему опазио литавски елемент (I, § 208). На супрот Чацком, истраживачу литавског права, и Јарошевићу, историку Литве, Маћејовски тражи и налази у Литавском праву првобитне литавске елементе, и посматра, како су они изменили реципирано словенско право (V, § 24, с. 36—37). Као што видимо, то је нарочити задатак, који иде ван граница историје словенских права. Услед тога и нећемо да се на њему нарочито заустављамо. Можемо само да напоменемо, да је Маћејовски домаће литавске елементе сматрао као нешто ниже од реципираног словенског права. Због тога, у колико је литавско право одржало своје домаће елементе, у толико је оно испод реципираног словенског права. Тако на пример, писац говори да се у литавском редовном праву осећа груби материјализам, с којим се реципирано словенско право имало да бори (V, § 60—62). Утицај Литве на Русију био је рђав, јер је изазвао погоршавање у положају сељака (V, § 90, с. 32).

Досада смо видели, како Маћејовски распоређује права појединих Словена и права туђих народа, којима се користи као грађом за историју словенских права. Сад треба да пређемо на упознавање методолошких начина, којима се писац служи у обрађивању те грађе. У томе погледу заслужује највећу пажњу начин како писац долази до података о најдањијем словенском праву из потоњег и шта више из савременог му права. Право се у опште мења полако, сем тога не гледајући на све промене увек одржава много старинског.

Тај конзерватизам права највише се манифестује у правним обичајима. Маћејовски добро зна то својство права у опште и обичајног права у појединости и њим се користи за успостављање слике старинског права. Због тога Маћејовски уме да у средњевековним законцима, које истражује, нађе трагове најдањијих правних одредаба и да их искористи као посредне податке за сликање старинског права (I, § 201, с. 199). Исти начин проналажења најдањијег права у остацима старине у потоњем праву Маћејовски примењује и на изучавање словенских правних споменика новог доба (I, § 228, с. 227—228). На пример о црногорском законнику од 1798 г. Маћејовски вели, да нас преноси у век цара Душана (I, § 305, с. 308). Најзад, Маћејовски исти методолошки начин примењује и на савремено му словенско обичајно право. Словени су, вели Маћејовски, у својим обичајима сачували кључ многих тајна из закона и законика њихове прошлости (I, § 477, с. 488). Маћејовски истиче важност савременог обичајног права, у коме се чувају остаци старина, за истраживање историје права и пружа обрасце за прикупљање савременог народног, тачније пучког обичајног права, и за његово искоришћавање у историјском циљу (III, §§ 301—320, с. 353—396). Ваља напоменути, да Маћејовски нарочито спомиње да Далматинци чувају у својим садашњим обичајима нарочито много елемената најдањијег словенског права (I, § 307, с. 310). Као што видимо, Маћејовски се је вештачки користио т. з. *методом преживљаја* у праву.

У обрађивању и шта више у самом одабирању грађе игра код Маћејовског велику улогу упоређивање. Помоћу упоређивања Маћејовски констатује сличност између германског, у појединости шведског права с једне стране и руског и српског права с друге стране, он одавде изводи да шведско и у опште германско право садржи у себи словенско право (I, § 56, с. 55—56). Пошто је германско право на тај начин уведено у круг извора за историју словенског права, Маћејовски даље помоћу истог упоређивања издваја из германског права и из права понемчених Словена властите словенске елементе (I, § 366, с. 381; § 424, с. 422; § 186, с. 181). Само упоређивање са правом осталих Словена омогућава Маћејовском, да одреди време постанка посебних делова Вислицког законодавства Казимира Великог (I, § 197, с. 189). Уопште смисао и значај сваког појединог словенског права најбоље се објашњава посредством осталих словенских права (V, § 19, с. 30).

Као што већ знамо, Маћејовски сматра пољско право после XIV ст. као оно средиште словенских права, у коме се највише и најбоље изразио властити дух словенског права. На први поглед изгледа да је Маћејовски такву оцену пољ-

ског права добио помоћу упоређивања. Али таква мисао није правилна. На пољу упоређивања може се констатовати, у једном племенском словенском праву, само то, шта је заједничко за сва поједина словенска права. То заједничко, само по себи се разуме, постоји у једнакој мери у сваком поједином словенском праву. Услед тога путем упоређивања не може се извести, да је право извесног појединог словенског народа један већи или мањи, бољи или гори израз словенског духа. Таква оцена полази не од претходног упоређивања, него управо од извесне априорне претпоставке о духу словенског права. Маћејовски а priori признаје пољско право за најбољи израз словенског духа и тек после тога упоређује с њиме права осталих словенских народа. То упоређивање има да испољи дух словенског права и код осталих словенских народа или да објасни, зашто се цивилизација других Словена није развила на онај исти начин, као и код Пољака (I, § 11, с. 15).

Као грађа за историју словенских права служе права појединих народа, који су уједињени у племенском појму и под племенским називом Словена. Што се тиче овог назива, Маћејовски напомиње, да заједничко име Словена има досада више књижевног, него народног значаја (I, § 105, с. 106-107). За нас та околност није од важности, јер нас на овом месту занима не племенска самосвест појединих словенских народа, него факат њиховог племенског јединства.

У току свога историјског излагања Маћејовски не само уједињује посебне словенске народе у племенском појму, него их дели на делове и групе. Ова деоба Словена од велике је важности за објашњење историје словенских права, али она може потпуно да се схвати и разуме тек у вези с поделом историје на периоде. Ову везу истиче сам Маћејовски (I, § 4, с. 5—6), те и ми треба да идемо за њиме у томе погледу.

Маћејовски најпре говори да у историји словенских права опажа две периоде, од којих се прва завршује у XIII—XIV веку, друга — у XVII—XVIII веку (I, § 2, с. 6). У даљем излагању, и то у општем учењу о историјским изворима Маћејовски дели историју словенских права на два дела, од којих један обухвата време пре уређења монархије код Словена, други — монархијно доба, — од IX века па на даље (I, § 10, с. 14). Горе наведене две периоде спадају у други део о којима баш сад говорисмо. Само по себи се разуме, да први део представља једну самосталну периоду друштвеног и правног живота Словена пре монархије, или, може се рећи, пре државног уређења, јер прво државно уређење је код Словена постало у облику монархије. Дакле у самој ствари налазимо код Маћејовског три периоде у историји словен-

ског права. Почетна периода обухвата време пре постанка државе, т. ј. пре IX века; и пошто су Словени у IX веку примили хришћанство, Маћејовски назива ову периоду пре-хришћанском (гледај подробио наслов I свеске). Друга периода почиње у IX веку и завршује се издавањем законика, или, како се Маћејовски изражава, статута. Маћејовски сматра законике или статуте, као неке правне организме (I, § 169, с. 155). Због тога, појава законика значи по његовом мишљењу, да је право дошло до развијеног органског стања. Такав моменат мора да се сматра као завршетак неког оделитог процеса развитка, као крај једне периоде и почетак друге (I, § 31, с. 34—35). Маћејовски бележи за поједине словенске народе време, кад се код сваког од њих појавио први законик или статут. То је било у пољском праву 1347 г., кад је био издат Вислицки Статут; у чешком праву 1348 г., кад је била донесена *Majestas Karolina* у руском праву — крај XIII столећа, кад је била завршена најпунџија редакција Руске Правде; у праву угарских Словена — век краља Лудвика (1342—1385), богат важним законодавним актима; у српском праву — век цара Душана с његовим познатим Закономиком (I, § 31, с. 35). Од истог времена почиње трећа периода, која траје у Пољској до Устава од 3. маја 1791 г. и пропасти државе, у Чешкој до 1620 г., кад је после Белогорске битке изгубљена чешка државна и правна самосталност, у Русији — до времена Петра Великог, у Угарској до Карловачког мира, у Србији до Турског освојења (I, § 31, с. 35). Пошто Маћејовски пазни поглавито на Пољску, може да каже да у своје делу пружа пуну слику политичког и правног живота Словена до краја XVIII столећа (I, § 38, с. 40).

Морамо забележити да у одређивању периода за руско и српско право има противречности. На једном месту, које смо горе навели, Маћејовски наводи да трећа (друга према рачуну пишчевом, јер доба пре IX ст. не назива периодом) периода долази у Русији до времена Петра Великог (I, § 31, с. 35). На другом месту Маћејовски говори, да се од царевања Петра Великог почиње трећа (друга) периода (I, § 34, с. 37). Ова друга изјава представља собом очигледну погрешку пишчеву, јер у актуелном излагању историје права Маћејовски увршћује руско право после XIII столећа у трећу (другу) периоду. Слично се догађа и са трећом (другом) периодом српског права. За крај ове периоде Маћејовски признаје на једном месту освајање Србије од Турака (I, § 31, с. 35), а на другоме моменат кад је стварно поданство према Турцима било замењено наплатом харача (I, § 36, с. 39). Ово последње одређивање треће (друге) периоде не одговара даљем пишчевом излагању, у коме не срећемо истраживања правног живота Срба под турском влашћу, осим једног спомена о титулама

српских севастократора (IV, § 47, с. 56). Развитак српског права после цара Душана, вели Маџејовски на другом месту свога дела, није напредовао ни корака (IV, § 16, с. 19).

Прву периоду историје словенских права Маџејовски излаже у I свесци свога дела (пети део I свеске, §§ 359—479), другу — у II и III свесци, трећу у IV и V свесци (I, § 38, с. 40). Што се тиче правних споменика, Маџејовски прегледа споменике за све три периоде у I свесци (I, § 12, с. 15 и трећа део прве свеске). Наводећи распоред свога дела, Маџејовски говори, да ће у свакој периоди излагати спољашњу и унутрашњу историју права (I, § 37, с. 40), али није испунио ово обећање. Као што већ знамо, преглед правних споменика, т. ј. спољашња историја права за све три периоде налази се у I свесци. Услед тога се даље излагање ограничава само на унутрашњу историју права.

Пошто смо се упознали с периодизацијом Маџејовског, можемо да се вратимо питању о деоби словенских народа на групе.

С политичког и правног гледишта, вели Маџејовски, не треба Словенство делити на источно и западно или на северно и јужно као што је у дијалектичком и историјском односу подељено У политичком и правном односу важи само једна деоба Словена: на преткарпатске и закарпатске, ма да неки, на пример Руси, станују с обе стране Карпатских гора (I, § 3, с. 4). Морамо напоменути да је Маџејовски писао у Польској и да доследно разликује преткарпатске и закарпатске земље према географском положају Пољске. Дакле Маџејовски сматра као преткарпатске Словене Пољаке, Чехе, Русе, Полапске Словене а као закарпатске — Угарске Словене (Хрвате, Словенце, Далматинце), Србе и Бугаре (I, § 5, с. 6—9).

Категоричка изјава Маџејовског о важности наведене деобе Словена није пропраћена потребним објашњењем. Писац само наводи неке етнографске разлоге за ову деобу. У почетку сви су Словени становали на Дунаву. Први од њих који су се одвојили од првобитног Словенства, пошли су на север и помешали се с Тевтонима, од чега су постали Сведи. Од Сведва воде порекло Преткарпатски Словени. Они Словени, који су остали на Дунаву и у околини слeдствено су закарпатски, а били су васпитани, као што тврди Маџејовски, од Трака, Гета и Дачана. Делећи Словене на преткарпатске и закарпатске, Маџејовски говори, да опажа код њих два поглавита начела друштвеног и правног уређења, и то: народно-општинско и племићско (I, §, с. 4—5). Изгледало би, да се преткарпатски и закарпатски Словени разликују између себе према различном њиховом историјском васпитању и да се та разлика манифестује у народно-општинском уређењу код јед-

них, и у племићском уређењу код других. Али у ствари није тако. Као што већ знамо, највише се у племићском правцу развило право чешко, пољско и угарско (I, § 157, с. 146), од којих прва два спадају у преткарпатско Словенство, а треће обухвата право једног дела закарпатског Словенства. Најмање племићско било је руско право (I, § 156, с. 146) а Руси се рачунају у преткарпатске Словене. Најзад, српско право, т. ј. право поглавитих представника закарпатског Словенства, било је, по мишљењу Маџејовског, полу-народно полу-племићско (I, § 156, с. 146). Дакле видимо, да се деоба Словена на преткарпатске и закарпатске не подудара са разликом између народно-општинског и племићског правца у историјском развиту Словенског права. Уопште остаје без одговора питање, зашто деоба Словена на преткарпатске и закарпатске важи баш у политичком и правном односу. Нигде у делу Маџејовског не сретамо, образложење за ову деобу у дотичним разликама државног и правног уређења.

Маџејовски води рачуна о подели Словена на преткарпатске и закарпатске само у томе погледу, што су и једни и други играли различну улогу у разним периодима историје словенских права. У другој периоди играли су велику улогу подједнако и преткарпатски Словени и закарпатски, а у трећој периоди закарпатски су Словени отишли у други ред (I, § 5, с. 6). Због тога у трећој периоди Маџејовски се бави поглавито преткарпатским Словенима.

Имајући на уму препоруку закарпатских Словена у XIX веку, Маџејовски се зауставља на њиховом савременом му развиту и прориче им, особито Србима, срећну будућност. Срби имају, вели Маџејовски, да развију њихово право у историјском словенском духу и правцу. То може да олакша њихов утицај на остале закарпатске Словене источне вероисповести; шта више то може да доведе до уједињења Срба са закарпатским словенима западне католичке вероисповести (I, § 36, с. 39).

Мада ову деобу Словена на преткарпатске и закарпатске, Маџејовски истиче баш с политичког и правног гледишта, ипак та деоба, као што смо видели, не огледа се у државном и правном уређењу. Напротив, деоба Словена на Западне и Источне, која према пишевој изјави није од важности у политичком и правном односу (I, § 3, с. 4), добија у ствари код Маџејовског велики значај баш у политичком и правном погледу. Свакако писац признаје да су се западни Словени одликовали од осталог Словенства. Цело западно Словенство је прихватило немачко право (I, § 133, с. 133), за које источни и јужни Словени нису знали. Пошто је немачки утицај везан за рецензију сталешких уређења, то постоји ве-

*изјава о
државности*

лика разлика између западних Словена, који су реципирали немачко право, и источних и јужних Словена, који нису за ту рецепцију знали.

Велику важност приписује Маћејовски деоби Словена према вери на католике и православне (I, § 322, с. 325—326; § 54, с. 54—55). Та деоба, која обухвата сву културу, огледа се и у државном и правном уређењу. Словени римо-католичке вере ишли су са Западном Европом и базирали су развитак свога државног уређења на повластицама. Напротив православни Словени нису базирали своје државно уређење на систему повластица. Пољско, чешко и угарско право било је потпуно основано на повластицама (I, § 86, с. 86—87; § 73, с. 68—69; § 315, с. 318). Србија и Русија нису основали своје државно уређење на систему повластица и нису знали за унутрашњу сталешку борбу, која одликује државни живот Пољске, Чешке и Угарске (I, § 108, с. 109). Руси и Срби нису знали за унутрашњу сталешку борбу, по мишљењу Маћејовског, због тога, што су били угњетени од Татара и Турака (I, § 108, с. 109).

Назад треба забележити, да Маћејовски у трећој периоди историје словенских права, на име у државном уређењу ове периоде разликује царства и краљевства. У царствима влада се налази код дворова, у краљевствима код „земстава“ (IV, § 63, с. 76—78; § 132, с. 164—165). У опште Маћејовски разликује цара и краља само као различне титуле носилаца једне исте монархијске власти, (II, § 14, с. 19—20; IV, § 48—49, с. 57—59). Кад пак говори о различним системима владе у царствима и у краљевствима, онда само по себи се разуме, да разлика постоји не у титули, него у самом државном уређењу. Треба да имамо на уму да је у трећој периоди постојало само једно царство, и то Московско, или Руско. Следствено, кад писац у трећој периоди противставља царства краљевствима, он у самој ствари противставља руску државу оног доба свима осталим самосталним словенским државама. Мислимо, да се ово противстављање подударно с горе наведеном разликом између католичких словенских држава, које су своје уређење базирале на систему повластица, и православног руског царства, које није признавало повластице за подлогу свога државног уређења. У православног руског царству влада се налазила код двора, у католичким словенским краљевствима код „земства“, т. ј. код сталешке племићке самоуправе.

На послетку нашег прегледа дела Маћејовског треба да обратимо пажњу на начин пишчевога излагања историје словенског права.

Прво најдавније доба до IX века, доба пре хришћанства и пре државног и (монархијског) уређења, Маћејовски слика

према изворима, којих има за „Севе“, као праоце Словена, по његовом мишљењу (I, § 424, с. 442), за Полапске Словене (I, § 174, с. 160) и у опште за погермањене Словене, који, вели Маћејовски, вежу немачка права са нашим словенским правима (I, § 188, с. 182). Врло је карактеристично, да пети одељак прве свеске, нарочито одређен за прву периоду словенског права (I, 38, с. 40), има наслов: „сличност и разлика између првобитних права Словена и Немаца“ (I, с. 371). Овај наслов и сав садржај наведеног одељка потиче из познате нам пишчеве теорије „свевизма“.

Одељак посвећен првој најдавнијој периоди словенског права, дели се на две разноврсне половине: претрес извора и систематско узлагање најдавнијег друштвеног и политичког уређења Словенства. Маћејовски претреса Цезара, Тацита и германске т. зв. варварске законе па одатле извлачи податке о друштвеном и правном животу давних Словена. Из Цезара писац извлачи податке о роду, племену, општини (I, §§ 369—378), из Тацита — о заједничкој земљишној својини (I, § 380—384), из Lex Salica — о личној својини (I, §§ 396—493), из Lex Bajuvariorum — такође о личној земљишној својини (I, §§ 405—408), из Lex Thuringorum — о наслеђу и тестаменту (I, §§ 410—415), из Lex Frisionum — о освети и кривини за убиство (§§ 417—422). Све наведене податке писац признаје за податке словенског права, јер се они подударују са податцима потоњег руског, српског, чешког и пољског права. У другој половини дотичног одељка Маћејовски излаже систематски најдавније друштвено и политичко уређење Словена. У овом излагању Маћејовски се базира на истим изворима, које такође упоређује с потоњим руским, српским, чешким и пољским правом. Маћејовски нам представља најдавније (пре IX века) словенско право у једној слици, у којој не постоји разлика између појединих словенских народа.

Излагање друге периоде обухвата другу и трећу свеску дела: друга свеска је посвећена државном праву, трећа — грађанском и приватном праву, као и грађанском и приватном поступку и судском устројству.

Као грађом Маћејовски се у другој периоди служи правима појединих словенских народа, која већ разликује. Између разних словенских права истиче у овој периоди на прво место, као што већ знамо, право руско и српско, и према њима наводи права осталих словенских народа. У овој периоди нема више једног словенског права, као у првој. Писац већ разликује права појединих словенских народа, али изводи из њих општа начела. Баш та општа начела сачињавају прави објекат пишчевога истраживања. Писац непосредно излаже баш та заједничка општа начела, а посебне податке из појединих

словенских права наводи само као конкретни израз и фактичку илустрацију општих правних начела. Ретко се писац зауставља на разликама између појединих словенских права (на пр. II, § 67, с. 87; II, §§ 93—94, с. 117—121; III, §§ 212—213, с. 237—239), а махом пази на њихову сличност, на њихова заједничка општа начела.

Исти упоредни начин обрађивања грађе налазимо и у трећој периоди, којој је писац посветио четврту и пету свеску, одредивши четврту свеску за државно право, а пету за грађанско и кривично право, грађански и кривични поступак и судско устројство. Ипак између излагања друге и треће периоде постоји нека разлика. Ова се разлика састоји у томе, што у трећој периоди Маћејовски истиче на прво место пољско право, а право осталих словенских народа излаже према развојку пољског права. И у овој периоди Маћејовски истражује општа начела словенских права, али претпоставља да се ова начела највише и најбоље манифестовала у пољском праву, и услед тога подводи сва остала словенска права под развој пољског права. Такав начин излагања изазива негативне последице. Морамо да се на овом питању зауставимо.

Пошто српско право после цара Душана није напредовало у развоју, по мишљењу Маћејовског, ни за један корак (IV, § 16, с. 19), дакле спадају у трећу периоду само ова права: пољско, чешко, угарско, литавско и руско. Литавско право, као што већ знамо, представља собом рецепцију руског и пољског права; осим тога оно је, по мишљењу Маћејовског сачувало неке остатке свога претходног самониклог развоја. У колико је литавско право самоникло, оно нас не занима, јер није словенско. У колико је оно словенско, не треба да се на њему заустављамо, јер оно је само комбиновани производ руског и пољског права, а та два права особено су предмет истраживања. У трећој периоди остају само ова самостална права: пољско, чешко, угарско и руско. Та четири права се лако деле у две групе: право католичких Словена и право православних Словена. Као што већ знамо, Маћејовски истиче ту деобу и тврди, да се државно право католичких Словена развијало на западно-европски начин према систему повластица, а православни Словени у своје државно право нису за тај систем ни знали. Систем повластица се код западних Словена развио потпуно тек у трећој периоди. Услед тога могло би се надати, да Маћејовски трећу периоду излаже с обзиром на наведену разлику између државног уређења католичких и православних Словена. У ствари не срећемо очекивану разлику нити деобу. У основу излагања треће периоде Маћејовски поставља развој пољског права, а остала права сређује према начелима и систему пољског права. Такав распоред је могућан за чешко и угарско право, јер се

та права подударују с пољским правом. Што се пак тиче права руске државе овог доба, или т. з. Московске државе, ствар стоји друкчије. Сређено према начелима и систему пољског државног права, руско државно право губи своје карактерне црте. Ма да је Московска држава имала сталешко уређење, ипак је собом представљала једну особиту и специфичку врсту сталешког државног уређења. Сталешко уређење Московске државе базирало се на спецификацији не сталешких повластица, него сталешких дужности. У таквој држави положај монарха је био другојачији, него у сталешким државама, заснованим на систему повластица. Власт московског цара није била ограничена никаквим уговорима, нити формалним погодбама. Покушаји формалног ограничавања цареве власти су у московској држави били само изузетци, који нису трајни, нити се доследно развили. У излагању Маћејовског, сређеном према начелима и систему пољског државног права Московска држава губи све своје карактерне црте. Заиста Маћејовски говори, да у оно време, кад је Пољска, Чешка и Угарска ограничавали власт својих монарха формалним уговорима, Москва није ни мислила на формално ограничавање својих владалаца (IV, § 56, с. 67). Али та изјава не смета, да Маћејовски на московску државу простре општу схему формалног ограничавања монархове власти у словенским сталешким државама. Ова се схема састоји у тврђењу, да је код Словена промена краљевске династије изазивала формално ограничавање владаоачеве власти. Ову схему писац примењује и на Московску државу и поред пољских и чешких расла *conventa* истиче писмену обавезу цара Ивана Шујског 1606 г. и пројекат уговора са пољским Краљевима Владиславом 1612 г. (IV, § 38, с. 48, § 56, с. 67—68).

Исто се догађа и са сталешким представништвом. Заиста Маћејовски говори, да московски земалски сабори нису били ни налик на пољске и чешке сајмове (IV, § 163, с. 169), и да Москва није имала законодавне сајмове (V, § 19, с. 29), па ипак уводи московске саборе у општу схему сталешког представништва поред пољских, чешких и угарских сајмова (IV, § 133, с. 178) и не налази између њих ону начелну разлику, која би одговарала разлици између система сталешких дужности и система сталешких повластица.

То, што Маћејовски излаже државно право треће периоде према начелима и систему пољског права, није случајно, него као што већ знамо, намерно. Маћејовски сам опажа да је власт пољских краљева била ограничена много више, него власт краљева чешких и угарских (IV, § 53, с. 62—63) и нарочито бележи, да Стефану Баторију није пошло за руком, да од пољске државе начини редовну монархију (I, § 82, с. 84—85). Наведени подаци управо сведоче, да Ма-

heјовски није сматрао пољско државно уређење као неки средњи просечни словенски тип, са којим се подудара државно уређење осталих Словена. Напротив, он држи пољско државно право не за средњи, него за најдоследнији и најбољи израз словенског духа. Ако живот других словенских народа није могао, да се развије слично, као код Пољака, због неких сметњи, имамо, учи Маћајовски, побуду да се зауставимо на питању, зашто се цивилизација није развила код других Словена на један исти начин, као и код Пољака (I, § 11, с. 15). На жалост Маћејовски не објашњава, због чега су у државном развоју Словена постале овакве разлике. Остаје само тврђење, да пољско државно право пружа најбољи израз словенског духа. По мишљењу Маћејовског, Словенима је увек била својствена идеја изборне и ограничене монархије (I, § 378, с. 396; § 446, с. 459—460; § 449, с. 461—462; II, § 16, с. 22—23). Најдоследнији израз ове исконске идеје Маћејовски налази у трећој периоди у пољском државном праву. Можда је и наред, којим се Пољска поносила („Polska niezycudemství, — Пољска постоји услед нареду) изгледао Маћејовском као доследни развој исконске словенске сувишне тежње за слободом.

Маћејовски радо приписује Пољској све, у чему се по његовом мишљењу, остварују права начела словенског духа. Као карактеристичан пример таквог односа Маћејовског према пољском живљу можемо навести мишљење Маћејовског о пореклу новгородских Словена. Маћејовски високо цени општинско уређење Новгорода и због тога га назива „бисером руских општина“. Одмах после ове оцене Маћејовски поставља питање о пореклу Новгородца и одговара овако. Не чини се, да би Новгородци могли да постану од Дреговића, потомака Кијевских Пољака. Трагови мазовецког говора у новгородском говору показују, да су Новгородци постали од Пољског колена Мазовшана, који су се са запада проширили на далеко на исток (II, § 8, с. 12; I, § 201, с. 197). Сличност у изговарању звука *ч*, као *ц*, не може се сматрати као довољни разлог за то, да се новгородцима призна пољско порекло. Не ова површна филологија, него идеолошка тенденција проузроковала је мишљење Маћејовског о пољском пореклу Новгородца. Маћејовски држи општинско уређење за исконско словенско уређење, за прави израз словенског духа (I, § 432, с. 447—448; § 436, с. 450). Ово народно општинско уређење се највише и најбоље сачувало у руском праву, јер руско је право, као што изјављује сам Маћејовски, најмање било племишко (I, § 156, с. 246). Због тога у другој периоди Маћејовски поставља на прво место руско право, а пољском праву одређује прво место тек у трећој периоди, — после пропасти исконске словенске општине (IV, § 21—36, с. 24—47). У таквом

схватању недостајала је пољском праву органска веза са најдавніјим словенским установама. Мислимо да, је Маћејовски желео својом хипотезом о пољском пореклу Новгородца да успостави ту везу. Ако се наведена хипотеза прими, онда је пољски живаљ најбољи носилац словенског духа за све периоде.

Ма како било, морамо да истакнемо мисао Маћејовског, по којој се пољско право сматра као најбољи израз словенског духа, словенске идеје права. Даље видићемо, да су и потоњи истраживачи историје словенских права такође постављали питање, који народ мора да се призна као најбољи носилац словенске идеје права, и да су га решавали у корист оног народа, коме су сами припадали.

Наш дуги преглед и претрес дела Маћејовског завршен је. Морамо још само да му дамо оцену. Обична оцена састоји се у томе, што се дело Маћејовског признаје за један неуспели покушај, покварен фантастичким хипотезама о почетцима словенског права и романтичким погледом на његов развој. Не можемо да се задовољимо таквим општим сужењем, тачније таквом општом осудом. Треба да расправимо питање подробније и многостраније.

Маћејовски се смело примио остварења великог задатка, који је био истакнут од Раковецког, а то је да се састави историја свих словенских права. У ствари је Маћејовски свршио своју замисао и изradio је једно дело, које многи, готово сви нападају, али које нико није *sine ira et studio* претресао, поправио и наставио. Маћејовски је пружио један оглед и у извесној мери један узор широког упоредног историјског схватања и излагања словенских права. У томе се састоји његова велика заслуга. Није он крив, што се нису нашли стручњаци, који би, одбацивши његове заблуде, наставили обраду оних позитивних и здравих научних начела, којих има у његовом делу.

Маћејовски је приступио своме тешком раду са потпуном теоријском спремом и обухватио је својим истраживањем готово сву у његово време приступачну грађу. Основну теоријску подлогу историјских погледа Маћејовског сачињава учење историјске правне школе. Маћејовски га је усвојио, али у исто време га је попунио и проширио. Попуњавање се састојало у томе, што је идући за Монтескијевој традицијом, Маћејовски свесно узео у обзир спољашњу средину развоја права. Проширивање се манифестује у томе, што, идући за Хердером, Хегелом и Гансом, Маћејовски је за историју права имао у виду перспективу свеопште, светске или универсалне историје. Баш с овог универсалног гледишта претресао је историју словенског права.

Не може бити сумње, да је тредесетих година XIX ст., кад су се теоријски погледи Маћејовског коначно образовали, он стајао на нивоу научних теорија свога века. Романтичко схватање народног духа и националне идеје права није лична заблуда Маћејовског, јер припада општој историозофској идеологији оног времена. У корист Маћејовског можемо навести да је он сматрао од њега истакнуту племенску словенску идеју права, или „правду“, само као регулативну идеју развитка словенског права. У таквом схватању та идеја није сметала емпиричком посматрању и реалистичком објашњавању еволуционих промена у историји словенских права.

Што се тиче грађе, може се казати, да је Маћејовски скупио за свој рад сву грађу, која је у његово време била позната и приступачна. Нико пре Маћејовског није пружио такав преглед словенских правних споменика, какав сретамо у I свесци његовог дела (I, §§ 174—320, с. 160—324). У току свога рада Маћејовски је непрестано попуњавао дотичну грађу. Тако је, на пример, било с Пољичким Статутом; Маћејовски за њега још није знао у I свесци (I, § 314, с. 317), а у IV свесци већ се њиме користи и цитира његове одредбе (IV, § 36, с. 46). Шеста свеска, у којој је Маћејовски издао читав низ давних словенских правних споменика према рукописима, била је од велике вредности за распрострањавање историјских извора словенских права.

Поглавита заблуда Маћејовског састоји се у његовој теорији „свевизам“. Ова теорија је постала у уму Маћејовског а priori, формално-логичким путем, као права антитеза норманске теорије. Недостатак историјског критицизма омогућио је, да наведена теорија прими тај фантастички облик, који у делу Маћејовског сретамо. Од једне крајности, коју је представљао норманизам, Маћејовски је са својим свевизмом пао у другу крајност, противну првој по садржају, али истоветну с њом због исте методолошке погрешке. Као што је норманизам сваку сличност између туђих права и германског објашњавао прихватањем од Германаца, исто тако свевизам Маћејовског је сваку сличност између туђих права и словенског објашњавао словенским пореклом тих права. Маћејовски је остао на истом методолошком нивоу, на коме се налазила норманска теорија. Ако упоредимо свевизам Маћејовског са разложним оповргавањем норманизма код Раковецког, онда јасно видимо, да Маћејовски није отишао у напред, него у натраг. Сузбијајући норманизам, као теорију културног пангерманизма у развоју права, Раковецки и његови претходници, навластито Суровецки, искористили су Хердерову филозофију историје и одакле су извели учење о самосталном словенском културно-историјском типу, који и постоји и вреди поред германског. Маћејовски је с тога пута зашао и почео

је проповедати једну чудновату теорију културног пансловенизма. Фантастички свевизам је у толико Маћејовског усхићено, да није био у стању да поведе рачуна о трезвеним погледима Шафарика и Јиречека на словенске старине и давно словенско право. Несрећни свевизам осамио је Маћејовског и проузроковао је да се многи нису ни мало обзирали не само на фантастичке хипотезе Маћејовског, него ни на позитивне резултате његовога истраживања.

Одбацајући све фантазије и заблуде Маћејовског, морамо ипак признати да је он свакако дао целокупну историју словенских права, да је пружио један пример који се може усавршавати, и један костур, који се може покривати и новим телом према напретку фактичког знања, критичког суђења и теоријског разумевања.

Најновији критичар Маћејовског, Освалд Балцер истиче, као ману, што је Маћејовски тежио да представи заједничку слику словенског права, т. ј. историју једног словенског права, а не упоредну историју словенских права. Не можемо да се с наведеним Балцеровим мишљењем сложимо. Најпре морамо напоменути да сам наслов дела Маћејовског већ противречи твђењу О. Балцеровом. У наслову се говори о словенским правима, а не о словенском праву. Следствено писац није намеравао да представи историју једног словенског права. Само по себи се разуме, да је позив на наслов само један формални одговор, који треба да буде попуњен стварним претресом самог дела.

Пошто смо овакав претрес свршили, можемо да тврдимо да у дотичном односу садржина дела Маћејовског одговара његовоме наслову. Изузимамо од тога прву периоду, као потпуно покварену „свевизмом“, и изјављујемо да је Маћејовски за другу и трећу периоду пружио баш упоредну историју словенских права.

Упоредна историја права не састоји се у томе, да се поједина права, која су истраживана, излажу једно поред другог. Упоредна историја има да из појединих права изведе све што постоји код њих сличног дакле и заједничког и да начини неку средњу просечну конструкцију, која је према својој природи нешто апстрактно и у овом смислу идеално. Такав је први и поглавити рад упоредне историје. За њим иде други. Да се не би апстрактна (идеална) конструкција чинила илузорном или произвољном, треба да се у оквиру заједничке конструкције излажу установе појединих права, као конкретни и стварни варијанти заједничких правних начела, која је истраживач претходно извео из све дотичне грађе, т. ј. из истих појединих права. Средња просечна општа конструкција неопходно доводи томе, да се сва упоређена права представе

у једној заједничкој слици. Тежиња за овом заједничком сликом наравна је тежиња упоредне историје права и никако се не може сматрати као мана једног датог истраживача.

Мађејовски је радио и излагао историју словенских права баш тако, како упоредна историја има да ради. Он је представио заједничку слику словенског, да додамо, племенског права. То није његова мана. То је остваривање правог задатка упоредне историје. Што је Мађејовски за тим тежио, он није крив ни са гледишта свога времена, ни са нашег садашњег гледишта.

Мађејовски није добио своју историјску заједничку конструкцију, или слику словенског племенског права а posteriori помоћу реалног упоређивања, него је извео а priori из неке идеалистичке претпоставке. Услед тога његова конструкција представља собом не нешто средње, просечно и заједничко за све Словене, него један најбољи израз метафизичког словенског духа, метафизичке словенске идеје права, „правде“. Што је средње, просечно, то не може да буде најбоље. У ствари Мађејовски истиче као племенску конструкцију не средњи, просечни, племенски тип словенског права, него начела и систем овог појединог народног права, које држи за најбољи израз словенске идеје. То је за Мађејовског било пољско право. Оно се налази у средишту заједничке слике, а сва се остала права удешавају према њему. Такав начин обрађивања упоредне историје потиче из тадашње идеалистичке филозофије, за којом је Мађејовски ишао. С нашег садашњег гледишта то је мана, али овој мани није крив сам Мађејовски, него је криво његово време. Морамо навести у корист Мађејовског, да у своме обиљном делу он сам пружа много података за поправку погрешака, изазваних његовом априорном конструкцијом. За такву поправку од велике су важности на пример, погледи Мађејовског на разлике између посебних група на које он дели Словенство.

Осим систематског обрађивања историје словенских права дело Мађејовског садржи у VI свесци издање важних правних споменика давних Словена.

Као што Мађејовски сам изјављује у другом издању свога дела (I, § 13. с. 16), он се већ у време обрађивања првог издања бринуо, да се правни споменици, којима се он користио у рукописима, објаве. То је, вели Мађејовски, урадио проф. А. Кухарски у своме издању: *Antiquissima monumenta juris slovenici, Varsoviae, 1836.*

У VI свесци другог издања свога дела Мађејовски сам пружа важни зборник давних споменика словенског права. Овај се зборник дели на четири одељка. Први, највећи одељак посвећен је правним споменицима Пољске и крајева, који

су некад били са Пољском уједињени, и то западно-руских земаља (Волинске земље), Пруске и Литве. Други одељак обухвата два споменика чешког и моравског права. У трећем одељку се налази Закон Винодолски и у четвртном — Законик цара Стефана Душана (и један и други у пољском преводу). У додатцима Мађејовски наводи различите поједине правне акте, који важи и за историју права, и за дипломатику давних Словена.

Зборник Мађејовског, као и претходни зборник Кухарског, остварили су у значајној мери познату нам мисао Раковецког о неопходној потреби издања правних споменика давних Словена.

Књижевност. — *Kraushar, Uwagi nad historya prawa, 1868; Dutkiewicz, Spostrzeżenia nad historya prawodawstw słowiańskich, 1870; K. Kadlec, Několik kapitól z oboru slovanského práva, 1894; O. Balzer, Historya porównawcza praw słowiańskich. Główne kierunki rozwoju nauki i jej istotne zadanie, 1900; И. В. Ягичъ, Исторія славянскої філології, 1910, стр. 232—237; K. Kadlec, Studium dějin slovanského práva, 1918.*

ГЛАВА IV.

Упоредна словенска школа у обрађивању историје права појединих словенских народа (Н. Д. Иваншиев, Х. Јиречек, Ф. И. Леонтовић, М. Ф. Владимирски-Буданов, руско словенофилство).

У претходној глави показали смо, како је Мађејовски пружао прву систематску обраду целокупне историје словенских права. Међутим мора се констатовати, да се на делу Мађејовског систематско обрађивање и излагање историје словенских права завршило, тачније речено прекинуло. Пример првог историка целокупних словенских права није до сада изазвао ни подржавање, ни настављање. Наравно, наступа питање, зашто се тако десило. Као што се чини, због недаће првог покушаја. Сувишни романтизам је проузроковао, те Мађејовски није водио рачуна о тачним фактима и заносио се фантастичким теоријама, од којих је најнесрећнија била његова теорија свевизма. Услед тога су савремени и потоњи научници сматрали дело Мађејовског као један неозбиљан рад. Општа строга осуда дошла је до крајности: због романтичких фантазија одбацило се цело дело; нико се није побринуо, да претресе дело Мађејовског sine ira et studio и да, одбацивши све погрешке и заблуде, одабере оно што је здраво за даље неговање целокупне историје словенских права. Недаћа првога покушаја одузимала је и другима вољу и смелост за поправку и наставак рада, који у самом почетку

није успео. Осим и поред таквих субјективних разлога имало је и објективног узрока, да се научни истраживачи уздрже од систематског изучавања и излагања целокупне историје словенских права. Тај се узрок састојао у томе, што није био не само завршен, него није био ни припремљен онај претходни рад, који је био неопходно потребан за обраду целокупне историје словенских права. Под овим претходним радом разуме се проналажење, објављивање, објашњавање и обрађивање свих дотичних извора, монографично истраживање појединих доба, установа и одељака историје словенских права, најзад, целокупна конструкција историје права појединих словенских народа. Оскудица у таквим претходним радовима проузроковала је недаћу покушаја Мађејовског. Пошто је иста оскудица трајала и после Мађејовског, она је одузимала могућност, да се појави целокупна историја словенских права у једном систематском излагању. Остајала је само идеја и метода упоредног изучавања историје словенских права. Ову идеју и ову методу почели су стручњаци да примењују на обрађивање историје права појединих словенских народа.

Морамо још да додамо, да су на прекид рада на истраживању и систематском излагању целокупне историје словенских права утицале још и спољашње политичке прилике у словенском свету. Као што већ знамо, историјско испитивање словенских права постало је у општем току словенског препорођаја у првој четвртини XIX столећа. Чешка, Пољска и Русија биле су на челу изучавања Словенства, као неке културне целине. Што се тиче нарочито истраживања историје словенских права, њиме су се бавили готово искључиво пољски научници, од којих Раковецки тај рад почиње, а Мађејевски га извршује. Ускрснуће пољске државе 1813 г. под скиптром пољског краља и руског цара побудило је пољске научнике, да почну и проучавање Руса и осталих Словена. Али после пољске револуције од 1830. г., све се променило. Побеђена Пољска изгубила је слободне политичке установе и посебни државни живот. Био је затворен пољски Александријски универзитет у Варшави, где је постојала нарочита катедра за науку о Словенству и престала је тежња пољских научника за изучавањем руске и словенске културе. Само неколико научника наставили су свој рад на изучавању Словенства и после кризе од 1830. године. Међу њима се налазио Мађејовски, чије је дело као што већ знамо почело да излази на свет 1832. године. Још се је више расположење пољског друштва према словенству променило после неуспешног за Пољске устанка од 1863. г. Потоња русификација Пољске од стране руске владе коначно је одвратила пољску научну мисао од духовног дружења са Русијом и заједно с осталим

Словенством. Нарочито изучавање Словенства било је избачено из оквира истраживачких задатака пољских научника. Истина, Мађејовски је друго издање свога дела завршио после 1863. године, наиме 1865. г., али то је била готово последња манифестација пређашњег словенског покрета пољске науке. Усамљен остао је још и Ромуалд Хубе (Romuald Hube), који је 1868. г. издао расправу о значењу римског и византиског права код словенских народа (O znaczeniu prawa rzymskiego a rzymskobyzantynskiego prawa u narodów slawianskich; хрватски превод, изд. у Бечу 1869. г., француски у Паризу 1880. г.). Може се казати, да је на томе рад пољских научника на пољу историје словенских права престао. Сви напори од тада били су управљени на истраживање историје само домаћег пољског права без упоређивања са историјом права осталих Словена.

После тридесетих и особито после шесетих година научно интересовање према Словенству сачувало се само у Чешкој и Русији. И у овим словенским земљама није било нарочитог и систематског обрађивања целокупне историје словенских права. Ипак се чешки и руски историци права користили упоредном грађом историје словенских права за историјски обрађивање домаћег права својих народа.

Од великог утицаја на развитак изучавања Словенства било је дело чешког научника *Павла Јос. Шафарика*: „Словенске старине“ (*Pavel Jos. Safarik, Slovanske starozitnosti*), које је изашло на свет у две свеске 1837. г. У овом делу писац истражује и излаже спољашњу историју Словена (oddíl dějepisny) у најдавніје доба, наиме од 476. г. пре Христа до 988. г. по Хр. Аутор је намеравао да опише и нарави старинских Словена, али није му пошло за руком, да ту замисао изврши. У Шафариковим рукописима остао је само план замисленог описа нарави (dílů pravopisného) код старинских Словена. Из тога плана се види, да би, да је извршен, била добијена потпуна слика не само нарави, него и правног стања најдавнијих Словена. На жалост Шафарик је дао само спољашњу историју словенске старине, у којој писац спомиње право само узгред. Али и у овом облику Шафарикове „Старине“ су од велике вредности и за обрађивање историје словенских права. Шафарик је оповргао и одбацио све Коларове фантазије, у духу којих је и Мађејовски стварао разне теорије. Шафарик је упутио истраживаче словенства на пут реалног, позитивног, документованог и критичког изучавања словенске историје, следствено и историје словенских права. То, што Шафарик говори о праву, кад га узгред спомиње, показује нам, какво је било његово начелно мишљење о словенском праву.

Као на доказ, да су Словени били староседиоци у Европи и да у V столећу по Христу нису били туђи за Европљане, Шафарик се позива на старинско словенско право и истиче његову сличност са немачким, келтским и римским правом, наводећи такве установе, као што су десетници, сатници, жупани и кнезови (I, 73—74). Поводом Руских Словена, који су на кнезовање позвали Варјаге, Шафарик вели, да ти Словени нису били дивљаци, него су већ имали неку самониклу културу (II, 82). Из наведеног може се извести, да је Шафарик био противник норманске теорије, и да је сматрао словенско право као једну самосталну врсту права европске културе. У толико више морамо сажаљевати, што Шафарику није пошло за руком да изради свој намеравани опис нарави код старинских Словена у коме би се без сумње нашло разложно излагање словенских правних старина. Свакако Шафарик је упутио словенске правнике на критичко историјско истраживање и озбиљно упоредно изучавање словенских права.

Под утицајем великог словенског научног предузећа, почетог од Махејовског, али у духу Шафарикове критичке смотрености, примио се изучавања словенског права руски правник Никола Иванишев. 1840 г. изашла је на свет његова расправа: О новчаној казни за убиство у старинском руском и осталим словенским правима упоредно са германским вергелдом (*„О илайѣ за убійство въ древнемъ русскомъ и другихъ славянскихъ законодательствѣхъ въ сравненіи съ германској вирою“*, Киевъ, 1840 г.). „За објашњавање руских правних споменика“, вели Иванишев у својој расправи „неопходно је потребно упоредно изучавање права свих словенских народа. Свако племе има особити карактер мисли исто онако као што има своју особиту физиономију.... Кад се племе подели на поједине народе, то, не гледајући на особити историјски удес сваког појединог народа, племенска мисао чува, ма да се неким променама, заједнички карактер племена, ако је само иноземски утицај не потисне. Због тога право сваког појединог народа, као израз народне мисли, може да буде разумљиво тек онда, кад га промотримо у вези са правима осталих јединоплеменних народа... Истраживање словенских права од важности је за давно руско право не само ради тога, што може да нам објасни наше (руске) законске споменике, него и ради тога, што омогућава да решимо питање: да ли морамо сматрати давне руске законске споменике као реципиране од Германица или као чисто словенске“. У наведеним речима изражен је читав програм нове струје, која се састојала у искоришћавању упоредне историје словенских права у циљу потпуног изучавања историје домаћег права појединих словенских народа. У овом су правцу радили, као што смо горе казали, чешки и руски историци права.

Као представник упоредног словенског правца у научном обрађивању историје чешког права појављује се *Херменегилд Јиречек* (Hermenegild Jireček). 1863—1864 г. он је издао две свеске свога познатог дела о словенском праву у Чешкој и у Моравској (*Slovanské právo v Čechách a na Moravě, v Praze, 1863—1864.**) Прва свеска обухвата развитак чешког права до краја X столећа, друга — до краја XIII столећа.

Јиречек се бави историјом националног права свога народа, али та национална историја права је за њега, као што сведочи наслов његовог дела, историја словенског права у његовој отаџбини. Он сматра чешко право само као једну врсту словенског права. У време заједничког племенског живота словенско је право било једно, али и после деобе на поједине народе сачували су се код њих јавни трагови некадашњег јединства права (I, 143). Услед тога Јиречек се користи упоредном грађом осталих словенских права за изучавање свога народног права (I. Uvod, III). Упоредивање са осталим словенским правима служи код Јиречека тумачењу и констатовању свога народног права у прошлости. Кад домаћи извори оскудевају или их нема, Јиречек их попуњава упоређивањем. Тако, слика родовно уређење давних Чеха на основу упоредне грађе о југословенској задрузи (I, 66, 154), јер домаћи извори не пружају за то уређење готово никаквих података. Кад у домаћим изворима има правих података о извесној правној установи, Јиречек се користи упоредном грађом других словенских права за боље објашњење националних правних одредаба и установа (I, 149—150, 163—164, 173, 183, 186; II, 135, 173—174, 183, 213—214 и др.). Услед тога Јиречек дели изворе, одакле се црпу извештаји о словенском праву у Чешкој, на домаће и инословенске (*Prameny ze kterých vědomosti čerpáme o právu slovanskem v Čechách, jsou dílem domácí jinoslovanské*, II, 193). О значају последњих Јиречек вели: за разумевање словенског права у Чешкој од велике су помоћи инословенски летописи, закони, повеље и живи правни обичаји других словенских народа; на пример, такви словенски изрази у чешким правним споменицима, као што су сок, свод, нарок и др. били су истраживачима још 1847. г. нејасни, као Сибилине књиге; сад се пак лако објашњују помоћу црногорских и босанских правних обичаја (II, 198).

Јиречек је слободан од заноса старе романтичке школе. Траг старог романтизма код њега се срета само у његовом признању аутентичности Зеленогорског рукописа о Љубушином Суду (I, 146, 148, 153, 196, 199 и др.). У осталом Јиречек се држи трезвених, критичких историјских погледа. Може

*) Немачки превод Јиречекова дела: *Das Recht in Böhmen und Mähren*, Bd. I—II; Prag, 1865—1866.

се казати, да он у томе погледу иде за Шафариком, који је тежио да из словенских старина избаци све романтичке фантазије. Што се нарочито тиче упоређивања, Јиречек је радио у историји права према обрасцу, који је Миклошић поставио педесетих година у филологији за упоредно изучавање словенских језика. Треба додати, да је Јиречек раширио оквир упоређивања. Истичући на прво место словенско право, као најближе чешком националном праву, Јиречек се у исто време користи упоређивањем и са аријским правом у опште. „Најдавніје доба представља нам наше право“, вели Јиречек „као грану оног старинског права, које је било заједничко за све народе индоевропске расе, док су они живели заједно“ (I, Uvod, IV). Услед тога, кад треба, Јиречек упоређује давно чешко право с правом различних аријских народа, — старинских Аријаца, Грка, Римљана, Германаца, Немаца (I, 141—143, 148, 168—171, 178, 191 и др.). Каткад прелази границе аријске расе и упоређује словенско право са старинским јеврејским правом, и то са мојсијевим законима (I, 150). Али, ослањајући се на наведено широко упоређивање, Јиречек ипак истиче на прво место, као што смо горе казали, упоређивање са правом словенских народа, као најбоље средство за изучавање историје чешког права. Треба још забележити као карактерни црту Јиречекових погледа, да је он признао, да је југословенско (српско-хрватско) право највише и најбоље сачувало трагове првобитног словенског родовног уређења у исконској задрузи, и да због тога југословенско право служи као кључ за сазнање и најдавніјег уређења сваког појединог словенског народа. Као што већ знамо, још Мађејовски је био мишљења, да за најдавніје доба словенског права вреди као извор право Полапских Словена, затим српско право и далматинско. Јиречек је ту мисао усвојио и, развинувши њен унутрашњи садржај, показао је да се дотична важност југословенског права састоји у томе, што је оно највише и најбоље сачувало исконско словенско задружно уређење. У правним споменицима осталих Словена сачували су се од најдавніјег доба само слаби трагови задружног уређења. Због тога историк чешког, такође и сваког другог словенског права мора да успостави старинско родовно уређење свога народа на основу упоредне грађе југословенског права. Тај закључак и дотични начин истраживања, истакнут од Јиречека, били су од утицаја на потоње историје права и нарочито се огледају у потоњем научном образовању историје руског права.

Историја словенских права увек је занимала Јиречека, и он није у току свога дугога живота престајао да се њоме бави.

1880. г. Јиречек је издао „Зборник словенских закона“ (Svod zákonov slovanských, v Praze). Тај се зборник дели на

пет делова. У првом се делу налазе руски и литавски закони, у другом — српски закони, у трећем — хрватски закони, у четвртном — чешки закони, у петом — пољски закони. Јиречек-ков Зборник је један историјски зборник, посвећен прошлости, и обухвата у опште правне споменике најдоцније од XVI столећа. Само српски и хрватски закони долазе у потоње време, блиско садашњости. У одељку, посвећеном српским законима, налазимо после правних споменика XIV столећа још Законик општи Црногорски и Брдски 1798. г. и Општи земалски законик Црногорски 1855. г. У одељку, посвећеном хрватским законима, налазимо после правних споменика XV столећа читав низ „задружних закона“ (закона о задругама) XIX столећа. Такав изузетак односно српског-хрватског права објашњава се тиме, што је југословенско право до сада сачувало у задружном уређењу старинске словенске правне установе. Сазнање последњих вреди за историјско научно успостављање најдавніјег друштвеног уређења код Словенства уопште и код појединих словенских народа нарочито. Дакле видимо, да је Јиречек у споменутом Зборнику одржао ону мисао, коју смо приметили у његовом делу о словенском праву у Чешкој и у Моравској.

У предговору Зборнику Јиречек износи неке опште погледе на историју словенских права. Ваља их поменути. Прво, Јиречек истиче да су Словени од самог свога почетка увек имали своје самоникло и самостално право, које је у културном односу потпуно одговарало стању савременог му права код осталих европских народа. Друго, Јиречек бележи да су се Словени подвргли страним правним утицајима и то Руси — норманском утицају, Јужни Словени — византијском и влашком, Чеси, Полапски Словени и Пољаци — немачком утицају. Задатак је историје словенских права, да се помоћу марљивог упоредног истраживања одреди, шта је у словенском праву домаће, самоникло, и шта је туђе, реципирано.

Као што већ знамо, први је истакао мисао о неопходној потреби издања Зборника словенских закона Раковецки. Кухарски и Мађејовски су у значајној мери остварили ову мисао Раковецког. Али издање Кухарског обухвата само неколико споменика, а у VI свесци Историје словенских права Мађејовског ушли су разноврсни споменици по субјективном избору писца. Тек Јиречек-ков Зборник јавио се као једно систематско издање најважнијих давних споменика словенског права, објективно најпотребнијих за упоредну историју словенских права.

Јиречек је свој предговор к Зборнику завршио обећањем, да ће изградити и издати један речник словенских правних израза. Он је своје обећање испунио. 1904 год. је изашао на

свет његов „Прове. Историјски речник словенског права“ (Prove. Historicky slovar slovanského práva, Praha—Brno).

Прове то је био бог права и правде код Вагра, једне гране побалтичких Словена. Називајући свој речник његовим именом, Јиречек, као што мислимо, хоће да на тај начин још једанпут истакне своју мисао о самониклости и самосталности словенског права.

Речник је састављен на основу правних споменика, издатих у Зборнику. За сваку реч Јиречек наводи дотичне цитате из споменика. Издањем речника Јиречек је учинио велику услугу научном обрађивању упоредне историје словенских права.

Убрзо после појаве Јиречековог „Словенског права у Чешкој и у Моравској“ словенски покрет се јако развио у Русији код научних представника историје руског права.

Већ знамо, да је још пре Јиречека, и то 1840 г. руски научник Никола Иванишев успешно применио на изучавање појединих установа давног руског права методу упоређивања са правом осталих словенских народа и да је позивао историке руског права да пођу за његовим примером. Научни посао Иванишева наставили су његови ученици: Феодор Леонтовић и Михаил Владимирски-Буданов. Кад су Леонтовић и Владимирски-Буданов изашли на поље самосталног научног рада, историјска правничка књижевност о Словенству већ се је била обогатила познатим нам Јиречековим делом. Услед тога Леонтовић и Владимирски-Буданов имали су пред собом не само узор свога учитеља, који је применио упоредну грађу словенских права на изучавање давног руског права, него и Јиречеков образац примењивања исте грађе на изучавање давног чешког права. Дакле упоредно словенско изучавање јавило се као једна општа метода за обрађивање историје сваког појединог словенског права. Земљиште за словенски правац у обрађивању историје права појединих словенских народа постало је чвршће, него што је било у оно време, кад се појавио Иванишев. Леонтовић и Владимирски-Буданов радили су много и продуктивно на историји руског права. Поред Василија Сергејевића они могу да се сматрају као најбољи и одлични представници историје руског права, и стојали су на челу те струке од шездесетих година прошлог столећа па готово до последњег времена (Леонтовић је умро 1910. г., Сергејевић 1911. г., а Владимирски-Буданов 1916. г.).

Упоредни словенски правац у обрађивању историје права појединих словенских народа постао је и развио се по угледу на упоредну словенску филологију. Као што су филолози сматрали поједине словенске језике као гране једног корена, исто тако су правници почели да сматрају права појединих

словенских народа, као гране некадашњег (јужног) племенског словенског права. Такво стање и становиште упоредног изучавања историје права у оквиру Словенства потпуно одговара стању и становишту опште и упоредне историје права, која се исто тако развила на основу упоредне науке о индо-европским језицима. Доста је да се у томе погледу позовемо на истраживања индо-европског, аријског права од Лајста, Фримена и Јеринга.

Пошто су права појединих словенских народа гране једног корена, и то некадашњег једног племенског словенског права, то је сличност између њих у толико већа, у колико дубље улазимо у давнину. У давнини су права појединих словенских народа била потпуно блиска једно другом, може се казати, истоветна. Услед тога, у случају оскудице у изворима односно стања давног права код извесног словенског народа истраживач може да се користи дотичном грађом о давном праву другог словенског народа, који има дотичне писмене изворе или чува у садашњим правним обичајима трагове, остатке давног права. Тако су у својим истраживањима радили Иванишев и Јиречек, ја истим је путем пошао и Леонтовић.

Тражећи за конструисање правних установа и друштвеног уређења давних Руса помоћну грађу, Леонтовић се одао на изучавање југословенског права, које је према општем признању, у својим давним споменицима сачувало најбољи доказ најдавнијег словенског права. Као резултат тога изучавања појавило се 1868 г. Леонтовићево истраживање о давном хрватско-далматинском праву (*Древное хорватско-далматинское законодательство, Одесса, 1868. г.*).

Следеће године Леонтовић је издао свој увод у историју руског права (*Исторія русскаго права, выпускъ I; Введение, Одесса, 1869 г.*) У томе уводу формулисао је свој поглед на упоредну словенску методу за обрађивање историје руског права. Не може се овде говорити вели Леонтовић, о рецепцијама. „Сличне установе код Чеха, Срба, Руса и других словенских народа имају заједнички корен у исконском уређењу заједничког племенског живота Словена. Питање историјске епохе одвојеног политичког живота, поред нових појава, које се код појединих словенских народа развијале самостално, дуго су чувале заједничке племенске правне установе, које су заиста мењале облике развитака, али су одржавале њихову суштину и њихова основна начела. Наука има да запази сличне појаве, да анализира и објасни тамна питања историјског живота код руског и других словенских народа“ (54). Руси, као и остали словенски народи, дуго су време живели према заједничком племенском уређењу. Услед тога, што се

тиче тамних питања давног руског права, истраживач треба да се за њихова објашњења обрати осталим словенским правима. (51).

Словенско право не смета да се поред њега примењује упоређивање са правима других народа несловенског порекла. Има много појава правног живота, вели Леонтовић, које се подједнако срастају у историји свију народа, које имају заједнички карактер за све људе, не представљају искључиве особине једног народа, потичу у опште из човечије природе. У овим случајевима је потребно најшире упоређивање, као једно моћно средство за научно објашњење правног живота сваког појединог народа. Пошто између словенских народа постоји племенско јединство, сасвим је наравно да се упоредна словенска грађа најпре искористи за историју права сваког појединог словенског народа. Али при томе се не одбацује упоређивање појединог националног словенског права са правом туђих народа, који не припадају словенском племену. Тако упоређивање као што је горе казано, у потребним случајевима доноси без сумње велику корист.

Истраживање хрватско далматинских закона и изучавање „садашњих правних обичаја у Јужних Словена“ које је прикупио В. Богинић довело је Леонтовића до тога да, као и Жирчек, призна југословенску задругу за исконско словенско племенско друштвено уређење и да прошири задружно уређење на давне Русе, као што је и Жирчек учинио односно давних Чеха. На тај начин Леонтовић је за објашњење друштвеног и политичког уређења давних Руса створио своју задружно општинску теорију (*Задружно-општинский характеръ политическаго быта древней Россіи, Журн. Мин. Нар. Просв. 1874 г., ч. 173 и 174*). Ову теорију је одмах после њене појаве усвојио познати руски историк Константин Бестужев-Рјумин у својој „Руској историји“ (*Русская Исторія**). У последње време А. Преснјаков је у расправи о „кнежевском праву у давној Русији“ (*А. Е. Пръсняковъ, Князное право въ древней Руси, СПб., 1909 г.*) применио задружно теорију на објашњење како узајамних односа између кнезова, тако и поретка наслеђивања кнежевских престола у давној Русији.

У току свога дугог радног живота Леонтовић је остајао веран словенском правцу у обрађивању историје руског права, ма да се у исто време користио и ширим упоређивањем са народима несловенског порекла. Он је налазио и истицао у старинском друштвеном животу Словена „аријска начела“ (*„Аријскія основы общественаго быта древнихъ славянъ, въ Варшавск. Унив. Извѣстіяхъ, 1897, кн. VI*), али ипак је сликао друштвено уређење давних Руса помоћу упоређивања са давним правом осталих словенских народа.

Леонтовић нам је оставио читав низ ваљаних историјских правних монографија, али на жалост није припремио за штампање свој систематски тецај (курс) историје руског права, који је остао само у ђачким табацима. Као непосредни ученик покојног Леонтовића, могу посведочити, да је у своме тецајноме предавању Леонтовић увек наводио обилну упоредну грађу словенских права па је искоришћавао за објашњавање дотичних установа руског права, и при томе је увек држао југословенско право за најбољи извор за сазнавање исконског друштвеног уређења свију Словена.

Други ученик Иванишева — *Михаил Владимировски-Буданов* није се бавио, као Леонтовић, самосталним истраживањем историје макаквог словенског права, осим руског. Али добро је познавао и изворе и књижевост историје словенских права и користио се одатле извученом упоредном грађом за обрађивање историје руског права. Издао је „Обзор историје руског права“ (*Обзоръ исторіи русскаго права*, прво издање 1886. г., седмо и последње издање 1915. г.), који представља собом најпотпуније систематско излагање историје руског права и због тога је узето као уџбеник на многим руским универзитетима. Владимировски-Буданов у „Обзору“ изјављује, да се за најдавніје доба историје руског права, за које нема доста правих података у домаћим изворима, морамо да користимо упоредном грађом словенског права. У обрађивању и излагању дотичне периоде историје руског права писац „Обзора“ у самој ствари ради према својој изјави. „Обзор историје руског права“ Владимировског-Буданова може заиста да се сматра као један од најбољих израза упоредног словенског правца.

Досада смо говорили о упоредном словенском правцу у стручној области историје руског права. Сад треба да још поменемо једну ширу идеолошку струју, која је била везана за изучавање Словенства и која је утицала на обрађивање историје појединих словенских права, највише руског у нарочитом словенском правцу. Под том идеолошком струјом разумемо *словенофилство*.

Словенофилство је постало четрдесетих година прошлог столећа у Русији, као неки особити и самостални словенски систем социјалне филозофије, нарочито филозофије историје.*)

*) Оснивачи и први представници словенофилства су били: браћа Кирејевски Иван и Петар (Киреевскіе), браћа Аксакови Константин и Иван, Алексеје Хомјаков (Хомяковъ), Јурије Самарин. Сваки од њих је нарочито обрађивао по једну страну заједничког учења, и то Хомјаков се бавио црквеним и религијским питањима (о суштини и значењу православља), Самарин — историјом руске цркве и историјским политичким задатцима Русије, Иван Кирејевски — филозофијом, Петар Кирејевски — народним песмама и фолклором, Константин и Иван Аксаков — руском историјом, Иван Аксаков —

Словенофилство је истакло нови поглед на свеопшту историјску улогу Словенства и према томе је одређивало односни значај појединих словенских народа. Оно је обухватало и религију, и филозофију, и науку, и уметност, и право, једном речи све стране културе. На овом месту можемо да се зауставимо само на односу словенофилства према оној области која нас нарочито занима, а то је према историји права.

Оно схватање историје права, које су развили руски словенофили, постало је као антитеза Хегелове филозофије историје. Хегел је посматрао историју са свесветског, универсалног гледишта. Он је применио универсално мерило и на развитак државног уређења и права. Тај развитак проузрокује, према Хегелу, универсална објективна идеја права, која у своме поступном и постепеном спољашњем манифестовању опредељује конкретне државе у конкретне правне системе. У свако доба универсалне историје постоји између целог човечанства увек један народ, који у своме државном уређењу и у своме праву пружа онај најбољи израз универсалне објективне идеје права, који може да се оствари у дотично доба, на дотичном ступњу светске еволуције. У новом европском свету Хегел је признао Немце за носиоце највише државне и правне културе. Осим тога Хегел је учио, да савремено му државно уставно уређење у Немачкој и савремено му немачко право не само да је највиши ступањ, него и крај државне и правне еволуције, која је постигла све што је за њу могућно, па дакле не може више ни да напредује. Даља еволуција човечанства вршиће се не у области права, него у области науке, филозофије и религије. На тај начин Хегел је признао не само садашње, него и свѐ будуће државно и правно уређење човечанства као искључиви историјски посао Немаца. Према томе мишљењу Немци су постали један владајући народ (Herrschervolk), а сви би остали народи, следствено и Словени морали да буду само етнографски материјал за немачку државну и правну културу. Разумљиво је, да Словени нису могли пристати на такво мишљење. Они су наравно над зградом Хегелове филозофије историје саградиле још један спрат, у који су сместили Словенство с његовом државном и правном идејом, коју су признали за виши израз универсалне објективне идеје права од дотичне немачке идеје.

Први одговор на Хегелово германофилско схватање универсалне историје дао је познати нам В. А. Мађејовски још пре руских словенофила. У основу своје монументалне „Историје словенских права“ он је поставио идеју да словенско

модерном унутрашњом и спољашњом политиком Русије словенског права. Први приврженици словенофилства између историка — правника били су поглавито: Ф. Морашкин, В. Н. Лешков, И. Д. Бељајев (Вилењ).

право превазилази немачко. „Немачко и словенско право“, вели Мађејовски, „потпуно једно другом противречи. У колико се прво одликује строгишћу, суровишћу и шта више извесном безчовечишћу, у толико је друго, према својој предестинацији, имало да поправи недостатке првог, и да накнади све оне штете, које је прво човечанству учинило, ма да се каткад дешавало да словенско право поправљајући немачко само се кварило“ (I, § 29, с. 32). Та основна теза није била један резултат претходног изучавања, него је полазила од неке априорне схеме, коју је аутор претпоставио проучавању и под коју је подвео истраживане факте. Не објективно резонување, него племенски и национални осећај изазвао је горе наведену упоредну карактеристику немачког и словенских права. Под утицајем осећаја развила се и она филологија, којом се Мађејовски користи за објашњење словенског „права“ и словенске „правде“. „Филолози“, вели Мађејовски, „тражећи корен тих термилошких речи, налазе, да су Словени овим речима изражавали увек нешто од самог Бога урезано у срце већ првобитног човека, што мора да се призна за свето, оно што се има да сматра као почетак и крај Божјег страха“ (I, § 115, с. 115). Горе у нарочитом претресу дела Мађејовског забележили смо, да је Мађејовски схватао наведену словенску идеју права („правду“) не као остварени феномен словенске историје, него више као неку регулативну идеју, која опредељује правац за развитак словенског права. Па и у таквом облику дотично учење Мађејовског није губило свој априоризам, који је утицао на емпиричко истраживање историје словенских права и унапред опредељивао резултате тога истраживања.

Историјске судбине појединих словенских народа врло се између себе разликовале. Због тога није било довољно да се у опште призна ваљаност словенске идеје права. Требало је да се упоредна оцена продужи и да се покаже који је од словенских народа тај, код кога се развитак словенског права вршио у најчистијем и у највишем облику. Код Мађејовског сретамо одговор на то питање. Мађејовски налази најбољи израз словенске идеје права за давно доба у руском и српском праву (I, § 55, с. 55). У даљем напак току развитка идејно представништво Словенства прелази на Пољску. Унија Пољске са Литвом и преко тога зближавање Пољске са Западном Русијом, утицај Пољске на Новгород и Псков, — све је то, по мишљењу Мађејовског, проузроковало да су се права свих тих земаља врло блиско једна других дотичала, међу собом се укрштала и образовала су као једно средиште словенског права, највише задахнуто духом народности (I, § 51, с. 51—42). Наведено се средиште налазило у пољском праву.

Увод у историју словен. права.

Дакле код Маћејовског сретамо два основна начела словенофилства: априорно одређивање самоникле словенске идеје права и признање једног одређеног словенског народа за најбољег носиоца наведене идеје. Даљи и подробнији развитак тих начела дали су руски словенофили, који су изашли на поље филозофије историје педесетих година XIX века.

Као што је природно за доктрину, која полази од националног осећаја, руски словенофили су за најбоље носиоце словенске идеје права признали не Пољаке, као што је то учинио Маћејовски, него свој народ, — Русе. Они су видели самониклу особину словенског права у истом, као и Пољаци и Чеси, општинском начелу, али су за истинито словенско признавали само оно општинско уређење, које су нашли у Русији. Треба да се овде има у виду оно општинско уређење, које су словенофили пронашли, а не оно, које је у ствари постојало, јер чисти словенофили нису у толико истраживали историју према изворима, колико су је илустровали историјским истраживањима неке унапред састављене априорне схеме. Општинско уређење није било за словенофиле само једна врста земљишног поседа и територијалне самоуправе, као што је оно било у ствари. Они су начинили од општине неко мистичко начело, које је, по њиховом мишљењу, опредељивало цело друштвено и политичко уређење на један особити начин. Позната је словенофилска формула: „Спољашња правда припада Држави, унутрашња — Земљи; неограњена власт — Цару, потпуна слобода живота и духа — Народу; слобода делања и закона — Цару, слобода мишљења и речи — Народу“ (*Константијн Аксаков, Полноје Собрание Сочинений, том I, Москва, 1899 г., с. 284*). Под Земљом словенофили су разумели општинско уређење, које је, по њиховом мишљењу, представљало собом нарочиту самониклу особину друштвеног и политичког живота Словена и играло је улогу и дало подлогу, а у исто време и антитезу државног поретка. Што се тиче народа, словенофили су га сматрали као субјекта и носиоца општинског духа, који је морао да се противстави индивидуалистичком схватању народа у Западној Европи. Словенофили су видели најбоље остваривање своје горе наведене формуле у Московској држави и због тога су одвајали од руске историје Московску периоду (XIV—XVII ст.) исто тако, као што су одвојили руски народ од осталог Словенства. Константин Аксаков, који се између првих или старих словенофила нарочито бавио историјом, дели руску историју према престоницама на четири периоде: Кијевску, Владимирску, Московску и Петроградску (I, 50). У току прве три периоде К. Аксаков види природни историјски развитак словенског руског народа. Кијевска и Владимирска периода спремиле су појаву самониклог словенског друштва-

ног и политичког уређења, које је Московска периода и држава потпуно остварила (I, 289, 147). Даље од Московске периоде историја словенофила не иде. Петроградска периода која почиње од великих рефорама Петра Великог вршених по угледу Западне Европе, по мишљењу словенофила, само је изопачивање и шта више и одрицање од руске историје. После Московске државе начело генетичког и органског развитака не може да се више примени на потоње судбине руске државе и руског права. Словенофилима није остајало ништа друго, до да проповедају теорију о обратном кретању историјског тока, т. ј. повратак натраг у Московску периоду.

Поред наведеног московског словенофилства, које се може тако назвати због места, где су његови представници радили, због историјске периоде коју су они идеализирали, постојала је у руском словенофилству још једна друга струја, која је налазила истинити израз словенске идеје права у народној влади премосковског доба, кад су самостално живеле поједине руске „волости“ или „земље“. Константин Аксаков је ту народну владу осудио, јер „давња обласна већа нису увек остајала у међама самог мишљења, него су често примењивала грубу спољашњу силу“ (I, 147). Земљска, или Кијевска, према истакнутој периоди, струја словенофилства на против сматрала је већно уређење као најбоље остварење словенске слободе. Та струја словенофилства није била снажна и била је усамљена. Она је била представљена у поезији од грофа Алексеја Толстоја и у историјској науци од Николе Костомарова. Костомаров је додао народном владању још и федеративно начело, којим су биле, по његовом мишљењу, између себе везане поједине „волости“ или земље у кијевској периоди. Он је учио, да су два ова словенска својствена начела била у даљем току руске историје, изопачена монголским и византијским утицајем. Кијевској струји словенофилства може да буде прибројено и украинофилство у руској историјографији, које су представљали Владимир Антоновић и Михаило Грушевски. Украинофилство исто тако идеализира кијевску периоду руске историје, као доба потпуног остварења словенског духа, и истиче потоње козачко уређење Украине (Мале Русије) као органско продужење земљске народне владе.*

После наведеног прегледа начелног словенофилског учења треба да покажемо значај ове историјскофилске струје словенске мисли за нашу науку, — историју словенских права.

* В. М. Грушевскиј, Звичайна схема „руској“ исторії й справа рационального укладу исторії Східного Словянства, Стаття по славяновидѣнню подъ ред. В. И. Ламанскаго, выпускъ I, СПб., 1904, стр. 298—304.

Словенофилство је утемељило учење о Словенима, које је истакао Хердер, као о самосталном културном историјском типу. Тиме је оно дало озбиљан одговор на оно пренебрегавање Словена, које се налазило у Хегеловој филозофији историје. Такав одговор био је неопходно потребан за подржавање енергије и духа код истраживача историје словенских права. Са гледишта Хегелове филозофије историје словенско право, као и цела словенска култура, представљало је собом неку *quantité négligeable*, која није утицала на ток светске историје права и због тога није могла да интересује истраживаче. Озбиљни научни одговор на такво погрешно мишљење сада би се састојало у томе, што би се рекло, да за науку нема неважне, незанимљиве и непотребне грађе. Све појаве треба да се испитају. Проширење поља истраживања на словенску историју и на словенско право за науку је без сумње позитивна тековина. Словенофилство, ма да и са другог становишта, стално је настојавало, да се словенско право изучи и тиме је учинило услугу науци, јер је изнело нову научну грађу до тада мало познату па чак и потпуно непознату.

Учење о Словенима, као о самосталном културном историјском типу, тежило је томе, да се у историји Словенства, признаду и неки особити закони развитака, који нису не само истоветни него чак ни сразмерни са законима развитака осталих европских народа. Несразмерност закона историјског развитака код Словена са законима развитака осталих европских народа, разумела се у том смислу, што су Словени пролазили и пролазиће кроз другојачије ступње друштвеног и политичког уређења, него остала Европа, и што су израђивали у прошлости и још више израдиће у будућности једну особиту културу, битно различиту од европске културе. Ову мисао о самониклости и самосталности словенске културе, која може да се противстави целокупној европској култури, најчистије и најбоље изразио је *Н. Ј. Данилевски* у своме делу: „Русија и Европа. Поглед на културне и политичке односе Словенског света према Германско-Романском свету“ (*Н. Я. Данилевский, Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германско-Романскому СРБ., 1871 г., 524 ешран.*) Као што видимо из самог наслова Данилевски је концентрисао цело Словенство у Русији, јер је Русија, по његовом мишљењу, највише манифестовала словенску културну самосталност и због тога је најспособнија за потпуно остваривање словенске идеје.

У наведеном словенофилском погледу Данилевског има претераности, можда има и романтичког заноса, али ипак постоји и једна трезвена, разложна и озбиљна мисао, на име мисао, да у свеопштој историји има неколико разноврсних

(хетерогених) типова културе, од којих се један манифестовао у историји Словена, поглавито Руса, јер Руси су између Словена највише сачували своју племенску самосталност према Европи.

Аналогичну мисао о разноврсним културама и њиховој улози у свеопштој историји срећемо и код једног западно-европског социјолога, — Лудвика Гумпловића. Рођен у Пољској, Гумпловић, ма да је писао и штампао неке своје радове на пољском језику, био је професор у Грацу и редовно је радио на немачкој научној књижевности, тако да мора да се приброји к немачкој, дакле западноевропској науци. Гумпловић је концентрисао своју научну пажњу на питање о расама и учио је, да је борба између раса поглавити чинилац социјалног развитака. Он је изнео то своје учење у нарочитим истраживањима о расној борби (*Ludwik Gumplowicz, Der Rassenkampf. Sociologische Untersuchungen, 1882*) и у системском излагању „Основног нацрта социологије“ (*Grundriss der Sociologie, Wien, 1885*). У даљем току свога научног рада он је расну борбу заменио борбом између разноврсних цивилизација и истакао је последњу као главни чинилац социјалног развитака. Тако је становиште Гумпловићево у његовом делу: „Социологија и политика“ (*Sociologie und Politik, 1832*). У њему писац пружа не само дијагнозу процеса социјалног развитака, него и његову прогнозу за Европу. У томе последњем погледу он предвиђа борбу између две разноврсне културе, од којих једну представља Европа, другу Русија. На основу такве прогнозе Гумпловић је проповедао неопходну потребу агресивне дипломатске и војне политике европских држава против Русије. Та проповед насилне агресивности одликује Гумпловића од Данилевског. Данилевски је захтевао, да Русија уједини Словене и усами словенски свет за самостални развитак словенске културе, која треба да донесе човечанству неку нову културну синтезу. Гумпловић је видео у словенском покрету само опасност за западну Европу и подстрекавао је да се Русија нарочито ослаби од стране западних држава, ако већ не може да се уништи. Непријатељски књижевни напад Гумпловићев на Русију и Словенство изазвао је достојни књижевни одговор од стране познатог историка словенског права руског научника Феодора Зигеља (*Ф. Зигель, Социологија и панславизмъ, Славянское Обозрѣніе, 1892 г., томъ II, кн. 5 и 6*).

Ма да истакиута од Словенофила мисао, о битној разноврсности европске и словенске културе, садржи много заблуда и погрешака, ипак у основи својој она заслужује пажњу истраживача историје словенских права. Не би било правилно, ако би смо признали ток развитака права и државе код западноевропских народа за једини нормални процес

правне и државне еволуције и ако би смо сматрали дотичне разлике у историји словенских права као аномалије и напатке.

Кад су словенофили опровргавали Хегелово учење, према коме је савремено му правно и државно стање Западне Европе морало да се призна за врхунац правне и политичке еволуције, они су имали право. При томе Словенофили су први приметили, да даљи развитак друштвеног живота тежи више социалном, него правно-политичком правцу. Услед тога они су увели и у историјско истраживање нарочито интересовање према социалном стању друштва. Благодарени Словенофилима почело се систематско изучавање историје аграрних односа и историје сељака.

Тражећи словенски дух и словенску идеју права, словенофили су се бавили упоредним изучавањем целокупног Словенства. Константин Аксаков је свој први научни рад посветио изучавању давног општинског уређења код свих словенских народа (*К. Аксаковъ, О древнемъ бытїи у Славянъ вообще и у русскихъ въ особенностіи, Московскій Сборникъ, 1852 г., № 1*). У истом упоредном правцу радили су сви историци и историци права, који се више или мање налазили под утицајем словенофилства.

У упоредном изучавању Словенства словенофили су се интересовали не средњом просечном конструкцијом оних заједничких правних елемената, који се у ствари налазе подједнако код свих словенских народа, него најбољим изразом оног, што су они примали за истинито словенско, ма то постојало само код једног од словенских народа. Истинита словенска начела су постала у старини, још у време заједничког племенског живота свију Словена па због тога се налазе у најдавијим обичајима и установама свих појединих словенских народа. Који је словенски народ та племенска начела најпотпуније сачувао и органски их развио, тај народ пружа најбољи израз словенског духа и словенске идеје. Општинско уређење било је признато за истинито самоникло словенско начело. Пошто су Руси у току историје најпотпуније сачували општинско уређење, то се руска историја пре Петра Великог, од кога су почели страњни утицаји, сматрала као најбољи израз словенског духа, друштвених и правних словенских идеја. У наведеним погледима било је много субјективних самовоља и често је било више осећаја, него рејоновања. Па ипак је у њима била и једна здрава објективна мисао. У колико се етничке разлике огледају у развитку права, у толико морамо признати да су и словенска права имала неке самоникле особине, изазване заједничким племенским пореклом. Пошто су поједини словенски народи потпадали под стране утицаје у различном степену, то су се пле-

менске особине код њих сачувале исто тако у различитој мери. Следствено, једни словенски народи су постали потпунији, други непотпунији носиоци племенске особености или, као што се говорило, словенског духа. Словенофили су можда претеривали са словенским духом Русије и неправилно га одређивали. Али свакако има неких објективних разлога, да се руском праву призна највише органски карактер. Такво признање сретамо чак и код Маџејовског, који је иначе, као што већ знамо, сматрао Пољаке као најбоље носиоце словенског духа. „Код неких словенских народа“, вели Маџејовски, „у најновије време су посматрали давно право с практичког гледишта. Загледавши у прошлост, извели су закључак, да је она мало погодна за садашњост, да модерно време, захтевајући нови поредак, не може и не мора да тражи помоћ од давнине, која је застарела и постала немоћна. Али нису сви Словени то мишљење усвојили. Уређујући се наново, Срби су расправљали, да ли не би било боље да на место домаћег права прихвате француско законодавство. Пољаци су 1808. г. у ствари примили француски законик за обавезан. Међутим Русија, састављајући за себе Зборник Закона (*Сводъ Законовъ Россійской Имперіи*), није се колебала да загледа и у давно право с намером да отуда извуче и усвоји, све што је могло да одговори модерним потребама“ (I, § 7, с. 11).

Истакнувши Русију, као најпотпунијег и најбољег, готово јединог правог носиоца словенског духа и словенске идеје друштвеног уређења, словенофили су одрицали словенски карактер друштвеног уређења Западним Словенима, јер су се последњи сувише придружили европској култури. Из истог разлога, као што већ знамо, словенофили су одрицали и руску историју после Петра Великог. Такво игнорисање учешћа Словенства у општој европској култури, без сумње је самовољно и антиисторично. Што се тиче нарочито Западних Словена, споменути словенофилски поглед на њих је могао да изазове одрицање упоредног изучавања целокупног Словенства. Заиста такво становиште сретамо код историка руског права Ивана Бељајева, који је иначе ишао за Словенофилима. Бељајев је учио, да је између Источних и Западних Словена у историјско доба остало заједничко само оно, што су они донели из првобитне отаџбине, и то — основни облици језика и нешто религијских веровања; све пак остало они су стекли независно једни од других. Због тога начин живота и обичаји Руских Словена не могу, вели Бељајев, да се објасне упоређивањем са начином живота и обичајима њихове западне браће (*И. Д. Бѣлѣвъ, Русская земля предъ приближеніемъ Рюрика въ Новгородъ, Временникъ И. М. О. И. и Др. Р., 1850 г., кн. 8*). Наведени поглед Бељајева грешни у два правца: прво, он претпоставља, да у време заједничког пле-

менског живота Словени нису имали никаквих правних одредаба, које би могли да при расељавању изнесу из своје првобитне отаџбине на места свога потоњег становања; друго, овај поглед потпуно негира значај етничког елемента за развитак права, јер тврди, да између развитка права код две етничке гране једног истог племенског порекла није било ничег заједничког шта више ни сличног. Наведене погрешке произлазе из основне заблуде словенофилског учења, да се словенски дух и словенска идеја права концентрише само у Русији.

Да се та основна заблуда словенофилског учења избегне, треба да се подједнако води рачуна о свим гранама Словенства, — западној, источној и јужној, — да би смо могли добити потпуну слику развитка целокупног Словенства и познати све његове културне историјске врсте. Тако ради словенска филологија; исто тако мора да ради и историја словенских права.

Не гледајући на све наведене заблуде и погрешке, словенофилство је увек подржавало интензивни интерес према упоредном изучавању словенских народа и тиме је много корисно послужило историји словенских права. У доба, кад је, у Европи царовала једна идеалистичка филозофија историје, која је признавала искључиву културну вредност за човечанство само романо-германском свету и због тога је баш од њега чинила главни, готово искључиви објекат историјског изучавања, словенофилство је истакло своје паралелно схватање идеалистичке филозофије историје, које је у изучавање словенске историје уносило дубоки смисао и на тај начин га је подизало. Својом нарочитом пажњом према социјалним односима и признањем важности сваког етничког елемента за развитак права, словенофилство је попунило једностраност хегелијанства и претекло дотичне позитивне погледе.

Упоредна Словенска школа у историји руског права, која је почела од Иванишева и о којој смо говорили горе, постала је независно од словенофилства, јер Иванишев је радио и изнео програм школе, пре него што су словенофили изашли на поље књижевног рада. Свакако словенофилство није остало без утицаја на даљи развитак школе. Ма да Леонтовић и Владимирски-Буданов нису били прави словенофили, ипак су нешто црпили из идејних извора словенофилства. Они нису признавали само Русију за средиште словенског духа, нису никад идеализирали московску периоду руске историје и нису одбацивали руску историју после Петра Великог. Али су без сумње усвојили, ма да без сувишних крајности, словенофилско мишљење о особинама словенских друштвених и правних установа, поглавито у најдавније доба. То се мишљење осећа код Владимирског-Буданова више, него код Леонтовића.

Словенофилство је најзад подупирало тежњу наведених научника за изучавање словенских права. У току свога дугог и марљивог научног живота горе споменути научници су се постепано ослободили од трагова словенофилске једностраности. То може да се особито примети код Леонтовића, који је знао да уједини упоредну словенску методу са широким социјолошким уопштавањем. Под утицајем последњег Леонтовића је чак променио свој поглед на задругу, која је као што знамо, играла толико важну улогу у његовом схватању почетне периоде историје руског права. У почетку својих истраживања и доста дуго време после тога Леонтовић је држао задругу уређење за искључиву особину Словена. Доцније пак дошао је до закључка, да је задруга једна установа, која се срета и ван Словенства и да је последица не какве особине националног или племенског духа, него извесних услова привредне културе на извесном ступњу еволуције (в. Ф. И. Леонтовичъ, *Крестіянскій дворъ въ Литовско-рускомъ государствѣ*, Журн. Мин. Нар. Просв., 1896 г. и *опд.* изд. 1896 г.).

Поред упоредне словенске школе у историји руског права морамо забележити у Русији поједина истраживања, посвећена нарочитом самосталном проучавању посебних питања из упоредне историје словенских права. Таква су два истраживања Сергија Шпилевског (*Сергій Шпилевскій*): 1) „Савез рођачке заштите код давних Германаца и Словена“ (*Союзъ родствѣнной зашиты у древнихъ германцевъ и славянъ*, Казань, 1866 г.), и 2) „Породичне власти код давних Словена и Германаца“ (*Семейныя власти у древнихъ славянъ и германцевъ*, Казань, 1869.), за тим једно истраживање Собестијанског о међусобном зајемчавању код Словена (*И. М. Собѣстианскій, Круговая порука у Славяно, Харьковъ, 1-ое изд. 1888 г.*).

Књижевност. — Н. П. Загоскинъ, *Методы и средства изученія древней исторіи русскаго права въ связи съ древнѣйшими развитіемъ правъ другихъ народовъ славянскаго племени*, Ученыя Записки Казанск. Унив., 1877; *К. Кадлец*, *Nekoliko kapitol z oboru slovanského práva*, 1894; *К. Кадлец*, *Literatura právních dějin, v Památníku Akademie Češské*, 1898; Н. П. Загоскинъ, *Исторія права русскаго народа*, томъ I, 1899 г.; *К. Кадлец*, *Библиографія исторіи чешскаго права*, *Юридическая Библиографія*, изд. Демидовск. Юридич. Лицеумъ., 1908—1912 г.; И. В. Ягичъ, *Исторія славянской филологіи*, 1910 г., глава XVIII; Ф. В. Тарановскій, Ф. И. Леонтовичъ, *Биографическій и научно-литературный очеркъ*, *Юридическія Записки*, изд. Демид. Юридич. Лицеумъ, 1911 г., вып. I (VII); Ф. В. Тарановскій, *Памяти М. Ф. Владимирскаго-Буданова, опыты историографическаго характеристика*, *Юридич. Вѣстникъ*, 1916 г., кн. II (XIV); *Jan Kapras, Literatura českých právních dějin*, 1918; *К. Кадлец*, *Studjum dějin slovanského práva*, 1918.

ГЛАВА V.

Представници нарочитих катедара за историју словенских права (В. Богинић, Ф. Ф. Зигељ, К. Кадлец, Д. Мијушковић).

Упоредна Словенска струја у обрађивању историје права појединих словенских народа (чешког и руског) користила се историјом словенских права као помоћним средством. Словенофилство је позивало на изучавање историје Словенства, његове културе, доследно и права, али је то чинило у опште, не улазећи у стручне подробности. Ни један, ни други покрет нису довели до каквог даљег обрађивања и излагања целокупне историје словенских права после Маџејовског. Не гледајући на то, историја словенских права је постепено постала у другој половини XIX столећа посебни предмет предавања на појединим универзитетима разних словенских земаља.

Први оглед универзитетског предавања историје словенских права пружила је Русија. Према Уредби руских универзитета (*Уставъ Россійскихъ Университетовъ*) од 1863. г. била је уређена на правним факултетима нарочита катедра историје словенских права (*исторіи славянскихъ законодавельствъ*). Ова катедра је одговарала катедри словенске филологије, уређеној још раније и то према универзитетској уредби од 1835. г. на историско-филолошким факултетима и имала је да заједно с њом служи свестраном изучавању целокупне словенске културе. На жалост пропис универзитетске Уредбе од 1863. г. махом је остао само на хартији и није могао да се потпуно оствари.

Није било стручњака за предавање новог предмета. Само су два руска универзитета била у стању да попуне нове катедре: Новоросијски универзитет у Одеси и Варшавски универзитет (руски универзитет у Варшави је било установљен 1868. г.). У Одеси је то попуњавање било сасвим привремено, и само је Варшавском универзитету пошло за руком да добије сталног професора за историју словенских права на дужи низ година. Услед тога мора да се призна да уређење катедре за историју словенских права на основу Уредбе руских универзитета од 1863. г. није успело. Проф. Карло Кадлец нарочито се зауставио на овај недаћ и постарао се да објасни чиме је она била проузрокована (в. *Prof. Dr. Karel Kadlec, O katedrěch historie slovanských práv, Сборникъ сѣдалней въ честьъ В. И. Ламанскаго, и оделишо, СПб., 1906 г.*).

Проф. К. Кадлец признаје саму мисао о уређењу катедара историје словенских права 1863. г. за један анахронизам, који, као и сваки анахронизам, није могао да буде успешан. У оно време историја права појединих словенских народа није била

† одржана у ратувању Брисеа.

у толико обрађена, да би могла пружити потребну и достојно припремну грађу за упоредну историју права целокупног Словенства. Сама историја руског права се налазила у почетном научном стању и развила се тек после шездесетих година. Исто тако ако не и горе било је стање историје права осталих појединих словенских народа. То не треба по мишљењу проф. Кадлеца да нас зачуди, јер и широки научни развитак историје западно-европског права, — немачког, француског, енглеског и др., — спада у време доцније од 1863. године. И ошта упоредна историја права, која треба да се јави за историју словенског права као методолошки образац стала је на пут строгог истраживања и озбиљног уопштавања тек седамдесетих година. Због таквих прилика потпуно је разумљиво, да уређење нарочитих катедара за историју словенских права на свим руским универзитетима није успело.

Наведеном Кадлецовом мишљењу треба да додамо један поглед на дотично питање недавно изнет од угледног зналца словенских ствари Ватрослава Јагића (в. *В. Јагић, Ф. Ф. Зигељ — последњи професор историје словенског права у Русији, Српски Књижевни Гласник, 16, јуни 1921. г., с. 269—274*).

В. Јагић наводи факат, да се либерални кругови руске интелегенције понашали према Словенству негативно: оно их није привлачило, није их занимало. Мисао о уређењу нарочите катедре за историју словенских права није потекла из тих кругова. „Та је столица, чедо романтике Гримове и Савињијеве школе, била унесена у универзитетски устав за 1863. годину“, као што се чини Јагићу, „под утицајем чешких угледника Палацкога, Шафарика а особито браће Јиречека“. Ма како било, либерални кругови су је примили хладно, подозриво, без мало непријатељски. Правни факултети, који су се налазили под утицајем либералних кругова, нису ту катедру волели. „Рускоме је либерализму“, вели В. Јагић, „била разумљива историја рускога, пољскога, чешкога, српскога, хрватскога права, он им је давао места у разним западнословенским универзитетима, али за апстракцију словенскога права, које је било пресађено у либерални руски универзитетски статут од године 1863, није се умео одушевити“... Важно је, и то сведочи о нерасположењу руских юридичких факултета према историји словенског права, што ни Петроград ни Москва не пригрлише младог магистра (спремљеног 1872 г. за катедру словенског права), већ оставише министарству да именују Зигеља професором Варшавског универзитета“. Осим случаја са Зигељом које спомиње Јагић ми се можемо позвати и на горе наведеног Сергија Шпилевског. Тај писац двају монографичких истраживања из историје словенских права није

био позван ni на једну од катедара словенског права и заузео је катедру историје руског права.

Горе наведена недања изазвала је то, да је у потоњој Уредби руских универзитета од 1884. године катедра историје словенских права била укинута свуда осим Варшавског универзитета.

Забележивши општу недању словенске катедре на руским правничким факултетима, треба ипак да се обратимо оним руским универзитетима, где је та катедра радила, на име — Новоросијском (у Одеси) и поглавито Варшавском универзитету.

Новоросијски универзитет је позвао на катедру историје словенских права стручног знајца југословенског права Валтазара Богишића, пореклом далматинаца. Проф. Д-р В. Богишић је у мају 1870. г. држао своје приступно предавање на универзитету, али услед разних узрока није редовно предавао свој предмет. 1872. г. руски цар је наручио В. Богишићу, да изради грађански законик за Црну Гору. Од тада Богишић је напустио универзитетска предавања и после тога никада се више није на њих ни вратио него се ограничио само на кабинетску научну радњу. Научна радња Богишићева има монографични карактер.*) Систематским обрађивањем и излагањем историје словенских права Богишић се није бавио. Није успео да сврши такво излагање пред својим универзитетским слушаоцима у Одеси, а ни у потоњем своме научном животу није радио на таквом излагању. Што се тиче Богишићскога погледа на научне задатке историје словенског права, све што нам је остало од њега, садржи се у наведеном приступном предавању, које је Богишић издао на руском језику под насловом: „О научном обрађивању историје словенског права“ (В. Богишић, *О научном разробојкѣ исторіи славянскаго права. Вступительное чтение въ Исторію славянскихъ законодательствъ*, СПб., 1870 г.). Пошто је Богишић био угледни истраживач југословенског права и пошто је много радио да упозна са словенским правом научни свет Западне Европе, ваља да се упознамо с његовим погледом на научне задатке историје словенских права.

Богишић полази од историјске правне школе, која је од времена Савињича до његовога времена опредељивала и упућивала научно стање историје права. Он обраћа пажњу на то,

*) Поглавита Богишићева радова су ови: *Pravni običaji u Slovena*, Zagreb, 1866 г., II изданје 1867. г.; *Pisani zakoni na slovenskom jugu*, Bibliografski nacrt I Zakoni izdani najvišom vlašću u samostalnim državama, Zagreb, 1872; *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena*. Knjiga prva. *Oragja u odgovorima iz različnih krajeva Slovenskoga Juga*, Zagreb, 1874; *О облику названом инокостина у сеоској породици Срба и Хрвата*, 1884; *D'une forme particulière de la famille rurale chez les Serbes et les Croates (Revue de droit internat. et de législ. comparée, 1884, XVI)*.

што је Савињева програмна расправа (*Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, 1814), која је упутила историју права на нови научни пут, изашла на свет готово у исто време, кад и Бопов рад (*Bopp, Conjugationssystem der Sankritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen*, 1816), који је поставио темеље за упоредну филологију. Није узалуд, што се Савињич позивао на науку о језику. Полазне тачке и основна начела су била код историје права и код науке о језику подједнака. Међу тим, вели Богишић, наука о језику је напредовала у развоју много више, него историја права. Та је разлика проузрокована, по мишљењу Богишићевом, тиме што историја права није искористила дотичну методу потпуно, онако као што је то учинила филологија.

Да се постигне то, што је досад било пропуштено, историци права морају, по мишљењу Богишићевом, да иду за узором упоредне филологије и да поделе свој научни рад на овај начин. Прво, историци права морају да црпу сав материјал из извора, макакви они били, и да тај материјал потпуно обраде. Друго, историци права морају да истраже све елементе појединих правних установа и да одреде њихове односе између себе и према осталим странама народног живота. Треће, треба да путем научног упоређивања и критичке анализе траже законе, према којима право постаје, живи, мења се и умире. Са ове три наведене тачке Богишић прегледа и претреса савремено му стање историје права и истиче његове погрешке и недостатке, показујући пут за поправку.

Историци права, вели Богишић, нису се ослободили од вере у формалну снагу закона и његову превоћ као главног, готово искључивог извора права. Због тога у својим истраживањима нису сматрали, да ли су се издати закони заиста извршивали и остваривали у народном животу, дакле износили су правну прошлост неправилно. Што је још горе, нису пазили на обичајно право, ма да је Пухта њему посветио нарочиту монографију. Савињичево учење о стваралачкој улози науке права постало је једна велика сметња за потпуно изучавање и достојну оцену обичајног права. Занесавши се за науком права, као за искључивим чиниоцем правног развоја, историци права су заборавили, да, као што народ не пита научне филологе за језик, којим говори, исто тако не пита научне правнике за право, којим живи и које сам ствара. Осим закона и науке права увек вреди живо обичајно право, које мора да се испита. Треба да се изучава не само обичајно право прошлости, него и живо обичајно право садашњости, јер у њему има много остатака и трагова давних и најдавнијих правних одредаба и установа. Изучавање живог садашњег обичајног права једна је врста правничке палеонтологије,

kojom trebaју da se naučnici koriste u istoriji prava na onaј isti način, kao i u prirodnim naukama.

Dosaд, вели Богишић, историја права је само описивала различна стања права у прошлости, али није истраживала правни развитак у правом смислу те речи. Баш то је пребацивао историчима права Јеринг, који је захтевао да се право изучава помоћу анализе у два правца, — са гледишта његове унутрашње конструкције и са гледишта његовог спољашњег функционисања; први правац образује анатомију права, други физиологију права. Јеринг није само изнео такав програм истраживања, него га је остварио у своме делу: „Дух римског права“. Богишић се позива на Јеринга, придружује се његовим погледима и изјављује, да историја права мора да иде баш тим путем. У анатомији права треба да се правне установе посматрају не усамљене, него стално у узајамним односима према осталим установама. Као пример Богишић истиче, да код Словена не може да се схвати старатељство ван везе са задругом. Физиологија права треба да се обради с обзиром на спољашњу средину, у којој и зависно од које се право развија. Историци права, вели Богишић, нису обрадили довољну пажњу на Савињијево мишљење, да право не постоји усамљено, јер његова суштина има своје дубоке корене у народном животу. На основу такве Савињијеве тезе Богишић захтева, да се у историји права описивању дода још „експериментална метода физике“. Под последњом он разуме изучавање права у непрекидној вези са условима спољашње средине и то, — с географским положајем, економским стањем, социјалним односима, религијом, наравима, политичком историјом, карактером суседних народа и т. д.

Филологија је у својој области пронашла читав низ закона. Богишић верује, да тај задатак није искључен и за историју права. Да се баш он постигне, историци права морају, по мишљењу Богишићевом, да 1) прошире поље својих истраживања у горе наведеном правцу и 2) да се користе упоредним изучавањем на један прави научни начин. Што се тиче научног упоређивања, историја права има да ради по угледу упоредне филологије, која обухвата све језике и високо културних, и мало културних народа, да их упоређује не према спољашњој сличности звука, него према подједнакости корена, и да зна да из свога рада изведе трајне и важне закључке. Тим путем пошла је и словенска филологија у делима Фр. Миклошића,^{*)} на која се Богишић позива. За њом треба да иде и историја словенских народа.

^{*)} Fr. Miklošič, Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen, Wien 1852; Vergleichende Formenlehre der slavischen Sprachen, 1856, Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen, 1868—1874 и др.

Богишић је желео да примени сав горе наведени методолошки програм на обрађивање историје словенских права, па према томе је карактерисао своја даља предавања на овај начин. „У нашем излагању“, говорио је Богишић својим слушаоцима, „опширно ћемо се бавити обичајним правом, које је у историји словенског права играло најважнију улогу; стараћемо се да обелоданимо однос обичајног права према писаном праву појединог словенског народа или поједине словенске земље, однос посебних правних установа између себе и према целом правном систему, најзад, однос права појединог словенског народа или земље према осталима. Уједино неопходно је потребно да се на поједине правне установе широко примени упоређивање са правом сродних странаца и суседа. При томе треба да се обрати најозбиљнија пажња на међународни утицај у области права, на случајеве где се јавља и узроке. Стално ћемо се обзирати на поглавите прилике спољашњег и унутрашњег живота народа. У нашим истраживањима нећемо упустити из вида, као што се историчима права на жалост обично догађало живи, народни језик и производе усмено народне књижевности.“ (с. 25).

Идући тим путем, историја словенских права може да дође до позитивних резултата, који могу корисно да послуже не само словенској, него и општој науци. Споменувши општу науку, Богишић поставља питање, да ли словенско право има ма шта особито, чим би могло да обогати науку, или пак налазимо код себе само оно, што сретамо и код других народа. Одговарајући на то питање, Богишић најпре бележи, да и код разних народа подједнаке правне установе нису ипак у ствари истоветне, јер за правни живот потпуно вреди познато правило: *si duo idem faciunt, non est idem*. Осим тога Богишић изјављује, да има код Словена сасвим особенитих правних установа, које су својствене само Словенима, и које можемо да смело противставимо дотичним западноевропским установама без икакве штете за нас. Као пример Богишић наводи задругу, одсуство ропства код старинских Словена у прехришћанско доба и руску земљишну општину. Богишић веома хвали све наведене самоникле и по његовом мишљењу потпуно самосталне, словенске установе. Врло је карактеристично, што Богишић говори о руској земљишној општини. „Ма шта да пребацују тој установи неки економисти, за нас је довољно“, вели Богишић, „да западне социјално-економске школе сматрају као неки идеал, који може да се постигне само преко великих жртава, оно, што се код нас јавило само по себи, развило се и непрестано се одржава у народном животу.“ (28). У тим се речима чује прави одјек словенофилства. Као што видимо, Богишић, ма да се наслања на упоредну филологију и ма да је уопште расположен по-

† me dvoje jaze jedin isao, i tako otv. nije ispravno (isto)

зитивно, ипак није сасвим слободан од слофенофилског утипаја. Слоvenesofilски дух се осећа у томе, што се Богишић не задовољава самим изучавањем словенског права, као нове грађе за светску, општу историју права, него се стара да оправда словенско право пред поносном културом Западне Европе.

Из приступног предавања не види се непосредно, како је Богишић намеравао да систематски изложи историју словенских права, у једној упоредној слици, или у оделитим нацртима појединих права. Друга претпоставка изгледа вероватнија. Такав бар закључак може да се изведе из горе наведене Богишићеве изјаве, у којој он карактерише своја даља предавања.

Богишић је сматрао југословенско право, као најбољи извор за сазнање старинског словенског права, јер се на словенском југу сачувала исконска и самоникла, по мишљењу Богишића, општа словенска установа — задруга. Што се тиче важности других појединих словенских народа за конструкцију заједничког словенског права, Богишић нарочито помиње Балтијске Словене и Словене Јадранског поморја (Дубровчане, Неретљане) па мисли да по њиховом начину живота не може да се суди о животу осталих Словена и целог Словенства (27—28). Богишић не објашњава, разлоге овог његовом тврђењу, али вероватно да је Богишић имао у виду сувишни туђи утицај код наведених словенских народа, — германски код Балтијских Словена и романски код словенског становништва Јадранског поморја.

Кад је 1868. г. био основан у Варшави руски универзитет, у његовој уредби се налазила нарочита катедра за историју словенских права. Нови универзитет је на ту катедру позвао Херменегилда Лиречека. Лиречек није тај позив примио, и катедра је остала ни Варшавском универзитету непопуњена. 1872. г. млади кандидат за професуру правник и у исто време слависта (ученик Владимира Ламанског) *Феодор Зигел* бранио је на Петроградском универзитету своју магистарску*) тезу о Законику цара Стефана Душана. Варшавски универзитет се побринуо да добије за себе ретког стручњака, 1873. г., Ф Зигел је био постављен за професора историје сло-

*) У Русији има три научна степена, — кандидат (одговара француском *licencié*), магистар (*Magister* у *Engleskoj*) и доктор. За кандидата је потребна осим дипломског испита рукописна теза. За магистарски степен кандидат мора да положи нарочити усмени и писмени испит из специјалне струке (грађанског, кривичног, државног и т. д. права) и брани штампану тезу. За докторски степен магистар мора да брани нарочиту штампану тезу. Магистарски испит и *venia legendi* сматрају се као довољна спрема за приватног доцента. Магистри могу да пострну ванредни професори а за редовног професора потребан је докторски степен.

† *доктор за историју на универзитету.*

венских права на Варшавском универзитету. На тој катедри Зигел је трајно остајао до краја постојања руског универзитета у Варшави т. ј. до половине 1915. г., кад је наведени универзитет услед европског рата евакуисан у Ростов на Дону. Зигел је продужио свој професорски рад и у новом месту, где се универзитет угемељио, добивши нови назив Донског универзитета. 8 фебруара 1921. године проф. Зигел је умро у Ростову. Нестор савремене славистике чувени Ватрослав Јагић посветио је покојном Зигелу срдчан и леп помен (*Српски књижевни гласник*, 16 јуни. 1921, год., с. 269—274).

Највеће монографско истраживање Зигела посвећено је Законику Цара Стевана Душана, у појединости његовоме грађанском праву (*Ф. Зигел, Законик Стефана Душана, I изд., СПБ., 1872*). Почевши свој научни рад од српског права, Зигел је и даље увек пазио на научно обрађивање његове историје. У своје време је дао оцену дела Т. Флоринског о споменицима законодавне радње Душана (*Извештај Империјаторској Академији Наук., 1890 г.*) и оцену Новаковићевог издања Матије Властара Синтагмата (*Юридическа Библиографија, изд. Демидовским Юридическим Лицеум, 1908*). Осим српског права Зигел се нарочито бавио још чешким и пољским правом и оставио је у овој области два монографска нацрта, — један о чешком поступку у врховном земаљском суду (*Очерк чешкаго процесса к верховномъ земскомъ суду, Юридич. Вѣстникъ, 1880 г., № 7*) и други о месној земаљској самоуправи у Чешкој и у Пољској (*Историческiй очерк мѣстнаго земскаго самоуправленiя въ Чехiи и Польши, Сборникъ статей по славяновѣдѣнiю въ честь В. И. Ламанскаго, 1883 г.*).

Поглавити научни рад и поглавита научна заслуга Зигела састоји се не у анализи монографских истраживања него у синтези целокупног обрађивања историје словенских права.

Зигел је марљиво изучавао изворе свих словенских права и непрестано се упознавао с дотичном стручном књижевношћу. Све књижевне податке он је самостално прерађивао, што му је ишло за руком, благодарени његовој широкој ерудицији и критичким даровима његова ума. У гносеолошком и методолошком погледу Зигел је био позитивист и насланао је историју права на социологију, којом се редовно бавио. Између социолошких доктрина највише је био наклон учењу Спенсера и Уорда (*Lester Ward*). Према својој социолошкој склоности био је приврженик најшире употребе упоредне историјске методе и у ствари је ову и примењивао. Ма да убеђени позитивиста, није био материјалиста, и при-

знаваo je промене у духовном животу народа за поглавити чинилац друштвеног, правног и државног развика. Баш према тим променама делио је историју права на периоде. Своје многострано знање и своје оригиналне погледе уносио је у универзитетска предавања, која је, у току готово педесет година стално допуњавао и усавршавао. На тај је начин постало завршено систематско излагање целокупне историје словенских права. На велику жалост проф. Зигел није га објавио у потпуном облику. Почињући од 1909.г. излазили су на свет неколико пута штампани табаци Зигелових слушалаца. Ти табаци обухватају цело Зигелово излагање историје словенских права, које је у универзитетским предавањима трајало увек две године (четири семестра) и обухватало шест часова недељно. Табаци Зигелових слушалаца, као и свака студентска издања, нису без разних погрешака и у опште не могу да замене аутентично пишчево издање.

Само један део систематске историје словенских права издао је сам Зигел, па име, — историју правних извора Словена. То је издање било изазвано оваким приликама. 1900. г. Зигел је био позван из Варшаве од Оксфордског универзитета да предаје у Оксфорду један специјални курс из историје словенских права, што је исте године свршио, изабравши за то предавање историју извора словенског права. Наведени курс је био наштампан на енглеском језику под насловом: *Lectures on slovenic law being the .Mchester lectures for the year 1900. (London and New-Yark 1902)*. Чеси, који су високо ценили научни рад Зигела изабрали су га 1902.год. за дописног члана Чешке Академије, провели су његове енглеске *Lectures on slovenic law* на чешки језик. Чешки превод, од д-ра Индриха Малог, изашао је на свет у Прагу 1912.г. под насловом: *Slovanské právo Přebudsky, jež z předání Mchesterského nel roku 1900. na universitě Oxfordě Feodor Zigel, profesor na universitě Varšavské*. Познати Чешки стручњак на пољу историје словенских права проф. Карло Кадлец снабдео је наведено чешко издање својим уводом и својим допунама. У уводу Кадлец упознаје чешке читаоце са биографијом Зигеловом и пружа библиографију његових радова. У допунама Кадлец наводи нове изворске податке, па и археолошке проналаске, који су се јавили после 1900.године, уједно и дотичну нову књижевност.

Према тим енглеским предавањима проф. Зигела можемо да се упознамо са његовим погледима на задатке и начин систематског излагања историје словенских права. Ма да се она ограничила само на један део целокупног течаја (курса), ипак вреди као једино аутентично пишчево издање, у коме се писац дотиче и општих питања из своје струке.

У кратком уводу Зигел објашњава, какав значај има словенско право за општу упоредну историју права. Путем изучавања словенског права више се сазнаје социална улога оних западноевропских правних установа, којих није било код целог Словенства или код његових посебних делова, или најзад код појединих словенских народа. Као такве установе Зигел наводи папство, слободно варошко грађанство и феудализам. Православни Словени развијали су се изван папства, које је толико утицало на друштвено и политичко уређење Западне Европе; само Чеси и Далматинци су имала слободно варошко грађанство; а феудализам није био, по мишљењу Зигела, у опште познат Словенима. Словенско право има заједничко са германо-романским народима аријско порекло, па ипак се из заједничког порекла развило друкчије, него романо-германска права. Дакле словенско право, као особита врста права аријске расе, много важи за општу историју права. Словени живе у разноврсним географским и природним условима; због тога словенско право представља врло погодну грађу за изучавање зависности еволуције права од природних услова. Словенско право у току свога развика обухвата неколико типова правне културе: право незнабожачког доба, највише изражено код Балтијских Словена, права римокатоличких Словена, развијена под утицајем западно-европске културе, и права православних Словена, развијена под утицајем византијске културе. Упоредно изучавање два последња типа је од великог значаја, јер омогућава сазнање две главне врсте европске културе. Пошто су Словени, изузимајући Русију, изгубили своју политичку самосталност, историја словенских права представља неки завршени процес, јер словенски преворођај у XIX столећу није органски везан за историјску прошлост. Такав завршени процес је најбоља грађа за историјско истраживање.

Наведеним цртама Зигел карактерише научни значај историје словенског права. Као што видимо, он оцењује историју словенског права с гледишта опште историје права. Могло би се мислити, да је Зигел заузео ово гледиште само ради својих иностраних (енглеских) слушалаца и читалаца. Али такво мишљење не би било правилно, јер и у својим домаћим предавањима Зигел се држао истог становишта и увек је сматрао историју словенског права као један део опште историје права.

Што се тиче особина словенских права, Зигел их карактерише овако. Код Словена обичајно право је увек вредило више, него закони. У дотичном односу словенско право је ближе енглеском праву, него праву континенталне романско-германске Европе. Словенско право не зна за рецепцију римског права, као француско и немачко, и због тога је

остало више самостално и самоникло у своје развiku. Па и ова црта приближава словенско право енглеском. Правни живаљ није се код Словена потпуно одвојио од религије, нарави и политичких елемената. Услед тога словенско право није се толико развило, као права западно-европских народа чија се култура више диференцирала.

Ма да Зигељ сматра историју словенских права с универсалног гледишта опште историје права, ипак признаје словенско право за особити предмет изучавања и према томе претпоставља, да се историјски развитак државног уређења и права вршио код Словена једнообразно. Та се једнообразност по мишљењу Зигеља, манифестовала у заједничкој подели историје појединих словенских права на подједнаке периоде. На периодизацију Зигељ обраћа нарочиту пажњу у својим енглеским предавањима и осим тога посвећује томе питању нарочити чланак („Периодизација славјанског права“, *Новый Сборник статей по славяновѣдѣнию, составленный и изданный учениками В. И. Ламанскаго, СПб., 1905, стр. 1—20*). На Зигељевој периодизацији словенског права треба се зауставити.

Не признавајући историски материјализам, Зигељ полази од мисли, да су радикалне промене у друштвеном развiku, следствено његова подела на периоде изазване променама у погледу на свет. Према томе дели историју целог Словенства на два основна доба: пре хришћанства и после хришћанства. Прво доба обухвата давни заједнички начин живота целог Словенства до X столећа. Друго доба обухвата време од X до XX столећа; у току овог времена Словени су примали западноевропску или византијску културу. Ово друго доба дели се код Зигеља на три периоде. Прва периода је време борбе између два противна погледа на свет, — старог незнабожачког и новог хришћанског; услед ове борбе правне одредбе нису могле да се коначно образују, али су ипак добиле све више стабилитет под утицајем победоносног хришћанства. Друга периода представља собом завршени систем средњовековних правних начела, основаних на победи хришћанских погледа на свет и надмашности црквених елемената друштвене културе. Трећа периода новог века карактерише се ослобођењем и превагом световних елемената друштвене културе. Свака од три наведене периоде има код појединих словенских народа различне хронолошке границе. Прва периода обухвата време у Чешкој од X ст. до 1253. г., у Пољској од X ст. до 1300. г., у Хрватској са Далмацијом од X ст. до 1102. г., у Бугарској од X ст. до 1018. г., у Србији од X ст. до 1181. г., у Русији од X ст. до 1453. г. Друга периода траје у Чешкој од 1253. г. до 1434. г., у Пољској од 1300. до 1505. г., у Хрватској са Далмацијом од 1102. г. до XVI ст.,

у Бугарској од 1018. до 1396. г., у Србији од 1181. до 1456. г., у Русији од 1453. г. до XVIII ст. Трећа периода траје у Чешкој од 1434. до 1627. г., у Пољској од 1505. до 1795. г., у Хрватској са Далмацијом од XVI столећа, у Русији у XVIII и XIX ст., у Црној Гори, Србији и Бугарској у њиховом модерном стању, које није органски везано за њихову историју. Разлика у хронолошким границама наведених периода код појединих словенских народа зависи од тога, што су поједини Словени реципирали европску, — романогерманску или византијску — културу, — једни брже, други спорије.

Из горе наведеног може се извести, да је општа концепција историје словенских права код Зигеља овака: Зигељ полази од старинског словенског права пре X ст.; ово се право карактерише не само словенским, него и општим аријским начелима. У даљем току развика Зигељ види и истражује само рецепцију туђе културе и не поставља питање о томе, у колико се та реципирана култура мењала под утицајем племенских особина Словенских народа. Заиста врло је тешко да се одреди улога националног или племенског, у опште етничког живља у развiku права. У ранијем обрађивању историје словенских права одређивали су ту улогу у сувише романтичком духу. Зигељ је тежио да тај романтизам избегне. Пошто ипак није имао на расположењу сигурних научних података за суђење о значају етничког елемента, Зигељ је, по нашем мишљењу, признао за боље да то питање у историји словенских права потпуно прећути.

Што се тиче начина излагања, он је код проф. Зигеља овакав. Старинско словенско право се наводи у једној сави заједничкој за све словенске народе. После X столећа историја права појединих словенских народа се излаже посебно за сваки народ.

Као што смо видели, Ф. Ф. Зигељ је од 1872. г. остао једини представник катедре историје словенских права у Русији и радио је на њој усамљен до своје смрти.

Почетком осамдесетих година прошлог столећа спремао се за катедру историје словенских права *И. М. Собестијански* (*И. М. Собѣстиѣанскій*). Универзитетска Уредба од 1884. г. је, као што већ знамо, укинула словенску катедру на руским правним факултетима. Собестијански је био приморан, да заузме катедру историје руског права. Ипак је научно радио на ширем пољу упоредне историје словенских права и за време свога кратког живота (умро је 1896. г.) израдио је две важне минографије: 1) „Међусобно зајемчавање код Словена“ (*Круговая порука у Славянѣ, Харьковѣ*, 1-ое изд. 1886 г., 2-ое изд. 1888 г.); 2) „Учење о националним особинама карактера и правног живота давних Словена“ (*Ученіе о національных*

особеностяхъ характера и юридическаго бытѣя древнихъ славянъ, Харьковъ, 1892). Собестијански је тежио, да избаци из историје словенских права остатке романтизма и да утемељи ову науку на позитивном реалистичком земљишту. Идући за том тежњом он је каткад падао у крајност сувишног критицизма.

1899. г. била је заснована катедра историје словенских права на чешком универзитету у Прагу. Ова је катедра била поверена професору Д-ру Карлу Кадлецу (Dr. Karel Kadlec), који ради на њој до данас и мора да се сматра као угледни представник своје струке.

Ревностан и неуморан радник Кадлец је обогатио дотичну научну књижевност читавим низом ваљаних дела. Између њих има расправа, посвећених општим питањима о обрађивању и предавању историје словенских права,^{*)} специјалних монографија, које се баве упоредним историјским изучавањем појединих установа словенског права, много оцена и приказа из стручне књижевности, који упознају читаоце са научним кретањем историје права код појединих словенских народа, има нарочитих истраживања о узајамним утицајима између словенских и суседних туђих права, напоследку има радова, који садрже систематско излагање крупних делова историје словенских права у којима су унета пишчева универзитетска предавања за многе године.

Упоредне историјске монографије о појединим установама словенског права, којим се Кадлец нарочито бавио, најбоље карактеришу његов научни рад. Монографије су ове: *Rodinný pedíl čili zadrúha v právu slovanském*, 1898; *K „slovu o zadrúze“*, kritička uvaha o novè theorii D-ra Jana Peiskera, 1900; *Rodinný pedíl vé svètle dat srovnávačích dějin právních*, (Čas. Mat. Mor.); 1901; *O štrudovýchъ ассоціаціяхъ славянъ* (Сборникъ въ честь М. Ф. Владимірскаго-Буданова), 1904; *Přísežní pomocníci v právu slovanském*, 1915. Као што видимо, Кадлец је нарочито испитивао три правне словенске установе: задругу, радничке заједнице и поротне помоћнике (у процесу). Обично су сматрали задругу као самониклу словенску установу, својствену само Словенима, а поротне помоћнике у судском поступку као установу немачког порекла. Кадлец је одбацио свако априорно схватање тих установа и примио се њиховог под-робног и марљивог истраживања према изворима. Овим путем

^{*)} Nekolík kapitol z oboru slovanského práva, *Osveta*, 1894; O ukolu právního dějepisu slovanského, *Osveta*, 1896; Základní otázky slovanských právních dějin, *Sborník ved práv. a stát.*, 1901; O potrebe slavanských právních starožitností, *ibidem*, 1904; O katedrách historie slovanských práv, *Petrohrad*, 1906.

он је показао, да су обе установе постојале код свију Словена, забележио је дотичне разлике код појединих словенских народа и пружио је општу упоредну конструкцију наведених заједничких словенских установа. Кадлец сматра задругу не као племенску особину Словена, него као једнак облик породичног уређења, својствен земљорадничким народима на извесном ступњу културног развитака. Слично је Кадлецово мишљење и о поротним помоћницима, који изгледају као установа заједничка за многе народе, која је постала и у Словенству мимо немачког утицаја, ма да је последњи могао бити од значаја за развитак судског поступка код појединих словенских народа. Као што видимо, Кадлецови закључци односно племенске самосталности словенског права су врло опрезни и смотрени. То долази отуда, што се Кадлец користи упоредном историјском методом на један строго критички начин, услед чега усваја само поуздане научне податке. Пошто садашња наука не располаже сигурним средствима за одређивање истините улоге етничког живља у развиту права, Кадлец је према дотичном питању у историји словенских права врло смотрен и опрезан. Критицизам не доводи Кадлеца до скепсиса или одрицања; напротив брани га од тих крајности. Благодарени своје критицизму, Кадлец је опровргнуо површни поглед Пајскера на задругу, који одриче њене дубоке корене у историјској прошлости и изводи је из византијског утицаја. Кадлец је вештачки везао обилне податке садашњег живог обичајног права код Јужних Словена и Руса са оскуднијим сведоцима правних своменика словенске давнине и на тај начин је конструисао задругу као једну непрекидну заједничку установу словенског права.

Што се тиче посебне историје права појединих словенских народа, Кадлец се нарочито бавио правом чешким и југо-словенским. У прву област спадају његове расправе: „O poddanství a robotě v zemích českých“ (Mor. Revue, 1899) и „Přehled ústavních dějin Moravy“ (Mor. Čítanka i Č. M. M., 1908). У другу област спадају критичко издање Мошченичког статута (Moščenický statut. Příspěvek k seznání právních řádů chorvatské obce v Jstříi ve stol. XV—XVIII, u Praze, 1914), његова анализа (Jz istorije općine Moščenica. Kao uvod u analizu statuta Moščeničkoga, *Rad jugosl. Ak.* knj. 203, 1914); за тим историјски нацрт у догматичкој расправи о аграрном праву у Босни и Херцеговини (Agrarní právo v Bosne i Hercegovine, u Praze, 1903) и монографија „Југославија“ о борби јужних Словена за државну самосталност (Jugoslavia. O bojích jižních Slovanů za státní samostatnost, u Praze 1919). За историју југо-словенског права важно је Кадлецово издање словенског превода Стефана Вербеџија Трипартитума („Стефана Вербеџија Трипартитум, Tripartitum opus iuris consuetudinarii Regni Hun-

gariae, Словенски превод Ивана Пергошића из год. 1574., Зборник Српске Краљевске Академије за историју, језик и књижевност српскога народа, Прво одељење, књ. V, 1909).

Што се тиче универзитетских предавања историје словенских права, Кадлец пружа у њима заједничку упоредну слику само из грађанског, кривичног и судског права, а јавно право излаже посебно за сваки поједини словенски народ и за сваку словенску државу. Такав распоред се базира на убеђењу Кадлецовом, да се заједничка историја словенског права може излагати само у оним областима, у којима се највише манифестовао конзерватизам, у које туђи страни утицаји нису лако продирали. Напротив јавно право је било јако изложено страним утицајима. Само почетци словенског јавног права могу да се изложе у једној заједничкој слици, као остаци од оног доба, кад су Словени живели још заједно и укупно. То се доба завршава у X столећу, кад се уредила последња словенска држава, — Пољска. То старинско право, баш његова основна начела могу да се констатују само путем обрнутог истраживања, кад полазимо од података потоњих времена и према њима успостављамо давније стање. Област заједничког словенског грађанског, кривичног и судског права не може, по мишљењу Кадлеца, да се подели на периоде, јер развитак наведених права код неких словенских народа (Бугара, Срба) врло рано је престао или се изложио туђим утицајима. Само јавно право има своју периодизацију, али посебно за сваки поједини словенски народ.

Целокупно излагање историје словенских права, које проф. Кадлец даје у својим универзитетским предавањима није се досад појавило у штампи. Ипак неки Кадлецови радови, који су изашли на свет, представљају собом важне делове тога целокупног излагања. Такви су Кадлецови чланци у другом одељку четврте свеске Пољске Енциклопедије, коју издаје Краковска Академија Наука (Encyklopedia Polska, wydawnictwo Akademii Umiejętności, tom IV, zeszyt 2, Krakow, 1912). Овај одељак је пошећан почетцима словенске културе (Początki Kultury Słowiańskiej), од које је пошла пољска култура, поглавито културним почетцима Западних Словена. Друштвена, државна и правна култура заузима у наведеном издању значајно место. Нацрт баш ове културе се налази у пет Кадлецових чланака, који су ови: 1) О политичком уређењу Словена, поглавито западних, пре X столећа (O politycznym ustroju słowian, zwłaszcza zachodnich, przed X wiekiem), 2) О постанку држава код западно-словенских народа пре X ст. (O zawiąkach państw u ludów zachodnio-słowiańskich przed X wiekiem), 3) О приватном праву западних Словена пре X ст. (O prawie prywatnem zachodnich słowian przed X wiekiem), 4) О кривичном праву код западних Словена пре X ст. (O prawie karnem u

zachodnich Słowian przed X wiekiem), 5) О судовима и судском поступку код Словена пре X ст. (O sadownictwie i przewodzie sadowym u Słowian do w. X). Споменути чланци, који у целини заузимају 118 страна in quarto, представљају собом баш онај део целокупне историје словенских права, који по Кадлецовом мишљењу, има да пружи најдавније заједничко словенско племенско право у једној слици. Истина овај се нацрт намерно ограничава на Западне Словене, — али у самој ствари то ограничење није могло да буде доследно и потпуно спроведено. Писац није могао да изађе на крај без упоређивања са јужним и источним Словенством и због тога се често позива на дотичну грађу југословенског и руског права. Чланак о судовима и судском поступку избацује ограничење на Западне Словене и из свога наслова и простире се на целокупно словенство дотичног доба. У наведеним чланцима писац је правилно применио упоредну методу, потпуно искористио све дотичне изворе, пружило обилну грађу, и вешто је обрадио и изложио. Због тога наведени чланци представљају собом ванредну појаву у дотичној стручној књижевности и очигледно сведоче о научној висини, до које је Кадлец довео упоредно изучавање историје словенских права.

Осим најдавнијег словенског племенског права пре X ст. Кадлец је у последње време обрадио за штампање и издао још и историју државног права Западних Словена. Овај најновији велики штампани Кадлецов рад био је изазван променом, која се догодила у предавањима на правном факултету чешког универзитета у Прагу услед постанка самосталне и независне Чехо-Словачке Републике. Као и на осталим аустријским универзитетима, постојала је и у Прагу на чешком универзитету од 1893. г. катедра за историју државног уређења и права Аустријске Царевине. Закон Чехо-Словачке Републике од 27. априла 1919. г. укинуо је ту катедру и уједно и катедру историје немачког права. У место тих катедара исти закон је на свима универзитетима Чехо-Словачке Републике установио нову катедру за историју права средње Европе. Предавање наведеног новог предмета у Прагу поверено је проф. Кадлецу, који је и раније, на име од 1908. г., предавао осим историје словенских права још и историју државног уређења и права Аустријске Царевине. Нови предмет предавања изгледа да се допао научном укусу Кадлеца. Наслањајући се на своје многогодишње изучавање дотичне грађе, Кадлец је брзо израдио систематско излагање новог предмета. На тај начин је постала нова Кадлецова књига: „Историја јавног права у средњој Европи“ (Dejiny verejného práva ve střední Evropě, v Praze, 1920). Од словенских држава су овде ушле западне словенске државе, и то Чешка и Пољска, а од југословенских држава Хрватска, као највише ве-

зана за више мање подједнаки ток политичког развитака средње Европе. Ново Кадлецово дело се одликује обичним особинама овога писца: сигурношћу и тачношћу наведених података и опрезношћу изведених закључака. Изучавање и излагање историје државног права Словена упоредно са државним развитаком Европе изгледа нам поучно и потребно. Треба истаћи да Кадлец различне фазе у развитаку западно-словенских држава подводи под заједнички европски тип патримонијалног, сталешког и апсолутистичког државног уређења. Мислимо, да такво расправљање омогућава да се у историји словенског јавног права установе неке заједничке периоде, ма да различите хронолошки, али подједнаке с гледишта јавноправне конструкције. Мислимо даље, да и историја српске и руске државе, којом се Кадлец у споменутом делу не бави, исто тако треба да се посматра у упоредној вези са развитаком европских држава. Такво упоредно изучавање има да прошири сам појам европске правне културе и покаже да она обухвата различне врсте, које се ипак уједињују у некој синтези заједничке упоредне конструкције.

У току упоредног изучавања Кадлец је обратио нарочиту пажњу на Мађаре и Румуне, као блиске суседе многих словенских народа, који су играли у словенској историји значајну улогу. 1907. г. пружио је стручни преглед мађарске историјске и правничко-историјске књижевности (*Stručny prehled historické a právne-historické literatury Maďarské, Sborník ved. prav. a statn., 1907*) и кратки, али систематски нацрт угарске уставне историје (*Uherske ústavní dejiny do Ottova Slovníkí Naučného, v Praze, 1907*). Поводом истраживања мађарских филолога. Кадлец је сам расправљао о почетку културних словенских упуца на Мађаре (*O ročatku kulturních vlivů slovanských na Maďary, Osvěta, 1908*). Велику стручну монографију Кадлец је посветио Власима и влашком праву у словенским и угарским земљама (*Valaši a valaške pravo v zemích slovanských a uherských, s úvodem puďavajícím prehled theorii o vzniku rumunského naroda, v Praze, 1916*). Најзад је објавио и нарочити чланак о важности за историју словенских права изучавања историје мађарског и румунског права (*O vedeckém studiu vecí maďarských a rumunských, Nove Atheneum, Roč II, č. 4, leden 1921*).

Ма да су историјски утицаји између Мађара и Румуна с једне стране, а Словена с друге стране били узајамни, ипак је у развитаку преовладао словенски упуца на Мађаре и Румуне. Без сумње Мађари су реципирали велику количину одредаба словенског права. Многе правне установе, које мађарски историци права, истичу као самосталне и самоникле, биле су, као што показује Кадлец, добро познате чешком и и пољском праву. Кадлец позива словенске историке права

да контролишу научне радове мађарских историка права и обелодане свима својствено претеривање мађарске самосталности на пољу правне културе. Словенском правном утицају већем него Мађари, били су по мишљењу Кадлеца, изложени Румуни. Од Словена Румуни су примили хришћанство у источном православном облику и заједно са црквено словенским језиком прихватили су од Словена готово цело државно уређење. Скупа са Бугарима Румуни су обновили од Грка уништено бугарско царство, скупа с њима су створили војну организацију и баш од њих су у XIV ст. реципирали правно и државно уређење за новозасновану Влашку кнежевину, за истим узором су ишли и у нешто млађој Молдавској војводини. Осим бугарских продрли су у обе румунске државе још и други словенски утицаји, на име српски у Влашку, пољски и руски у Молдавску. Услед тога давне словенске повеље румунског порекла не само да су прави извори за историју румунског права, него и помоћни извори за историју словенског права. Они могу да се искористе за попуњавање празнина у историји бугарског, па и српског права. Особито би бугарски историчари права, морали, вели Кадлец, да буду тога свесни.

Још Маћејовски је знао и тврдио, да се мађарско право развило из реципираних словенских начела и под даљим непрестаним словенским утицајем, па због тога је увео мађарско право у оквир историје словенских права. Кадлец успоставља заборављену мисао Маћејовског, избегавајући његове крајности и уводећи је у праве границе. Словенски живаљ у румунском праву био је констатован и признат од националних историка румунског права. Пажњу словенских историка на ту околност скренуо је Балцер (1900 г.). После монографије о Власима и влашком праву, Кадлец опет истиче могућност и важност искоришћавања историје румунског права за историју словенских права.

Вешти зналац своје струке проф. Кадлец налази да је недовољни научни развитак упоредне историје словенских права проузрокован између осталог и тиме, што нема радова, који би могли служити као за њу потребна спрема. Недостаје на пример, речник језика докумената, у опште речник за језик словенских правних извора, у коме морају заузети много места термилошки изрази и не словенских језика, на којима су писани извори словенских права, нарочито латинског језика. Кадлец сам већ много година спрема такав речник, који би морао да обухвати шест до осам свезака. Од свег срца желимо поштованом научнику да му његов важни посао пође за руком и да га сретно заврши.

Да би завршили карактеристику научног рада К. Кадлеца, морамо да забележимо његов однос према једном пи-

тању, које је одавно занимало Слависте. То је питање о само-никлости словенског права. Карактерне особине словенског права, по мишљењу Кадлеца, нису досад одређене. Сада ми само инстиктивно осећамо индивидуалност, — самониклост и самосталност, — словенског права, али не знамо да одредимо, баш у чему се она састоји. Дотично утврђивање је још посао будућности, којој треба да се надамо (в. *K. Kadlec, O kate-drah historie slovanskyh práv, 13—14*).

У Србији интересовање према историји словенских права манифестовало се педесетих година прошлог века. Никола Крстић је мислио, да Србин, изучавајући или предавајући права, не сме минути ни права словенска. Ради тога је превео на српски језик прву свеску дела В. А. Маџејовског, на жалост не с оригинала, него с немачког превода и издао је са својим примедбама, које су се тикале српског права (*Др. Никола Крстић, Споменица, 1908, с. 24—26*).

1887. г. била је подуњена катедра историје словенских права на Великој Школи у Београду. За професора био је постављен *Др. Драгиша Мијушковић*, који се за свој стручни посао нарочито спремао. Д. Мијушковић је изучавао историју права у опште у Минхену и Паризу, а историју словенских права у Варшави, где је слушао Ф. Ф. Зигеља, и у Прагу, где је и докторирао.

Широки Мијушковићев поглед на упоредно историјско изучавање права манифестовао се у његовој расправи о „Систему Душанова Законика“ (Српски Преглед, 1895. г., бр. 4, 5, 6). Писац објашњава систем Законика цара Стефана Душана, полазећи од упоредне конструкције сталешког државног уређења у Европи.

Мијушковић је уједно исти поглед и у општи течај историје словенских права, коју је непрекидно предавао чак до своје смрти, — 1903. г. Он је много и марљиво радио на своме предмету и постојано је усавршавао његово излагање. На жалост није објавио свој течај. Дотични рукописи су се изгубили у време великог рата. Остали су само јачки табаци: један потпуни примерак од 1887—1888. године, други од 1901. г., сачуван само делимично.

Мијушковићев систем историје словенских права дели се на три дела: општи, посебни и закључни. Општи део обухвата заједничко племенско право свију Словена пре постанка држава код њих. Посебни део обухвата историју пољског, чешког, руског и српског права од X в.; историја сваког од тих права изложена је оделито. У закључном делу имају да се изведу закони развитка права на основу наведене грађе.

Као што се види из табака 1901. г. Д. Мијушковић је у току времена променио свој систем и тежио, да изложи историју словенских права и после X столећа у једној упоредној слици, као што је то чинио Маџејовски.

Од Мијушковићеве смрти (23. септембра 1903. г.) катедра историја словенских права је била празна до 1920. г., кад је поверена писцу ових редака, који је заузео у почетку као хонорарни па доцније (од 2. маја 1922. г.) као контрактуални редовни професор. Поред тога предаје историју словенских права на универзитету у Београду још један руски научник, — хонорарни професор Александар Соловјев, који се нарочито бави историјом извора српског и Далматинског права и усредсређује своја предавања баш на т. з. спољашњој историји права.

На *Загребачком Универзитету* нема нарочите катедре за историју словенских права, али има могућности да се та историја предаја у саставу једног ширег курса, и то опште историје права (орџа *pravna povijest*), за коју постоји нарочита катедра, основана 1874. године. Баш те године је преузео предавање из опште историје права професор *Јаромир Хањел* (*Jaromir Hanel*), родом Чех. Принципијелно је у његову дужност спадало да предаје историју права свију народа. То се разуме се никад није чинило, што не може да нас зачуди, јер у ствари није могуће да се у једном годишњем предавању обухвати толико широки задатак, који уопште превазилази силе једног лица. Наставник се нехотице ограничавао на уже предмете. При томе се нашло места и за словенско право. Тако на пример 1878.—1879. године Ј. Хањел је предавао нарочити курс историје словенског права и то на тај начин, што је у првом семестру пружио слушаоцима увод у ову науку, а у другоме — историју руског права до 1649. г. Проф. Хањел бавио се и правном прошлошћу хрватског народа па је и ту нарочито стекао заслуге као издавач правних споменика. Предавања проф. Хањела трајала су до летњег семестра 1881 г., после чега се из Загреба одселио. У зимском семестру 1882 г. преузео је предавања из опште историје права проф. *Јосип Пливерих* (*Josip Pliverić*), а у зимском семестру 1883 г. проф. *Франђо Спечец* (*Franjo Spevec*), који је заузимао катедру до зимског семестра 1892. године, после њега се на кратко време на катедру опште историје права вратио проф. Јосип Пливерих. У летњем семестру 1893. г. ту је катедру дефинитивно заузео проф. *Миливој Мауровић* (*Milivoj Maurović*), који је на њој и данас.

Ни један од представника катедре за општу историју права није своја предавања публикувао, а на жалост нису се сачувала ни дотична скрипта.

Ђачке потребе у једном уџбенику за студирање и полагање испита подмирио је универзитетски библиотекар *Др. Стејпан Ортнер* (*Stjepan Ortner*), који је 1898. г. издао *Repetitorij iz pravne povijesti Germana i Slovena*. Скоро две трећине

ове књиге су посвећене историји словенских права. У почетку писац карактерише старо словенско право, које се односи на првобитно доба заједничког племенског живота свију Словена, па за тим пружа посебне нацрте историје руског, пољског, чешког права и права Јужних Словена, и то, — Хрвата, Срба, Бугара и Црногораца.

Обзирући се на практички школски циљ Ортиеровога Reritorija, можемо на основу њега извести закључак, да је у предавањима опште историје права на Загребачком Универзитету значајно место било одређено за историју словенских права. Данашњи представник катедре опште историје права проф. Миливој Мауровић је у штампи изнео своје меродавно мишљење повољно за култивирање историје словенских права на Загребачком свеучилишту.^{*)}

Поред опште историје права заснована је у Загребу 1911. г. нарочита катедра за историју хрватског права (Hrvatska pravna povijest), коју од почетка и данас заузима професор *Марко Костренић* (Marko Kostrenčić).^{**)} 1918. г. промењено је име тој катедри те се онда она назива Katedra za pravnu povijest Srba, Hrvata i Slovenaca.

У две нове високе школе, које су засноване у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, и то на универзитету у Љубљани и на правном факултету у Суботици, остале су по угледу Београдског Универзитета две нове катедре за историју словенских права. Прву од њих је 1920. г. заузео руски научник проф. Михаил Јасински,^{*)} а за другу је 1922. г. изабран такође руски научник проф. Григорије Демченко. Оба та научника су изашли из кијевске историјско-правно школе, која се држи упоредног словенског правца. Као што већ знамо, та школа води порекло од Н. Д. Иванишева и имала је угледних представника у особи М. Ф. Владимирског — Буданова и Ф. И. Леонтовића. И М. Н. Јасински, и Г. В. Демченко су прави и непосредни ученици М. Ф. Владимирског — Буданова, а М. Н. Јасински је био његов наследник на кијевској катедри за историју руског права.

Књижевности; Jvan Strohal, spomen o V. Bogišću, Ljetopis Jugo-Slovenske Akademije, za god. 1908, sveska XXIII, 1909; И. В. Ягуч, Историја славянској филологији, 1910 г., с. 866—877; Dr. Karel Kudlac, Uvod u Feodora Zigelia Slovanské právo, u Praze, 1912; Jan Karpas, Literatura Českých právních dejin, 1918, s. 23—24 (о Каллецу).

*) В. Dr. Milivoj Maurović, Neka pitanja o reformi pravo — i državno-slovnog studija, 1909, s. 51.

**) Проф. М. Костренић нам је љубазно пружило податке о предавању орђе правне повјести у Загребу, које смо горе искористили. Пријатно нам је да и овде захваљујемо на томе поштованом колеги.

*) В. његово приступно предавање: Mihail Jasinski, kontr. red. ptof. Kaj je najpotrebnejše za slovansko primerjalno pravno zgodovino? Ljubljana, 1921.

ГЛАВА VI.

Модерни покрет за изучавање словенских права.

Прегледајући научни рад посебних представника нарочитих катедара за историју словенских права, дошли смо од шездесетих година прошлог столећа до наших дана. Тај рад, који смо прегледали, ма да је сам по себи плодонosan и користан, ипак не представља собом органски развитак историје словенских права као једне закључене и самосталне дисциплине. Представници дотичних катедара били су врло малобројни и радили су усамљено. Није се створила нарочита научна школа историка словенских права, нити систематски организован научни рад у томе правцу. Смео покушај Маћејовског није био ни од кога повољен, нити настављен. За такву медаћу историје словенских права обично се наводе два узрока, и то: прво, велике мане дела Маћејовског, које су дискредитирале саму идеју о целокупној историји словенских права, и друго, одсуство потребне спреме, на име довољне претходне обраде историје права појединих словенских народа. Овим двама узроцима треба, по нашем мишљењу да се дода још и трећи, који је дејствовао поред њих па можда и јаче од њих. Овде имамо у виду то, што је у другој половини прошлог века пресахнула она умна струја, која је у своје време изазвала словенски препорођај и доцније је подржавала интересовање према Словенству, као целини. Пропао је не само романтизам, него и у опште идеализам па се зацарио безобзирни позитивизам. Да поновимо то, што говори В. Јагић о назорима либералних кругова руске интелигенције и руских факултета седамдесетих година прошлог столећа. „Рускоме је реализму“, вели В. Јагић, „била разумљива историја рускога, пољскога, чешкога, српскога и хрватскога права оним је давао места у разним западнословенским универзитетима, али за апстракцију словенског права, које је било уведено у либерални руски универзитетски статут године 1863., није се умео одушевити“. Мислимо, да наведена Јагићева изјава вреди за карактеристику општег односа једностраног позитивног реализма према историји словенског права, која је постала под идеалистичким утицајима.

Неповеће и неповољност према историји словенских права престају крајем прошлог столећа и у садашњем столећу манифестује се нови покрет за обрадом историје словенских права.

1899. г. на чешком универзитету у Прагу била је заснована нарочита катедра за историју словенских права. 1900. г. на Трећем Скупу пољских историчара познати пољски историк права Освалд Балцер изашао је с једним ватреним по-

живом на изучавање и обрађивање историје словенских права и посветio je нарочиту raspravu pitanju o naučnom razvitku i bitnim zadatcima te nauke. U toj raspravi pisac između ostaloga traži, da na univerzitetima svih slovenskih zemalja a pre svega u Poljskoj, budu zasnovane narocite katedre za istoriju slovenskih prava. Na skupu ruskih filologa 1903. g. u Petrogradu postavljeno je bilo pitanje o neopходности нарочитих обрађивања историје словенског права и била је донесена одлука, да се за ту науку тражи заснивање посебних катедара на универзитетима бар у Петрограду и у Москви. Питању о катедрама историје словенских права посветио је К. Кадлец 1906. г. нарочиту расправу. Пошто је сад обрада историје права појединих словенских народа довољно успела, настало је време за организовано обрађивање целокупне историје словенских права, дакле треба да се заснују дотичне катедре. Тако мисли Кадлец и доцније 1918. г. изјављује, да чим рат буде завршен, руска влада је дужна да на руским правним факултетима заснује катедре историје словенских права. Краковска Академија Наука је предузела издање пољске Енциклопедије, посвећене сликању пољске културе у њеном историјском развиту и савременом стању, и у основи је поставила давну словенску културу, одакле пољска култура води своје порекло. Једна цела књига споменуте Енциклопедије одређена је за излагање „почетка словенске културе“ и ту је пристојно место дато и историји првобитног словенског права у пет чланова, који су из пера Карла Кадлеца.*) Београдски универзитет, где је катедра историје словенских права после смрти професора Д. Мијушковића 1903. г. остала дуго време празна, није ту катедру укинуо, него је и даље задржао. У Загребу где је од 1874. г. постојала катедра за општу правну историју, тежили су да се заснује нарочита катедра за историју домаћег хрватског права; али у исто време били су свесни о потреби универзитетског обрађивања и историје словенских права. „Мислим“, вели загребачки професор Мауровић, „да не треба образлагавати, да на хрватском свеучилишту морамо култивирати и правну историју других словенских народа, поглавито јужних Словена, морамо то већ у интересу наше правне историје. Резултати научног рада на пољу правне историје других словенских народа знаменито олакшавају испитивање и разумевање наше правне прошлости — па у опште ваља признати, да не може бити говора о темељитом научном изучавању правне прошлости једнога словенскога народа без обзира на друге. По готову вреди то за племена етнографски тако

*) Encyklopedia Polska, tom IV, część 2-ga: Poczytki kultury sławian-skiej, Kraków, 1912 г.

сродна, како су јужни Словени“ (*Milivoj Maurović*, Neka pitanja o reformi pravo — i državoslovnog studija, 1909, s. 55).

Како што видимо, од почетка садашњег столећа пробу-дило се и поново се јавило интересовање за историју словенских права. Чиме је то проузроковано? Различним условима и политичког и идејног карактера. Пољаци су после разочарења 1863. године стали на пут „органског рада“ и на овом су путу дошли до свести о потреби изучавања Словенства те су почели ово изучавање сматрати не као један романтички полет, него као један захтев реалних политичких и научних интереса. Руска либерална интелигенција напустила је некадашњи скепсис према Словенству, као једној целини, и створила је т. з. неословенофилство. У датоме тренутку овај се покрет спојио са старим словенофилством те је тиме била изазвана она експлозија словенске самосвести и словенских осећаја, која је 1914. г. побудила Русију да подигне оружје за слободу Срба и других Словена. У основу тога поновљеног словенског покрета лежи без сумње један прелом у идејним напорима. Једнострано позитивизам је доживео кризу и према томе се променило и само схватање реалности. Дошло се до свести да реално није истоветно са конкретним и очигледним. Потпуно су реалне и апстракције, уколико су оне ефикасне и манифестују се у емпиријским резултатима њиховога дејства. Према томе реална је и таква апстракција, као што је словенско право, јер она означава општу подлогу племенске правне свести, која се на многолики начин манифестује у конкретним правима појединих словенских народа.

Привремени триумф Треће Интернационале, који се манифестује у данашњој бољшевичкој влади у Русији, представља собом један догађај управо непријатељски према сваком националном, дакле и словенском покрету. Некритички умови се заносе за Интернационалом, јер је сматрају као остварење идеје свечовчанства. Међутим то ни мало није тако. Васељенска идеја свечовчанства управљена је на то, да створи комбиновано синтетичко јединство човечанства. Синтетичко јединство не уништава специфичне особине својих делова, него их слаже у једну важну целину. Према томе у васељенском уједињењу човечанства посебне народне и племенске групе не треба да губе свој властити облик, јер баш у томе облику састоји се њихова индивидуалност, њихово самоопредељење па следствено и њихова способност за културно стварање. У синтетичком јединству човечанства народи и племена чувају своју индивидуалност, узајамно једни друге допуњавају и на тај начин образују разнолико, али сложено јединство. Напротив, Интернационала тежи да народно и племенско самоопредељење затре и искорени, и на тај начин лишавана органске саставне делове човечанства стваралачких

способности и сила. Стање, до кога би Трећа Интернационала могла да доведе поједине народе, то би било стање аморфног људског стада, које би било погодно само за несвесну вегетацију и родство.

Трагичко искуство Русије, која се претвара у једну културну пустињу, најбоље сведочи о истинитој суштини Интернационале. То искуство ће нехотице изазвати реакцију од стране здраве народне самосвести и здравог народног осећаја. Пошто Трећа Интернационала тежи германизму то се може очекивати да међу Словенима настане ново оживљавање племенске самосвести.

У време Великог Рата многи од Западних и Јужних Словена су као заробљеници побавили у Русији и баш у Русији су се организовали чешки легиони и србо-хрватски добровољачки одреди, који су знатно послужили словенској слободи. Хиљаде руских емиграната, који су побегли од бољевичког деспотизма и терора, разасули су се по братским словенским земљама и ушли у њихов живот.^{*)} Ти догађаји последњег времена не могу да не послуже узјамном словенском културном зближавању. Одатле се може очекивати ново подизање племенске словенске самосвести, нови словенски препорођај, који ће се огледати у свестраном испитивању словенске културе, дакле и у обрађивању историје словенских права.

Али, нећемо се бавити прорицањем. Ма каква да буде будућност, имамо за сада несумњив факат, да се интересовање за изучавање Словенства од почетка XX века буди и поново успоставља са новом силом. Треба да видимо, како се тај покрет односи на обрађивање историје словенских права. У томе погледу је меродавна изјава О. Балцера у његовој горе већ споменутој расправи о главним научним правцима историје словенских права и о њеним битним задатцима.^{**)} Његови су дотични погледи били усвојени од Краковске Академије Наука и постављени за основу њенога издања Пољске Енциклопедије. Тим се погледима придружује и К. Кадлец, који је примио на себе труд да изради прасловенско право за прву свеску споменуте Енциклопедије посвећену почетцима словенске културе. У корист истих погледа изјаснио се у последње време проф. Михаил Јасински у своје преступном предавању из историје словенских права на униферзитету у Љубљани.^{***)} Дакле неопходно је потребно,

*) В. Љ. Јовановић, Руси у нас, Београд, 1921 г. (олитампано из „Новог Живота“, књ. VI, св. 1.).

***) Oswald Balzer, Historia porównawcza praw słowiańskich. Główne kierunki rozwoju nauki i jej istotne zadania, Lwów, 1900.

****) Mihail Jasinski, Kaj je najpotrebnejše za slovansko primerjalno pravno zgodovino? (Posebni odlisek iz Zbornika znanstvenih razprava, I), Ljubljana, 1921, str. 4—5, 1—9.

да се нарочито заустavimo на Балцеровом учењу о битним задатцима историје словенских права.

Своју расправу Балцер почиње прегледом главних праваца у научном развиту историје словенских права. Тај се историјски преглед завршује констатацијом, да је после дела Маћејовског обрађивање историје словенских права у значајној мери било остављено. Узроци такве жалосне појаве треба, по мишљењу Балцера, да се траже у самој науци, као што се она развила, и то у њеном неразговорно одређеном циљу, у извесним манама методе истраживања, која је на њу била примењивана, најзад у неповерењу научног света према резултатима, до којих је примена једне погрешне методе науку могла и морала довести. После такве изјаве Балцер прелази на самостално постављање битних задатака за историју словенских права, па притом под битним задатцима разуме гласно одређивање циља и установљавање правилне методе истраживања. Дотично Балцерово резонување је врло карактеристично и важио, тако да сматрамо за најбоље да га изнесемо in extenso.

Пошто оквир па и сам карактер истраживачког рада историчара зависи од стања историјских извора, Балцер у своје резонување о циљу и методи историје словенских права, полази од стања њених извора. Он констатује, да најстарији извори за историју словенских права, и то извештаји византијских писаца Јордана, Прокопија и Маурикија, спадају у VI век после Хр., дакле у доба, кад је велика сеоба Словена била скоро завршена и кад је деоба Словенства на поједине народе била већ једна свршена ствар. Следствено сви историјско-правни извори, које имамо на нашем расположењу, чак и најстарији, произлазе из оних времена, кад су на историјско поприште већ изашли издвојени из целокупног Словенства поједини словенски народи. Што се пак тиче сигурнијих и тачнијих извора, то они произлазе из времена, кад је сваки од појединих словенских народа већ иза себе имао неколико векова посебног националног, а понегде чак и државног живота. Дакле извори, које имамо на нашем расположењу, представљају нам право сваког појединог народа у једном стадијуму доста унапређеног развитака. Право сваког појединог народа је већ у оно доба један компликовани организам, који се образовао под утицајем цивилиза различитих како према пореклу, тако и према карактеру и садржини. У свакоме од тих права има ипак извештај део прасловенских, некад заједничких правних установа и појмова. То је неки основни капитал, који је сваки поједини народ прихватио од рођеног племена, кад је излазио на пут самосталног развитака. Али, поред тога има већ и разноврсних других елемената, који су морали да дођу у току посебног

разvитka. Има прво читав низ промена, које су се вршиле на један потпуно самостални и оригинални начин, јер су те промене биле изазване код појединих народа различним условима њиховога живота, индивидуализмом, који су поједини народи у току времена стицали, дакле особинама народног духа. Има за тим много промена, које су биле изазване спољашњим утицајима. Овде се мисли не на просту рецепцију, као што је учила стара школа (на пример, норманска теорија), него на то, што су словенски народи прихватили стране узоре, које су приназначавали, прилагођавајући их својим приликама и потребама. Ти пак узори су у разним деловима Словенства били различити и нису свуда дејствовали са једнаком снагом и у једнакој мери. У западно словенским државама дејствује још пре немачке колонизације, утицај од стране франачке, и доцније немачке државе а није било без утицаја и канонско право. У руском праву је категорички преокрет био проузрокован позивом Варјага - Нормана, који су засновали велику руску монархију. Германски утицаји били су допуњени познатим трговачким односима између Русије и скандинавских а затим и немачких приморских градова. Поред тога почињу већ врло рано да с друге стране дејствују утицаји грчко-византијског права, како црквеног, тако и световног. Исти византијски утицај дотиче такође до југо-словенских права. Поред њега дејствује на југо-словенска права и утицај италијанских правних установа. Због немачке колонизације у западно-словенским државама знатно јача дејство немачког права. Свршена кодификација канонског права и сјајни разvитак канонске науке увећавају утицај црквеног права. Све то спаја Чешку и Пољску за Западном Европом у неко цивилизационо јединство, тако да се отвара пут и за утицај римског права, који је ипак био слаб и само посредан. С друге стране, у Русији услед катастрофе на Калци почиње татарски утицај. Чак поједина словенска права у току времена дејствују узajамно једна на друга. Тако у последњим столетима средњег века чешко је право дејствовало на пољско, а од краја XIV века пољско право је много више утицало на политичке и правне установе Литве и с њоме сједињених руских крајева. Све те промене, које су се вршиле под утицајем спољашњих чинилаца, заједно с тим, што је сваки поједини народ створио, благодарећи своје посебно индивидуализму, смешало се с оним, што је било поцрпљено из прасловенских правних установа. Ова се мешавина свршила на тај начин, што су најдавніје прасловенске установе могле да одрже свој првобитни облик само делимично. Неке су од тих установа подлегле променама, неке су потпуно биле укинуте, а многе су свестрано биле допуњене. Уколико се даље улази у старину, толико се лакше претпоставља, да је тих промена било ре-

лативно мање и да оне нису биле тако дубоке као доцније. Ипак и о најдавніјим односима, који могу да буду констатовани по изворима, не може се тврдити, као да имамо посла са првобитним, чистим прасловенским правом. Због тога све, што на основу извора може да непосредним истраживањем буде констатовано, представља нам се пре свега као извесно *народно право*. Баш према томе, ако ма које од тих права или сва та права заједно називамо словенским правом, морамо имати на уму да је то само редовно име и значи само, да се говори о праву једног од словенских народа; у самој пак ствари нема више словенског права, него постоје права: чешко, пољско, руско, српско и т. д. Тако говоримо сада о словенским језицима, ма да знамо, да нема никаквог стварног заједничког словенског језика, већ само постоје језици: чешки, пољски, руски, српски и т. д. Према томе и историја тих права може да се манифестује у два облика, и то: 1) као историја чешког, пољског, руског, српског и т. д. права ако се свака од њих посматра посебно; или 2) као *ујоредна историја словенских права*, ако су та поједина права посматрана скупа и упоређивана. Али никако не може бити историје словенског права, као што се некад говорило, злоупотребљавајући тај назив.

Из првог дела резонувања О. Балцера, које смо досад навели, излази следећи закључак. Полазећи од тога, што се историјско-правни извори, које имамо на расположењу, односе само на оно доба, кад су се Словени већ поделили на поједине народе, Балцер признаје да може постојати само или посебна историја права појединих словенских народа или ујоредна историја истих права, али нема никакве историје једног словенског права, јер извори за такво право не знају. Али тај закључак није код Балцера дефинитиван, јер даље писац истиче неко компликованије гледиште.

Међутим, вели Балцер, ипак је некад постојало једно заједничко словенско право, ма да врло елементарно и врло неразвијено, као што је у правеку постојао само један Словенски народ и један општи словенски језик. Пошто се од времена тога заједничког општег словенског права нису сачували никакви непосредни извори, да ли морамо сумњати у могућност, да се елементи тога права пронађу, да се његова начела и његове установе сазнају? На то питање Балцер одговара негативно и упозорава на излаз из тешког положаја. Садашња наука, вели он, не одступа пред таквом загонетком, јер располаже средствима, помоћу којих може да је расветли више мање тачно. Истина, положај историка правника се засада представља у томе погледу као мање повољан, него што је до скоро изгледао. Пошто је Љубушин Суд одбачен филолошком критиком, отпао је један тобож старински извор

за rasvetljivaње prасловенских правних односа. Али, вели Балцер, имамо трајније и сигурније ствари, које нико не може да одузме, и то, — *упоредну методу и методу регресивног извођења.*^{*)} Те методе могу да нам не само замене, него и богато накнаде споменути штету, која је у самој ствари привидна. Можемо и морамо да правне установе појединих словенских народа упоредимо. Помоћу упоређивања можемо да одстранимо све потоње формације, изазване народним индивидуализмом, и да на тај начин извучемо читав низ заједничких начела, која се већ могу сматрати као првобитна својина прасловенског света. Помоћу методе регресивног извођења у томе првобитном заједничком праву можемо чак одвојити његов почетни облик од могућних потоњих промена. Можемо заиста да пронађемо првобитно *словенско право* бар делимично, бар у одсецима, али истинито словенско право, које је некад стварно постојало и било обавезно, ма да ни један извор директно и изречно о њему не говори. Ако нам помоћу горе споменутих метода пође за руком да у прасловенском праву пронађемо извесне стадијуме развитка, онда ћемо заиста моћи да говоримо о *историји словенског права*.

У издвајању и констатацији тих првобитних словенских начела, очишћених од свакојих потоњих индивидуалних народних формација, као што се оне појављују у изворима, састоји се без сумње властита, и уједно главни, најдаљи, дефинитивни *циљ наше науке*. Ако би се могло сањати, да ћемо успети да успоставимо цео првобитни организам словенског права, онда би смо могли тврдити, да после *историје словенског права* долази *историја појединих народних словенских права*, и да између њих нема више места за какву посредну науку, која би се морала сматрати сама за себе као циљ, да дакле нема места за *упоредну историју словенских права*. Та последња је управо само једно средство, прелазан облик истраживања, скеле, које би могле да буду скинуте, ако би се зидање целе зграде дало потпуно да заврши. Нећемо да себи ласкамо да ће нам тај идеални циљ ма кад поћи за руком. Дакле упоредна историја словенских права ће за увек сачувати своју легитимацију науке. Нека се бар стара, да своју грађу као што треба преради и да је тако прерађену пружи надлежној области, и то, — или историји словенског права, или историји појединих словенских права. Због тога ће она сама сузити своју сопствену надлежност. У колико више то учини, у толико је од ње већа

^{*)} Метод регресивног извођења састоји се у томе, што историјски истраживалац полази од познатог по изворима потоњег, дакле компликованијег културног, одиосно правног стања и из њега изводи и успоставља претходно простије стање, за које нема непосредних извора.

корист за споменуте науке, које су циљ саме за себе да при томе један дефинитивни циљ. Резултати, које ће одаглед наука добити, биће од великог значаја, јер не само да ће пружити слику прастарих уснова целокупног Словенства, него ће бити меродавни за надлежну оцену и за разумевање историје права појединих словенских народа. Тек тада ћемо моћи да одговоримо на питање, како је свако од тих права прерадило прасловенска начела, у каквом духу, на који начин и у којој мери. Тек тада ће правац и цео садржај развитка тих народних права постати за нас потпуно разговетан. У науци сретамо тврђење, да је једно извесно од словенских права најбоље и најчистије сачувало првобитни прасловенски облик. Раковецки је то тврдио о руском праву, Мађејовски о пољском, Иванишев о чешком па и сада неки руски научници сматрају руско право као најдоследнији израз прасловенских правних начела. Са критичког научног гледишта јасно видимо, да су оваква тврђења прерана и да још дуго треба очекивати, докле она могу да буду образложена на један потпуно научни начин.

Као што видимо, други део Балцеровог резонувања доводи до другојачијег закључка, него први. Полазећи од признања, да је некад постојало једно једино право за цело, онда још не раздвојено Словенство, Балцер упозорава, да историјска наука мора да констатује и успостави то прасловенско право и да се баш у томе састоји *правни циљ науке* о историји словенског права. У колико та наука споменути циљ оствари, она постаје историја словенског права. Упоредна историја словенских права мора се сматрати само као средство за постигнуће споменутог циља, као пут за стварање историје словенског права.

У својој расправи Балцер више пута понавља да је недаћа историје словенских права поглавито проузрокована тиме, што није њен циљ тачно одређен. Због тога писац се сам побринуо, да ту празнину попуни, и истакао је своје тачно *одређење циља*, смерајући да на тај начин нашу науку изведе на прав пут и да помогне њеном нормалном развоју. Због тога треба да се зауставимо на његовом властитом одређивању споменутог циља и да га претресемо.

Као што смо рекли, Балцер за циљ наше науке поставља задатак да пронађе и изнесе прасловенско право, да констатује у њему извесан развитак и да на тај начин постане историја словенског права. У основу таквог погледа и таквог захтева Балцеровог лежи признање, да су Словени у почетку сачињавали један народ, имали један језик и једно право. Кад су се Словени раселили из некадашње заједничке постојбине и на тај начин поделили на поједине народе, сваки од тих народа је на ново место донео старо племенско право,

које је послужило као почетак и полазна тачка за развитак његовог националног права. Због тога је знање прасловенског права неопходно потребно, да се расветле „приступна и начелна“ (као што се Балцер изражава) питања из историје права сваког појединог словенског права.

Наведено Балцерово мишљење не изазива код нас никаквих сумња па драге воље на њега пристајемо. Морамо ипак приметити да је проналажење и изношење прасловенског права занимало већ и прве представнике историје словенских права, — Раковецког и Мађејовског. Они су се нарочито интересовали првобитним општим славенским правом, јер су још они према старој научној традицији XVIII века веровали, да почетно стање предопређује цео даљи развитак. Код Балцера нема више овакве вере. За њега прасловенско право важи не као метафизичко предопређење, него као позитивни почетак, или порекло развитка права појединих словенских народа. Ово Балцерово гледиште је много разговетније и разложније, него стари поглед на значај еволуционог почетка. Ипак морамо забележити, да је и у старом погледу постојала, ма да и несвесно, нека здрава и позитивна мисао, и то мисао, да је основни психолошки тип народа или племена непроменљив. Како се он манифестовао у првобитном, почетном уређењу, тако се одржао и у даљем развитку. Такав може да буде смисао старог учења, да почетак предопређује (опређује унапред) цео даљи развитак. У колико модерна етиологија говори о сталности разних и етничких типова у физиолошком погледу, у толико се може правдати, бар претпостављати аналогична хипотеза о сталности етничких типова у психолошком па дакле и културном погледу.

Пошто за прасловенско доба нема никаквих директних извора, прасловенско право треба да се пронађе помоћу неких вештачких методолошких средстава и то путем упоређивања и регресивног извођења. Област, где се те две методе примењују, јесте упоредна историја појединих словенских права, која на тај начин постаје једно средство за проналажење прасловенског права, докле за стварање историје словенског права по горе поменутом Балцеровом схватању. Никаквог самосталног циља, нити права на самостално постојање Балцер упоредној историји словенских права не признаје.

Не може бити никаквог приговора против Балцеровог тврђења, да се јединствени пут за проналазак прасловенског права састоји у упоредној историји права појединих словенских народа и да последња мора да тежи за тим циљем. Мислимо, да се у томе сви слажу. Али, кад уз то Балцер одриче упоредној историји права појединих словенских народа сваки други и, што је главно, самостални циљ, онда се не може, као што мислимо, на то пристати.

Ако има племенских особина, ако постоји племенски дух, онда се он мора манифестовати не само у томе што је створено у заједничком животу, него и у томе, што су поједини народи овог племена створили у свом оделитом животу. Прилике, потребе, захтеви, циљеви су у потоњем развитку били код појединих народа различни и очевидно другојачији, него у доба опште племенског живота. Дакле за решавање нових проблема нису могла да се примене прастара племенска начела. За то су била потребна нова начела, која је сваки поједини народ стварао оделито. Али, ако и у уколико је племенски тип сталан, онда и у толико се морало и у новом стварању манифестовати нешто заједничко, неке сличне црте. Упоредна историја права појединих словенских народа може и мора да те сличне, заједничке црте пронађе и карактерише. Баш у томе се састоји њен други и самостални циљ, који постоји поред првог, т. ј. поред успостављења прасловенског права. Само тежећи ка оба циља, историја словенског права могућству остварује свој целокупан задатак, и то проналази и констатује како полазно општеплеменско стање, тако и потоње одржавање племенског културног типа и његов развитак са свима модификацијама. Без сумње постигнуће тога другог циља је тешко, али није теже од првог циља и свакако је могуће; дакле не треба да се зауставимо на првом циљу, него да тежимо и за другим.

Ма да је Балцер успостављање прасловенског права и стварање историје словенског права одредно као дефинитивни циљ историје словенских права, ипак на завршетку своје расправе упозорио је још на један шири циљ, према коме се наша наука јавља као средство, тачније као стручно припремљена грађа. „Историја словенског права“, вели Балцер, „до душе је само један члан ширег појма, и то, — историје права аријских народа, као што је ова последња опет један део историје права целог човечанства у опште. Морамо пазити — ми пре свију других — да у тим наукама, које убухватају све шире хоризонте, наша наука заузме пристојан положај. Морамо памтити, да без обзира на наше властите задатке историја словенског права мора да буде расветљена ради споменутих ширих научних дисциплина. Рђаво, шткодљиво и ружно би било, ако би туђинци имали да тај рад сврше место нас и без нас“ (63—64). Разматрање историје словенских права у ширем аспекту свеопште историје права појављује се у нашој науци као једна одавно позната ствар. Тај аспект налазимо већ код Мађејовског и још више код Раковецког. Познат је старим славистима страх, да би нас туђинци у нашем властитом послу прстигли, јер би то било не само за нас срамотно, него и шткодљиво за сам предмет истраживања, који за туђинце не може да буде исто тако присту-

пачан и рзаумљив, као за нас. Универсални апстракт је у пређашње време полазио од идеалистичке концепције историје. Засада га Балцер истиче са позитивног гледишта. Пређашњи позиви, да Словени сами научно обраде своје словенске ствари, потицале су од оштрог националног и племенског осећаја. За сада Балцер сматра то више са умног гледишта као непосредну научну дужност. Тим поводом можемо са своје стране да упозоримо на пример геолога. Геолози су одавно већ признали да у општем интересу науке сваки културни народ има да истражује најближи и најприступачнији за њега део земног шара. Аналогична целисходна подела научног рада обавезује славенске историке—правнике да непосредно изуче и научно обраде своје словенске ствари.

Претресавши питање о циљу наше науке, треба да прегејемо на питање о методи које је у Балцеровој расправи за њега везано,

Према за историју словенских права одређеном научном циљу Балцер истиче двојаку методу, и то, — методу упоређивања и методу регресивног извођења.

Упоредна метода се већ одавно, тачније од самог почетка употребљава у историји словенских права. Балцер прегледа досадашње примењивање упоредне методе од стране историка словенских права, показује његове мане и недостатке па затим упозорава, на који начин та метода треба да се примени правилно према строгим научним захтевима.

У досадашњем примењивању упоредне методе од стране историка словенских права Балцер разликује два поступна начела, — стари, који сретамо код Раковецког и Макејовског, и нови, којим су се користили потоњи истраживачи словенских права, као на пример: Хубе, Шпилевски и готово сви остали.

Стара се упоредна метода састојала у томе, што се поводом сваког појединог питања скупљали подаци, погрпљени из свих појединих права словенских народа и ређали се у једну заједничку слику. Овакав начин упоређивања може да буде једна корисна и потребна ствар као средство, које доводи до циља, али не као циљ сам за себе. На основу оваквог упоређивања треба да се тежи за проналажењем прасловенске језгре правних установа, у коме циљу треба да се одвоји све, што се појављује у појединим народним правима као потоња индивидуална формација. Међутим писци се најчешће заустављали на половини пута: задовољавали су се споменутим упоређивањем, али нису на њему базирали аналитичке закључке односно првобитних установа. Дакле, стара упоредна метода остаје увек као једна *описујућа метода* и не узвишује се до једне *аналитичке методе*.

Нова упоредна метода састоји се у томе, што се дотичне установе прегледају у сваком поједином народном праву по-

себно, а у дотичним случајевима бележе се сличности, које између њих постоје, и тачке, у којима се оне између себе додирују. Ова метода је у толико боља од старе, што не затире индивидуалне границе између појединих права, и што омогућава тачно сазнање посебних установа сваког од тих права. Понекад она разговетније, него стара, показује, где треба да се траже заједничка начела. Али не треба да се варамо: и та метода не долази до суштине ствари. У делима, написаним по овој методи, налазимо спољашњи механички скуп неколико расправа, посвећених појединим изродним правима. Свака би од њих могла да се појави оделито. Свака сама по себи може да представља собом чак велику научну вредност, али нема те вредности у области упоредног истраживања. То пак, што се овде пружа поводом примењених сличности и разлика, већином је само заустављање на половини пута. Обично је довољно да се сличност забележи. Нарочито се не претреса питање о томе, који се закључци могу одавде извести односно првобитног словенског права. Дакле и та метода је опет описна, те није аналитичка.

Као што видимо, истакнута разлика између старе и нове методе није од битног значаја, јер на крају крајева Балцер признаје и једну, и другу само као описну методу. Описни начин упоређивања није за науку довољан, по Балцеровом мишљењу, јер он није у стању омогућити, да се одвоје битне ствари од случајних и првобитна начела од потоњих формација. Баш у томе одвајању се и састоји аналитичка упоредна метода, која једина омогућава успостављање слике првобитног, прасловенског права.

Што се тиче методе регресивног извођења, Балцер њу само један пут спомиње и нигде даље не објашњава, у чему се она састоји. Можемо ипак сами извести, да она анализа, коју он уводи у састав упоредне методе, није ништа друго, до регресивно извођење.

Дакле, метода коју истиче Балцер јесте *упоредна аналитичка метода*. Она је управљена на проналажење и успостављање прасловенског права и према томе на стварање историје словенског права. Пошто Балцер баш на то ограничава циљ историје словенских права, он се више не брине ни о каквом другом задатку упоредне методе. Пошто ми сматрамо, да осим и поред проналажења прасловенског права историја словенских права има још и други циљ, и то да у даљем развоју права појединих словенских народа испоји један племенски културни тип, то морамо да се зауставимо на дотичном задатку упоредне методе. Према споменутом другом циљу упоређивање мора да створи неку *ајстравску*, и у овом смислу *идеалну правну конструкцију*, која би обухватила племенска правна начела, заједничка за све поједине

словенске народе. О таквом *идеалном словенском праву* говорио је раније Кадлец (*K. Kadlec, Nekolik kapitol z oboru slovanskeho prava, Osveta, 1894, s. 26*). Па и ми смо више пута о томе говорили у овом раду, поглавито у претресу истраживања Раковецког и дела Мађејовског. Тој апстрактној конструкцији, коју захтевамо од упоредне историје словенских права, не одговара никакво реално постојеће право у прошлости, али њој одговара реална заједничка племенска правна свест, која се разнолико манифестовала у постојећим правима појединих словенских народа, чинећи заједничку духовну подлогу за сва та права. Апстрактна конструкција словенског права није ништа друго до стручни израз словенског племенског културног тила у нарочитој области права.

Пошто Балцер ограничава циљ историје словенских права само на проналажење прасловенског права и следствено истиче методу истраживања само за постигнуће тога јединственог циља, он се не бави питањем о апстрактној упоредној конструкцији словенског права. Само један пут узгред изјављује, да Мађејовски није пружио ни идеално словенско право, о коме је говорио Кадлец. Поводом те узгредне Балцерове изјаве хоћемо да кажемо неколико речи.

Мислимо, да је Мађејовски у своме делу тежио да оствари оба ова циља, које и ми сада постављамо за историју словенских права. За прехришћанско доба он проналази прасловенско право, а за потоњи историјски развитак пружа једну апстрактну упоредну конструкцију племенског словенског права. Ни један од тих задатака није Мађејовски извршио као што треба. Правилно остваривање првог задатка било је спречено фантастичком теоријом свезизма и њеним самовољним закључцима. Остваривање другог задатка било је покварено тиме, што је писац у самој ствари, *en action* заменио упоредно проналажење племенских особина априорним тврђењем, да се те особине манифестују најбоље и најпотпуније у пољском праву. Сад разговетно видимо мане и погрешке Мађејовског. То ипак не може сметати да признамо правилност његове начелне идејне замисли, ма да је она била рђаво извршена.

Балцер не само да пружа општи поглед на методу историје словенских права, него упозорава на неке поједине методолошке начине. На првом месту у кратко спомиње *филолошку анализу правне терминологије*, која може да буде за историју права од велике користи.^{*)} На другом месту

*) Филолошка анализа често расветљаје порекло и правоитни карактер правне установе, коју означава. Од нарочитог је значаја упоредно изучавање управе терминологије. Заједнички за поједине народе правни термини сведоче да је дотична правна установа постојала већ у доба заједничког племенског живота тих народа.

Балцер упозорава на оне олакшице, које можемо да добијемо, ако *проширимо боље нашег истраживања*. Истраживање не треба да се ограничава на главне гране Словенства, које су створиле самосталну и трајну правну културу, него мора да се распростре и на мање делове Словенства, који се нису у току историје одржали, али су ипак имали своје, ма да и кратко доба властитог развитака. Писац у томе погледу истиче Балтичке и Полапске Словене. Осим тога историк словенских права мора да прошири своје истраживање и на она ствава права, која су се развијала под словенским утицајем, и то на руминско право, на мађарско право па чак и на немачко право тих крајева (у Полабљу и другде), где су некад живели Словени, доцније потиснути и покорени од потоњих немачких насељеника. Остаци права оних Словена, чији је самостални правни развитак рано престао, важе тим више, што у њима има мање индивидуалних народних а више прастарих племенских елемената. Дакле они представљају собом најпогоднију грађу за проналажење прасловенског права. На трећем месту Балцер подвлачи значај *методе преживљаја* и богатство дотичног живог народног обичајног права, које историк словенских права има на расположењу. Пошто се у садашњим народним правним обичајима сачували трагови најјавнијих правних одредаба и установа, историк може према њима да успостави слику прасловенског права (у чему се баш и састоји метода преживљаја). Само по себи се разуме да је испитивање садашњег живог народног обичајног права потребно, за то треба да буде упоредно.

Сви ти наведени методолошки начини су до сада, као што тврди Балцер, у значајној мери занемарени. То Балцерово тврђење је тачно у толико, у колико је од друге половине прошлог столећа у опште занемарена научна обрада историје словенских права. Иначе у пређашње време, кад је историја словенског права интензивно занимала словенске историке-правнике, сви ти методолошки начини су од истраживача били, као што треба искоришћавани. Сам Балцер бележи, да су Раковецки и Мађејовски обратили пажњу на методу преживљаја још у оно доба, кад другде нису о томе тачно водили рачуна. Морамо овоме додати, да је Мађејовски по могућности искористио и два друга методолошка начина, које наводи Балцер. Он се користио филолошком анализом, ма да и наивном, што није било необично за његово време, а понегде и самовољном, што је произлазило из његове необуздане уображености. Он је потпуно свесно истакао велики значај права Балтичких и Полапских Словена и увео угарско право у област историје словенских права. Па и у његовој фантастичкој теорији свезизма скрива се нека озбиљна тежња, и то тежња за проналажењем трагова словенског права у

немачким изворима, баш што сада препоручује историчима словенских права Балцер са строгог научног гледишта. Мо-рамо још један пут поновити, да мане и погрешке Мађејовског треба да буду изобличене и одбачене. Али, његова даровита идејна иницијатива у свим основним питањима из научне обраде историје словенских права мора да се цени и да се спомине са захвалношћу.

На послетку треба да се постави питање о томе, у чему се баш састоји онај задатак који за сада треба да стоји историчима права на дневном, иако реди, реду.

Без сумње, вели Балцер, састављање једне целокупне историје словенских права би за сада било исто тако прерано, као и за доба Мађејовског, не гледајући на успехе научне историјске обраде права појединих словенских народа. Ко би овакав рад предузео, само би доказао да своје личне силе прецењује или да незна за прилике, у којима би се тај рад имао да сврши. Али монографичко испитивање појединих мањих или већих питања већ је данас не само једна могућа и приступачна ствар, него и долази по реду као нужни задатак. Друкчије и још строжије одговара на наведено питање професор Михаил Јасински у Љубљани, ма да његов одговор долази двадесет година доцније од Балцерове расправе. Он управо изјављује, да се први и главни задатак историје словенских права састоји у обрађивању историје права појединих словенских народа.^{*)} Мислимо да је сувише строго суђење М. Јасинског нарочито изазвано недовољним стањем научне историјске обраде југословенских права. Ако се пак узме у обзир развијена обрада других словенских права (руског, чешког, пољског) и обилно издата грађа за историју југословенских права, онда има несумњиво право проф. Балцер, према коме је већ дошло време за монографичка истраживања чак крупних питања из упоредне историје словенских права.

Ма да потпуно поштујемо меродавно мишљење Балцера и ма да ризикујемо да дођемо у категорију оних, који не знају за прилике, у којима би се дотични научни рад могао да сврши, ипак имамо смелости да поставимо питање, да ли је више мање систематски упоредни преглед целокупне историје словенских права у самој ствари објективно немогућан. Мислимо да није. Упоредни преглед је један аспект, који сме, можда и мора да буде примењен на дотичну грађу у ма каквом њеном стању. Имамо овде у виду више упоредну

^{*)} Пуни наслов приступног предавања проф. Јасинског гласи: Кај је најпотребније за slovansko primicralno pravno zgodovino? (Obdelovanje pravne zgodovine posameznih slovanskih narodov kot prvi in glavni pogoj za slovansko-pravno zgodovino), Ljubljana, 1921.

историју словенских права, него историју словенског права. Само по себи се разуме, да није такав преглед могућан без икакве монографске спреме. Заиста, досада има врло мало монографија из упоредне историје словенских права. Али има много монографија из историје права појединих словенских народа те оне омогућавају да се систематски упоредни преглед предузме. Такав би преглед, ма какве се празнине у њему показале, био користан за науку због тих празнина, јер би обелоданио шта фали и какви су специални радови потребни. Не говоримо о томе, да би такав преглед средно и на тај начин расветлио све, што је досад урађено. Једном речи, по нашем мишљењу би требало да се таквом систематском прегледу призна право грађанства у науци. Такав преглед на овај или онај начин пружао је на универзитетским предавањима проф. Зигел па га пружа исто тако проф. Кадлец. Пошто сам Балцер предлаже да се заснују нарочите катедре за историју словенских права, он не може да им одрече научно, тако реди, право на један систематски упоредни преглед њиховога целокупног предмета.

Требало би да се смела, али у суштини правилна замисао Мађејовског устпостави, да се његова иницијатива понови и настави с обзиром, као што се само по себи разуме, и на жалосно искуство првог пионира и на потоње научне тековине. Ипак такво систематско и синтетичко дело се не појављује и главни узрок тога, по нашем мишљењу састоји се у оскудници дотичне идеологије.

Некад је Литре (Littré) казао да нема велике доктрине без велике књиге (il n'y a pas de grande doctrine sans un grand livre). Мислимо, да је имао право и да је исто тако правилно и обрнуто тврђење, да нема велике књиге без велике доктрине. Мађејовски, као и Раковецки, базирао се на завршеном и складном идеалистичком погледу на свет на због тога је имао смелости да своје дело предузме и био је у стању да га сврши. За сада се добро виде све мане и погрешке Мађејовског у извршењу његове велике замисли. Али нема потребне идеологије, нужне доктрине, која би могла да постави у основи правилну замисао на правилни пут остваривања.

Позитивизам је разрушио једноставни идеалистички поглед на свет, али га није заменио једном идеологијом од једнаке вредности. Поставивши на место идеје факат, он је умножио фактичко знање, али га није синтетизирао, шта више није уклонио противречности између посебних грана фактичког знања. Тако на пример, етнографија и етнологија истиче етничке па и разне разлике са гледишта природних наука, а друштвене науке те разлике игноришу. Само економски материјализам истиче једну једноставну доктрину, али она принципиелно негира духовне чиниоце културе и етничке

елементе. Потребна је нека нова велика доктрина, која би све те противречности уклонила, посебне гране фактичког знања спојила, само фактичко знање осветлила неком дубљом идејом и пружиала нужну синтезу, без које постоји само гомила емпиричких података.

Очекујући ту нову доктрину, треба да се за њу спремамо и да покушавамо више мање систематско сређивање прикупљених емпиричких факата.

Књижевности: Oswald Balzer, *Historia porównawcza praw słowiańskich. Główne kierunki rozwoju nauki i jej istotne zadanie*, Lwów, 1910; Karl Kadlec, *Základné otázky slovanských právnických dejin, Zborník ved právnických a statních* 1901; Феодор Тарановски, *Историја словенских права у полској књижевности*. Архив за правне и друштвоуе науке, књига IV (XXI), бр. 5 и 6, 1922 г.

$$10 \times 20 = 200$$

$$20 + 20 = 50$$

5. Јануар 1924.
Ant. J. J. J.

Pravni!